This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

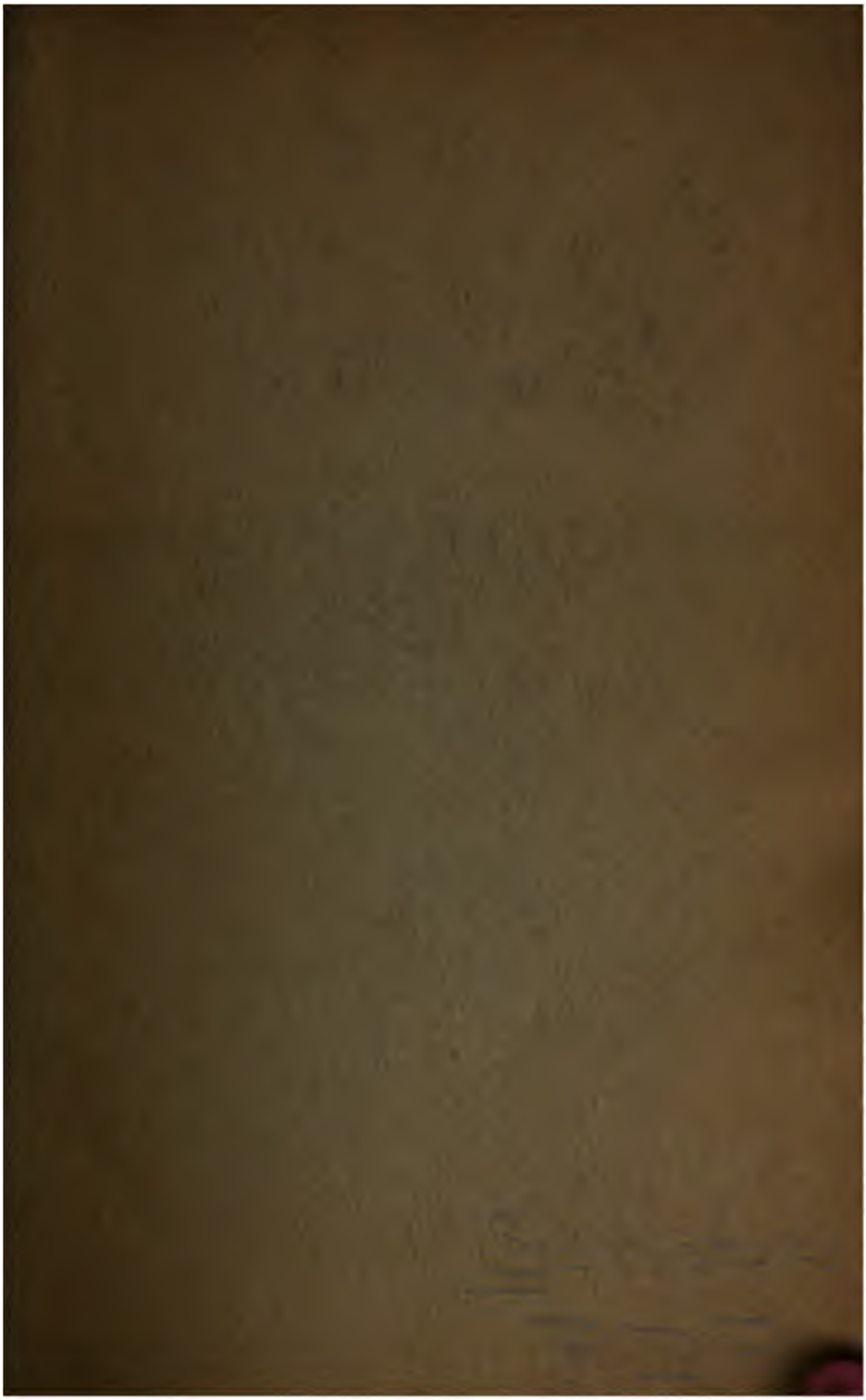

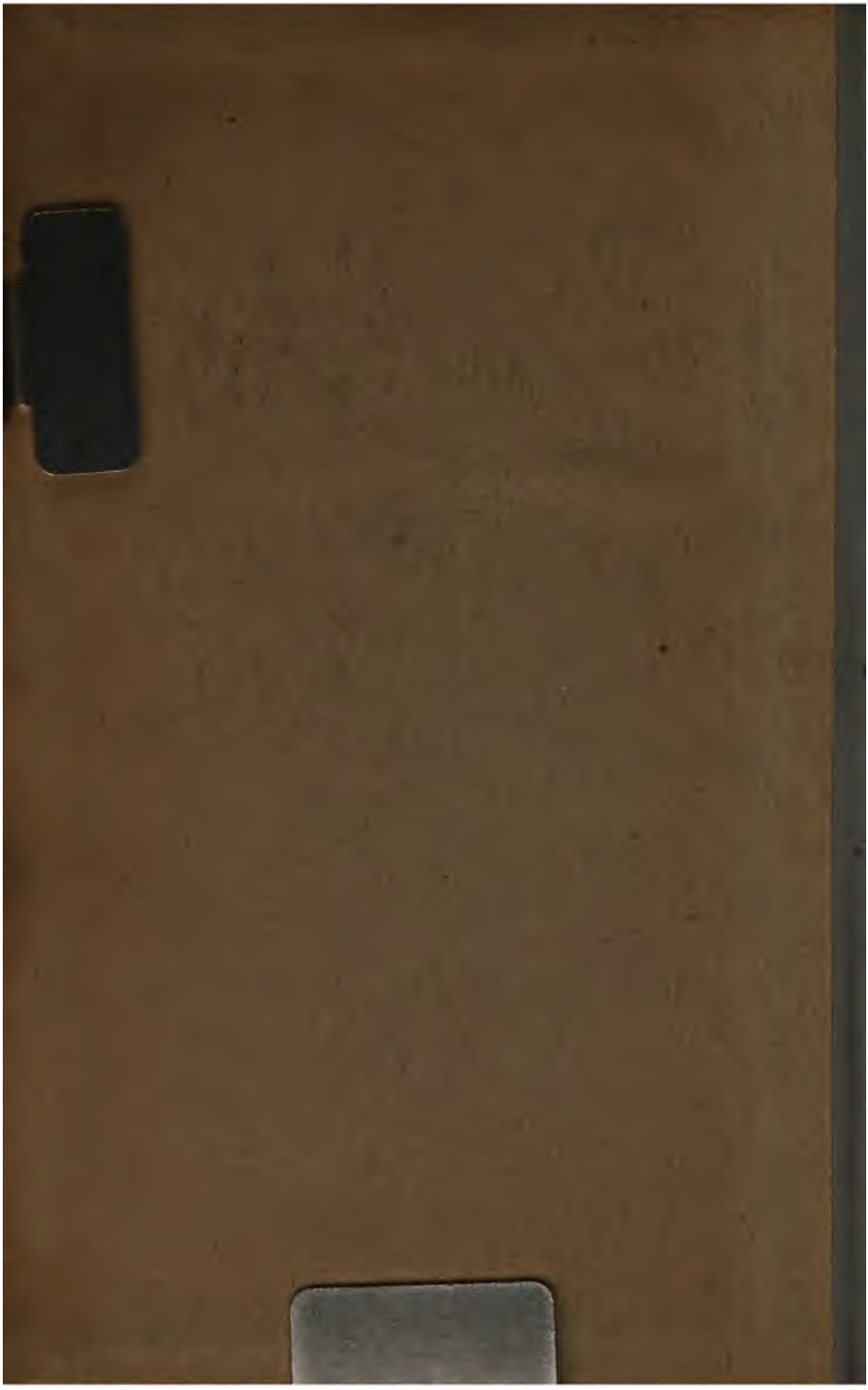

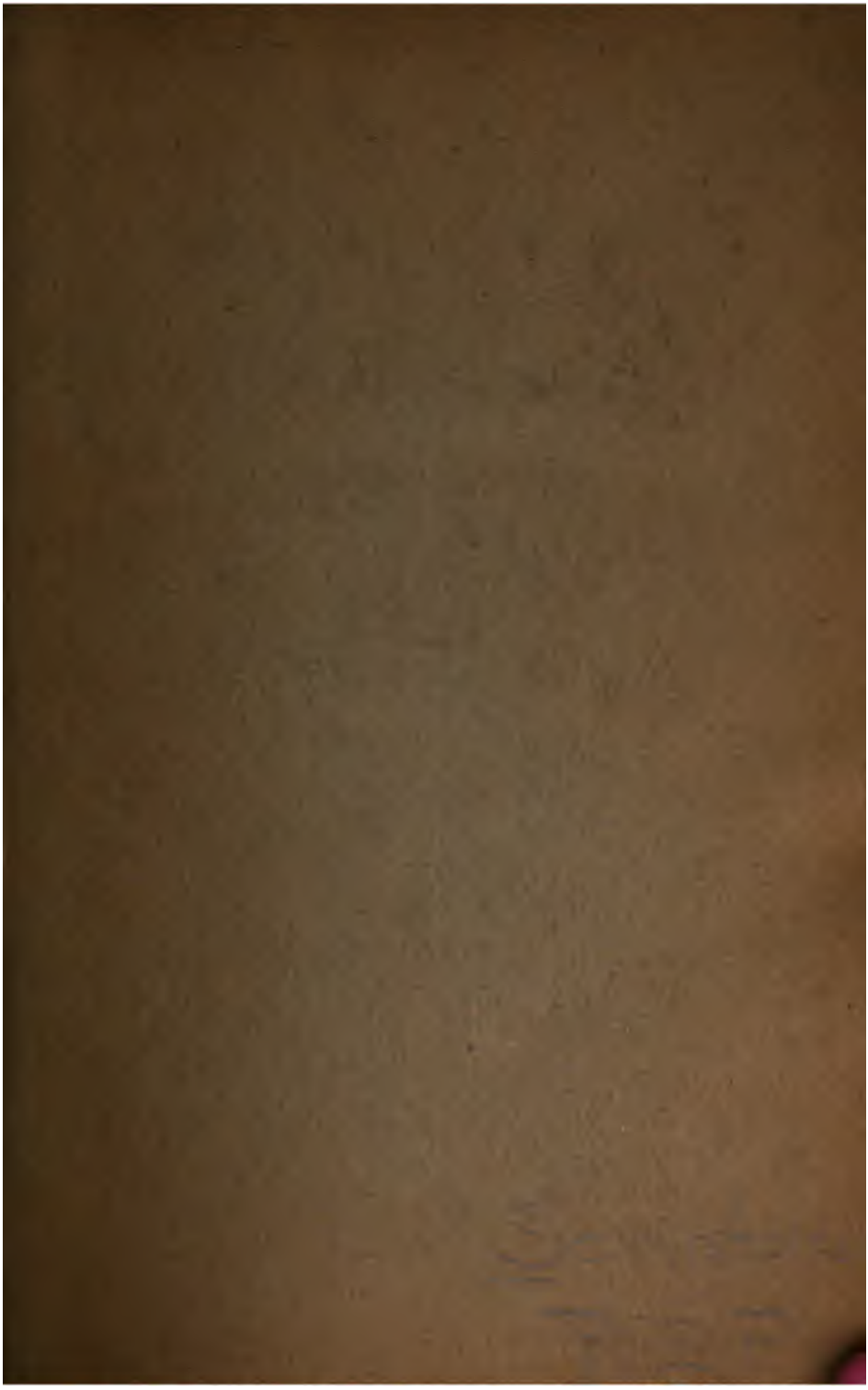

Thomas Windsor
Brownslow
1899

☆ THOMAS WINDSOR

Senator
P.T.

RES ROMANI;

SIVE

ELECTA

EX

CICERONE, | M. VELLEIO PATERCULO,
LIVIO, | M. F. QUINCTILIANO,
TACITO, | C. PLINIO.

IN REGIÆ SCHOLÆ ETONENSIS.

usum, Auctior (præcipuè è LIVIO,) *et emendatus.*

ETONÆ;

E. WILLIAMS (nuper *Pote et Williams*):
eunt etiam, No. 10, *Red Lion Court, Fleet-Street,*
LONDINI.

1821.

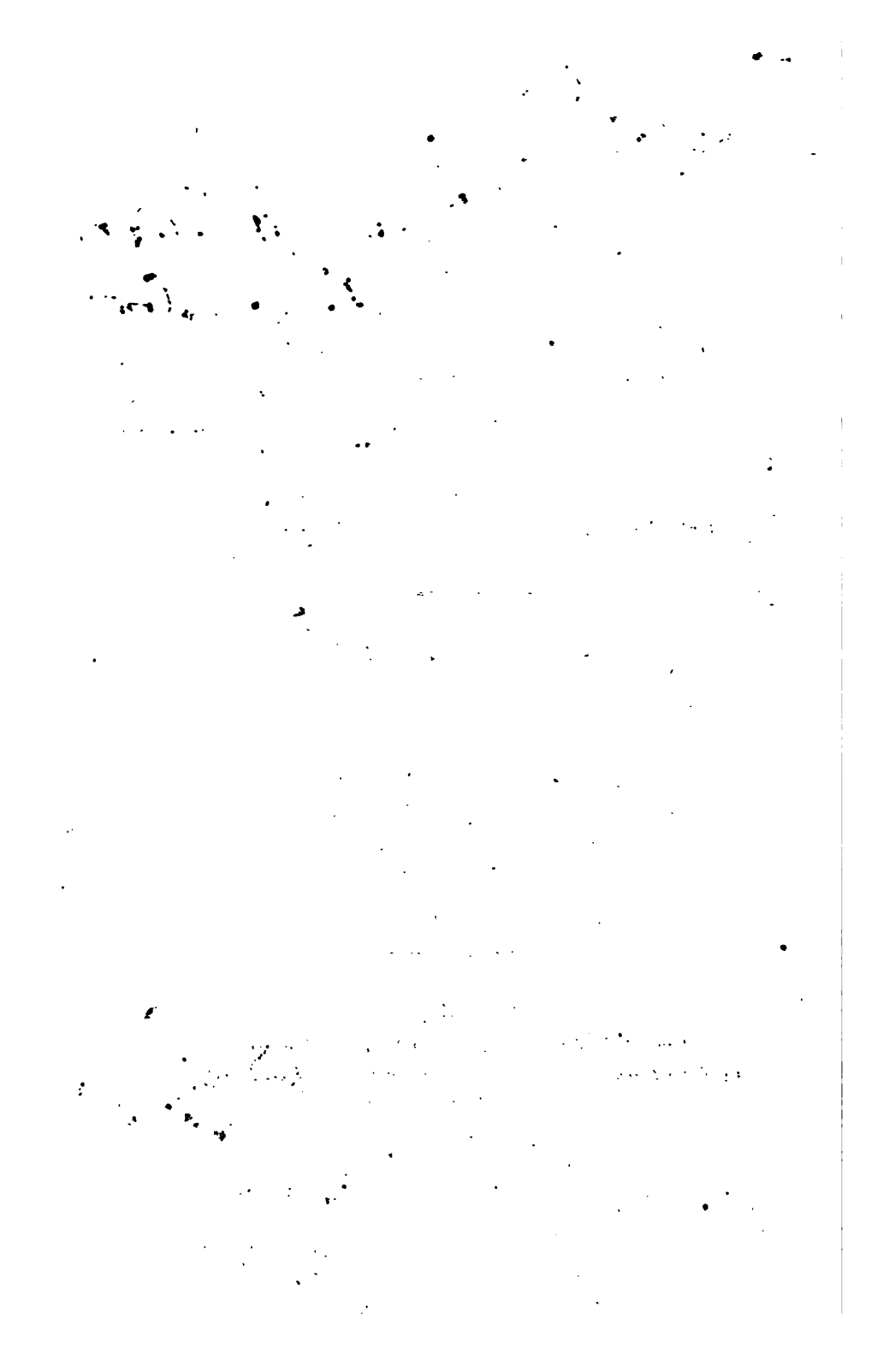

SCRIPTORES ROMANI;

SIVE

SELECTA

EX

M. T. CICERONE,
TIT. LIVIO,
CORN. TACITO,

M. VELLEIO PATERCULO,
M. F. QUINCTILIANO,
C. PLINIO.

IN USUM REGIÆ SCHOLÆ ETONENSIS.

Editio Nova, Auctior (præcipuè è Livio,) *et emendata.*

ETONÆ;

Ex Officinâ E. WILLIAMS (nuper *Pote et Williams*):
Apud quem veneunt etiam, No. 10, *Red Lion Court, Fleet-Street,*
LONDINI.

1821.

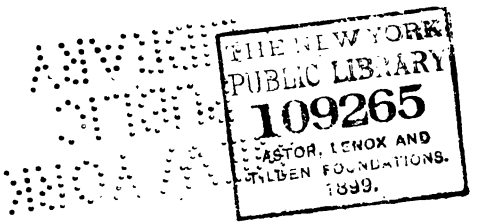
THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
109265
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1899.

EX CICERONE.

CICERO de Proœmiis suis, in Epist. ad ATTICUM, Lib. XVI. 6.

DE Gloriâ librum ad te misi, et in eo proœmium id est, quod in Academico tertio. Id evenit ob eam rem, quòd habeo volumen proœmiorum: ex eo eligere soleo, cùm aliquod σύγγραμμα institui. Itaque jam in Tusculano, qui non meminissem me abusum isto proœmio, conjeci id in eum librum quem tibi misi. Cùm autem in navi legerem Academicos, agnovi erratum meum. Itaque statim novum proœmium exaravi, et tibi misi.

Procem. Lib. I. De INVENTIONE.

De Origine, Usu, et Abusu Eloquentiæ.

SÆPE et multùm hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium. Nam cùm et nostræ reipublicæ detrimenta considero, et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines invectam esse partem incommodorum. Cùm autem res ab nostrâ memoriâ, propter vetustatem, remotas, ex literarum monumentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias, intelligo, tum animi ratione, tum faciliùs eloquentiâ, comparatas. Ac me quidem diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimùm sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentiâ parùm prodesse civitatibus; eloquentiam verò sine sapientiâ nimiùm obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ, civis alitur: qui verò ita sese armat eloquentiâ, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his pugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

Ac si volumus hujus rei, quæ vocatur eloquentia, sive artis, sive studii, sive exercitationis cujusdam, sive facultatis à naturâ profectæ, considerare principium; reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque ab optimis rationi-

bus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cùm in agris homines passim bestiarum more vagabantur, et sibi victu ferino vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divinæ religionis, non humani officii ratio colebatur: nemo legitimas viderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non jus æquabile, quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir et sapiens, cognovit, quæ materia esset, et quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, et præcipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agris et in tectis sylvestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, et congregavit, et eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosiùs audientes, ex feris et immanibus, mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subitò converteret, et ad diversas vitæ rationes traduceret. Age verò, urbibus constitutis, ut fidem colere, et justitiam retinere discerent, et aliis parere suâ voluntate consuescerent, ac non modò labores excipiendos, communis commodi causâ, sed etiam vitam amittendam existimarent: quî tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione invenissent, eloquentiâ persuadere potuissent? Profectò nemo, nisi gravi ac suavi commotus oratione, cùm viribus plurimùm posset, ad jus voluisset sine vi descendere; ut, inter quos posset excellere, cum iis se pateretur æquari, et suâ voluntate à jucundissimâ consuetudine recederet,

quæ præsertim jam naturæ vim obtinetet propter vetustatem. Ac primò quidem sic et nata et progressa longiùs eloquentia videtur; et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata.

Postquam verò commoditas quædam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est; tum ingenio freta malitiæ, pervertere urbes, et vitas hominum labefactare assuevit. Atque hujus quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari, nec verò ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere; sed cùm à summis viris maximæ res administrarentur, arbitros alios fuisse non incalidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis cùm sæpe à mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessariò superiores illi propter injurias civium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessariis cogerentur. Itaque eàm in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior visus esset is, qui, omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparâsset, fiebat, ut et multitudinis, et suo judicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirùm non injuriâ, cùm ad gubernacula reipublicæ temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliquâ turbidâ tempestate in portum, sic ex seditiosâ et tumultuosâ vitâ, se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cætera studia recta atque honesta, per otium concelebrata ab optimis, enituisse; hoc verò à plerisque eorum desertum obsolevisse eo

tempore, quo multò vehementiùs erat retinendum, et studiosiùs adaugendum.

Nam quò indigniùs rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia, summo cum reipublicæ detrimento; eò studiosiùs, et illis resistendum fuit, et reipublicæ consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum (ut verè dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos, Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, et summâ virtute amplificata auctoritas, et quæ his rebus ornamento, et reipublicæ præsidio esset, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilo minùs eloquentiæ studendum est, etsi eâ quidam et privatim et publicè perversè abutuntur; sed eò quidem vehementiùs, ne mali magno cum detrimento bonorum, et communi omnium pernicie plurimùm possint; cùm præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res, et privatas et publicas, maximè pertineat: hôc tuta, hôc honesta, hôc illustris, hôc eodem vita jucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum præstò est sapientia. Hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cùm multis rebus humiliores et infirmiores sint, hâc re maximè bestiis præstare, quòd loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, quâ re homines bestiis præstent, eâ in re hominibus ipsis antecellat.

PROŒM. Lib. II. De INVENTIONE.

CICERO *de Scriptis suis Rhetoricis.*

CROTONIATÆ quondam, cùm florerent omnibus copiis, et in Italiâ çùm in primis beati numerarentur, templum Junonis, quod religiosissimè colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleotem Zeuxim, qui tum longè cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et cæteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam, propter fani religionem, remansit; et, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum velle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimùm aliis præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. Putaverunt enim eum, si, quo in genere plurimùm posset, in eo magnoperè elaborâsset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis illicò quæsivit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem duxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos, magnâ præditos dignitate. (Etenim quodam tempore Crotoniatæ multùm omnibus, corporum viribus et dignitatibus, antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum maximâ laude retulerunt.) Cùm puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur; Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos virgines. Quare, quâ sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi, quæso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod

pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio virgines unam in locum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quòd ejus essent judicio probatæ, qui verissimum pulchritudinis habere judicium debuisset. Neque enim putavit, omnia, quæ quæreret ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expolivit. Itaque, tanquam cæteris non sit habitura, quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi aliquo adjuncto incommodo muneratur.

Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cujus omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendæ nobis necessariò viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissimè præcipere videbatur, excerpsimus, et ex variis ingeniis excellentissima quæque libavimus. Ex iis enim, qui nomine et memoriâ digni sunt, nec nihil optimè, nec omnia præclarissimè, quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia nobis visa est, aut à bene inventis alicujus recedere, si quo in vitio ejus offenderemur; aut ad vitia quoque ejus accedere, cujus aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in cæteris quoque studiis à multis eligere homines commodissimum quodque, quàm sese uni alicui certo vellent addicere, minùs in arrogantiâ offenderent; non tantopere in vitiis perseverarent; aliquanto leviùs ex inscientiâ laborarent. Ac si par in nobis hujus artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm illius pictura nobilis enitéret. Ex

majore enim copiâ nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille unâ ex urbe, et ex eo numero virginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicunque fuerunt, ab ultimo principio hujus præceptionis, usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac veteres quidem scriptores artis, usque à principe illo atque inventore Tisiâ repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cujusque præcepta magnâ conquisita curâ perspicuè scripsit, atque enodata diligenter exposuit: ac tantùm inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi præcipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multò commodiorem explicatorem, revertantur. Atque hic quidem ipse, et sese ipsum nobis, et eos, qui ante sé fuerant, in medio posuit, ut cæteros et seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut et ipse, cujus instituta sequebantur, fecerat; tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanaverunt, qui item permultùm ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cujus ipsius quam constet esse artem, non invenimus. Nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quantò studio electa sunt, profectò neque nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temerè aliquid alicujus præterisse, aut non satis eleganter secuti, videbimur; docti ab aliquo, facilè et libenter sententiam commutabimus.

Non enim parùm cognôsse, sed in parùm cognito stultè et diu perseverâsse, turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio est attributum.

PROŒM. Lib. I. De ORATORE.

De Studio Eloquentiæ.

COGITANTI mihi sæpenumerò, et memoriâ veterum repetenti, perbeati fuisse, Quincte frater, illi videri solent, qui in optimâ republicâ, cùm et honoribus et rerum gestarum gloriâ florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate, esse possent. Ac fuit tempus illud, cùm mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrûm præclara studia referendi, fore justum, et propè ab omnibus concessum esse, arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, et ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam ætatis flexu constitisset. Quam spem cogitationum et consiliorum meorum, cùm graves communium temporum, tum varii nostri casus fefellerunt. Nam qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximæ molestiarum et turbulentissimæ tempestates exstiterunt. Neque verò nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est, ad eas artes, quibus à pueris dediti fuimus, celebrandas, interque nos recolendas. Nam primâ ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ veteris; et Consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen: et hoc tempus omne

post Consulatum objecimus iis fluctibus, qui, per nos à communi peste depulsi, in nosmetipsos redundârunt. Sed tamen in his vel asperitatibus rerum, vel angustiis temporis, obsequar studiis nostris; et quantum mihi vel fraus inimicorum, vel causæ amicorum, vel respublica tribuet otii, ad scribendum potissimùm conferam. Tibi verò, frater, neque hortanti deero, neque roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest, neque voluntate.

Ac mihi quidem sæpenumerò in summos homines ac summis ingeniis præditos intuenti, quærendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus artibus, quàm in dicendo, admirabiles exstitissent. Nam, quocumque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium, sed propè maximarum. Quis enim est, qui, si clarorum hominum, scientiam, rerum gestarum vel utilitate, vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hâc unâ civitate vel præstantissimos penè innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos, proferre possimus? Jam verò, consilio ac sapientiâ qui regere ac gubernare rempublicam possent, multi nostrâ, plures patrum memoriâ, atque etiam majorum exstiterunt; cùm boni perdiu nulli, vix autem singulis ætatibus singuli tolerabiles oratores, invenirentur. Ac, ne quis fortè cum aliis studiis, quæ reconditis in artibus, atque in quâdam varietate literarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quàm cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentiâ, comparandam putet; convertat animum, et ipsa artium genera circumspiciat, quique in iis floruerint, quàmque multi: sic facillimè, quanta oratorum sit, semperque fuerit, paucitas, judicabit.

Neque enim te fugit, laudatarum artium omnium procreatricem quandam, et quasi parentem, eam, quam εγκυκλιον παιδειαν Græci vocant, ab hominibus doctissimis judicari: in quâ difficile est enumerare, quot viri, quantâ scientiâ, quantâque in suis studiis varietate et copiâ, fuerint; qui non unâ aliquâ in re separatim elaborârint, sed omnia, quæcunque essent, vel scientiæ pervestigatione, vel disserendi ratione comprehenderint. Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quantâ in obscuritate rerum, et quàm reconditâ in arte, et multiplici subtilique, versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo ferè studuisse ei scientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio literarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitùs se dedidit, quin omnem illarum artium pene infinitam vim et materiam, scientiâ et cogitatione comprehenderit? Verè mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse; atque in hoc ipso numero, in quo perrarò exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum, et ex Græcorum copiâ comparare voles, multò tamen pauciores oratores, quàm poëtæ boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia cæterarum artium studia ferè reconditis atque abditis è fontibus hauriuntur; dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more et sermone versatur: ut in cæteris id maximè excellat, quod longissimè sit ab imperitorum intelligentiâ sensuque disjunctum; in dicendo autem vitium vel maximum sit, à vulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensûs abhorrere.

Ac ne illud quidem verè dici potest, aut plures ceteris artibus inservire, aut majore delectatione, aut spe uberiore, aut præmiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. Atque, ut omittam Græciam, quæ semper eloquentiæ princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta; in hâc ipsâ civitate profectò nulla unquam vehementiùs quàm eloquentiæ studia viguerunt. Nam postaquam, imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo ferè ludis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. Ac primò quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod præceptum artis, esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur. Post autem, auditis oratoribus Græcis, cognitisque eorum literis, adhibitisque doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo et varietas, multitudoque in omni genere causarum; ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt, proposita præmia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Ingenia verò (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multùm cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt.

Quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoriâ ætatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri? Sed nimirùm majus est hoc quiddam, quàm homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque collectum. Quis enim aliud, in maximâ discentium multitudine, summâ magistrorum copiâ, pro-

stantissimis hominum ingeniis, infinitâ causarum varietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine quâ verborum volubilitas inanis atque irridenda est; et ipsa oratio conformanda non solùm electione, sed etiam constructione verborum: et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitùs pernoscendi, quòd omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus, aut sedandis aut excitandis exprimenda est. Accedat eòdem oportet lepos quidam, facetiæque, et eruditio libero digna, celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi, subtili venustate atque urbanitate conjuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis: neque legum, aut juris civilis, scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsâ plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ vultu, quæ vocis conformatione ac varietate moderanda est; quæ sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars, et scena declarat; in quâ cùm omnes in oris, et vocis, et motûs moderatione elaborent, quis ignorat, quàm pauci sint, fuerintque, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium Memoriâ, quæ nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura. Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cùm ex iis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est: hortemurque potiùs liberos nostros, cæterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur; neque iis aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant. Ac meâ quidem

sententiâ nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atque artium, scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio; quæ nisi subest, res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem, et penè puerilem.

Nunc repetam ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, et omni dignitate principum, disputatione esse versata. Cùm vehementiùs inveheretur in causam principum consul Philippus, Drusique tribunatus, pro senatûs auctoritate susceptus, infringi jam, debilitarique videretur; dici memini, ludorum Romanorum diebus L. Crassum, quasi colligendi sui causâ, se in Tusculanum contulisse. Venisse eòdem, socer ejus qui fuerat, Quintus Mucius dicebatur, et M. Antonius, homo et consiliorum in republicâ socius, et summâ cum Crasso familiaritate conjunctus. Exierant autem cum ipso Crasso adolescentes duo, et Drusi maximè familiares, et in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suæ collocârant, C. Cotta, qui tum tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus illis, deque universâ republicâ, quam ob causam venerant, multùm inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermone multa divinitùs à tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tantò antè vidissent. Eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cùm lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis; eaque esset in homine jucunditas, et tantus in jocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse videretur, convivium Tusculani. Postero au-

tum die, cùm illi majores natu satis quiêssent, in ambulationem ventum esse dicebat; tum Scævolam duobus spatiis tribusve factis, dixisse, Cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phædro Platonis? Nam me hæc tua platanus admonuit; quæ non minùs ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quàm illa, cujus umbram secutus est Socrates; quæ mihi videtur non tam ipsâ aquulâ, quæ describitur, quàm Platonis oratione crevisse: sed, quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quæ philosophi divinitùs ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certè concedi est æquius. Tum Crassum, Immò verò commodius etiam; pulvinosque poposcisse, et omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat.

Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. Qui, cùm ita esset exorsus, non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed magis utrumque collaudandum videri, quòd tantam jam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis sòlùm anteponerentur, sed cum majoribus natu compararentur. Neque verò mihi quidquam, inquit, præstabilius videtur, quàm posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere, quò velis; unde autem velis, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximèque in pacatis tranquillisque civitatibus, præcipuè semper floruit, semperque dominata est. Quid enim est aut tam admirabile, quàm ex infinità multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus naturâ sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quàm sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et perpolita? aut tam potens, tamque magnificum, quàm

populi motus, judicum religiones, senatûs gravitatem, unius oratione converti? Quid porrò tam regium, tam liberale, tam munificum, quàm opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quàm tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci lacessitus? Age verò, ne semper forum, subsellia, rostra, curiamque mediteris, quid esse potest in otio aut jucundius, aut magis proprium humanitatis, quàm sermo facetus, ac nullâ in re rudis? Hôc enim uno præstamus vel maximè feris, quòd colloquimur inter nos, et quòd exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc non jure miretur, summèque in eo elaborandum esse arbitretur, ut quo uno homines maximè bestiis præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut verò jam ad illa summa veniamus, quæ vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare, aut à ferâ agrestique vitâ ad hunc humanum cultum civilemque deducere, aut, jam constitutis civitatibus, leges, judicia, jura describere? Ac, ne plura, quæ sunt penè innumerabilia, consecter, comprehendam brevi: Sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientiâ, non solùm ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum, et universæ reipublicæ salutem maximè contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes; atque in id studium, in quo estis, incumbite; ut et vobis honori, et amicis utilitati, et reipublicæ emolumento esse possitis.

Procem. Lib. III. De ORATORE.

In L. Crassi *Mortem.*

INSTITUENTI mihi, Quincte frater, eum sermonem referre, et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sanè recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus, L. Crassi morte extincta subitâ est, vix diebus decem post eum diem, qui hôc et superiore libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo scenicorum ludorum die, vehementer commotus eâ oratione, quæ ferebatur habita esse in concione à Philippo, quem dixisse constabat, *videndum sibi aliud esse consilium; illo senatu se rempublicam gerere non posse:* manè Idibus Septembris, et ille, et senatus frequens vocatu Drusi, in curiam venit. Ibi cùm Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso, quòd consul in eum ordinem tam graviter in concione esset invectus. Hîc, ut sæpe inter homines sapientissimos constare vidi, quanquam hoc Crasso, cùm aliquid accuratiùs dixisset, semper ferè contigisset, ut nunquam dixisse meliùs putaretur; tamen omnium consensu sic esse tum judicatum, cæteros à Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum à sese superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatûs; cujus ordinis a consule, qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis: neque verò esse mirandum, si, cùm suis consiliis rempublicam profligâsset, consilium senatûs à republicâ repudiaret. Hîc, cùm homini et vehementi, et

diserto, et in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille, et graviter exarsit, pignoribusque ablatis Crassum instituit coërcere. Quo quidem ipso in loco multa à Crasso divinitùs dicta efferebantur, cùm sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. *An tu, quum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putáris, eamque in conspectu populi Romani concideris, me his pignoribus existimas posse terreri? non tibi illa sunt cædenda, si Crassum vis coërcere. Hæc tibi est excidenda lingua; quâ vel evulsâ, spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.*

Permulta tum vehementissimâ contentione animi, ingenii, virium, ab eo dicta esse constabat; sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est, ornatissimis et gravissimis verbis, "Ut populo Romano satisfieret, nunquam senatûs neque consilium reipublicæ, neque fidem "defuisse," ab eo dictam: et eundem (id quod in auctoritatibus præscriptis exstat) scribendo adfuisse. Illa tanquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi expectantes, post ejus interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremùm institisset, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremque multum consecutum esse, audiebamus: ex quo cùm coherruisset, cum febri domum rediit, dieque septimo est lateris dolore consumptus.

O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, et inanes nostras contentiones; quæ in medio spatio sæpe franguntur et corruunt, et antè in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt! Nam, quamdiu Crassi fuit, ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis, et ingenii laude floruit, quàm fructu

amplitudinis, aut reipublicæ dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem, atque omnia vitæ consilia, morte pervertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, grave bonis omnibus! sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso à diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidiâ senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiæ, non exilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum ejus cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in quâ ipse florentissimâ multùm omnibus gloriâ præstitisset.

Sed quoniam attigi cogitatione vim, varietatemque fortunæ, non vagabitur oratio mea longiùs, atque eis ferè ipsis definietur viris, qui hôc sermone, quem referre cœpimus, continentur. Quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est à multis sæpe defleta, dixerit, cùm horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremùm ferè collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoriâ, Q. Catulum, virum omni laude præstantem, cùm sibi non incolumem fortunam, sed exilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vitâ se ipse privaret. Jam Marci Antonii in his ipsis rostris, in quibus ille rempublicam constantissimè consul defenderat, quæque censor imperatoriis manubiis ornârat, positum caput illud fuit, à quo erant multorum civium capita servata. Neque verò longè ab eo C. Julii caput, hospitis Etrusci scelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit; ut ille, qui hæc non vidit, et vixisse cum republicâ pariter, et cum illâ simul extinctus esse, videatur. Neque enim propinquum suum,

maximi animi virum, Publium Crassum, suapte interfectum manu, neque collegæ sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestæ respersum esse vidit; cui mœrori (quâ mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors nefaria fuisset. Non vidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicârant, horribiles miserosque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus ejectus est è civitate. Sulpicius autem, qui in eâdem invidiæ flammâ fuisset, quibuscum privatus conjunctissimè vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquentiæ florescenti ferro erepta vita est, et pœna temeritatis non sine magno reipublicæ malo constituta.

Ego verò te, Crasse, cùm vitæ flore, tum mortis opportunitate, divino consilio et ortum et extinctum esse arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi, constantiâque tuâ, civilis ferri subeunda fuit crudelitas, aut siqua te fortuna ab atrocitate mortis vindicâsset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coëgisset: neque solùm tibi improborum dominatus, sed etiam propter admistam civium cædem, bonorum victoria, mœrori fuisset.

Mihi quidem, Quincte frater, et eorum casus, de quibus antè dixi, et ea, quæ nosmetipsi ob amorem in rempublicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia sæpe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos, tamque præcipites casus clarissimorum hominum, atque optimorum virorum, me semper ab omni contentione ac dimicatione revocâsti. Sed quoniam hæc jam neque in integro nobis esse possunt, et summi

labores nostri, magnâ compensati gloriâ, mitigantur, perganus ad ea solatia, quæ non modò sedatis molestiis jucunda, sed etiam hærentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum, ac penè postremum memoriæ prodamus: atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus.

Procem. Lib. De Claris Oratoribus.

In Hortensii *Mortem.*

Cum è Ciliciâ decedens, Rhodum venissem, et eò mihi de Q. Hortensii morte esset allatum, opinione omnium majorem animo cepi dolorem. Nam et amico amisso, cum consuetudine jucundâ, tum multorum officiorum conjunctione, me privatum videbam, et interitu talis auguris, dignitatem nostri collegii diminutam dolebam: quâ in cogitatione, et coöptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo juratus judicium dignitatis meæ fecerat, et inauguratum ab eodem; ex quo, augurum institutis, in parentis eum loco colere debebam. Augebat etiam molestiam, quòd magnâ sapientium civium, bonorumque penuriâ, vir egregius conjunctissimusque mecum consiliorum omnium societate, alienissimo reipublicæ tempore extinctus, et auctoritatis et prudentiæ suæ triste nobis desiderium reliquerat: dolebamque, quòd non, ut plerique putabant, adversarium, aut obtrectatorem laudum mearum, sed socium potiùs, et consortem gloriosi laboris amiseram. Etenim, si in leviorum artium studio memoriæ

proditum est, poëtas nobiles poëtarum æqualium morte doluisse; quo tandem animo ejus interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius quàm omninò adversarium non habere? cùm præsertim non modò nunquam sit aut illius à me cursus impeditus, aut ab illo meus; sed contrà semper alter ab altero adjutus, et communicando, et monendo, et favendo.

Sed quoniam, perpetuâ quâdam felicitate usus, ille cessit è vitâ, suo magis, quàm suorum civium tempore; et tum occidit, cùm lugere facilius rempublicam posset, si viveret, quàm juvare; vixitque tamdiu, quàm licuit in civitate bene beatèque vivere: nostro incommodo detrimentoque, si est ita necesse, doleamus: illius verò mortis opportunitatem benevolentiâ potiùs quàm misericordiâ prosequamur; ut, quotiescunque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potiùs, quàm nosmetipsos, diligere videamur. Nam, si id dolemus, quòd eo jam frui nobis non licet, nostrum est id malum; quod modicè feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur. Sin, tanquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angimur; summam ejus felicitatem non satis grato animo interpretamur. Etenim si viveret Q. Hortensius, cætera fortasse desideraret unà cum reliquis bonis et fortibus civibus; hunc autem et præter cæteros, aut cum paucis, sustineret dolorem, cùm forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingenii, voce eruditâ, et Romanis Græcisque auribus dignâ, spoliatum atque orbatum videret.

Equidem angor animo, non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis agere rempublicam, quæ didiceram tractare, quibusque me assuefeceram, quæque erant propria

cùm præstantis in republicâ viri, tum bene moratæ et bene constitutæ civitatis. Quòd si fuit in republicâ tempus ullum, cùm extorquere arma posset è manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio, tum profectò fuit, cùm patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum, aut timore. Ita nobismetipsis accidit, ut, quanquam essent multò magis alia lugenda, tamen hoc deleremus, quòd, quo tempore ætas nostra, perfuncta rebus amplissimis, tanquam in portum confugere deberet, non inertiæ, neque desidiæ, sed otii moderati atque honesti: cùmque ipsa oratio jam nostra canesceret, haberetque suam quandam maturitatem, et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriosè, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. Itaque ii mihi videntur fortunatè beatèque vixisse, cùm in cæteris civitatibus, tum maximè in nostrâ, quibus cùm auctoritate, rerumque gestarum gloriâ, tum etiam sapientiæ laude perfrui licuit. Quorum memoria et recordatio in maximis nostris gravissimisque curis jucunda sanè fuit, cùm in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

Nam cùm inambularem in xysto, et essem otiosus domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio venerat, homines cùm inter se conjuncti, tum mihi ita cari, itaque jucundi, ut eorum adspectu omnis, quæ me angebat de republicâ, cura consederit. Quos postquam salutavi, Quid vos, inquam, Brute et Attice, nunc? quid tandem novi? Nihil sanè, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis, aut ego pro certo dicere audeam. Tum Atticus, Eo, inquit, ad te animo venimus, ut de republicâ esset silentium, et aliquid audiremus potiùs ex te, quàm te afficeremus ullâ molestiâ. Vos verò, inquam, Attice, et præsentem me curâ levatis, et absenti magna solatia de-

distis: nam vestris primùm literis recreatus, me ad pristina studia revocavi.

Ex Lib. De Claris Oratoribus.

CALLIDIUS.

SED de M. Callidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus è multis; potiùs inter multos propè singularis: fuit ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum, quàm illius comprehensio verborum; nihil tam flexibile: nihil, quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aequè in potestate fuerit: quæ primùm ita pura erat, ut nihil liquidius: ita liberè fluebat, ut nusquam adhæresceret nullum, nisi loco positum, et tanquam in *vermiculato emblemate*, ut ait Lucilius, structum verbum videres, nec verò ullum aut durum, aut insolens, aut humile, aut in longius ductum: ac non propria verba rerum, sed pleraque tralata; sic tamen, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrâsse in suum diceres. Nec verò hæc soluta, nec diffluentia, sed adstricta numeris, non apertè, nec eodem modo semper, sed variè dissimulánterque conclusis. Erant autem et verborum et sententiarum illis lumina, quæ vocant Græci σχήματα, quibus tanquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. Quâ de re agitur autem illud, quod multis locis in jurisconsultorum includitur formulis, et ubi esset, videbat. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totumque dicendi placidum et suum genus.

Quòd si est optimum suaviter dicere, nihil est, quod melius hôc quærendum putes. Sed cùm à nobis antè dictum sit, tria videri esse, quæ orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret; duo summè tenuit, ut et rem illustraret disserendo, et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate. Aberat tertia illa laus, quâ permoveret atque incitaret animos, quam plurimùm pollere diximus. Nec erat ulla vis, atque contentio: sive consilio, quòd eos, quorum altior oratio, actioque esset ardentior, furere et bacchari arbitraretur; sive quòd naturâ non esset ita factus; sive quòd non consuêsset; sive quòd non posset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, abfuit: si opus erat, defuit.

Quinetiam memini, cùm in accusatione suâ Q. Gallio crimini dedisset, sibi eum venenum paravisse, idque à se esse deprehensum, seseque, chirographa, testificationes, indicia, quæstiones, manifestam rem deferre diceret, deque eo crimine accuratè et exquisitè disputavisset; me in respondendo, cùm essem argumentatus quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quòd ille, cùm pestem capitis sui, cùm indicia mortis se comperisse manifestò, et manu tenere diceret, tam solutè egisset, tam leniter, tam oscitanter. *Tu istuc, M. Callidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cùm istâ eloquentiâ, alienorum hominum pericula defendere acerrimè soleas; tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet? Nulla perturbatio animi, nulla corporis; frons non percussa, non femur: pedis (quod minimum est) nulla supplosio. Itaque tantum abfuit, ut inflammares nostros animos; somnum isto loco vix tenebamus.* Sic nos summi oratoris vel sanitate, vel vitio, pro argumento ad diluendum crimen usi sumus.

CICERO *de* HORTENSIO *ac* Seipso.

HORTENSIUS, cùm admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad majores causas adhiberi cœptus est. Primùm memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut, quæ secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adjumento ille tanto sic utebatur, ut et sua commentata, et scripta, et, nullo referente, omnia adversariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium viderim. Nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum; sæpissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minimè vulgare genus dicendi: duas quidem res, quas nemo alius; partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et collectiones, memor et quæ essent dicta contrà, quæque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus: eaque erat cùm summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acutè; nec prætermittebat ferè quidquam, quod esset in causâ, aut ad confirmandum, aut ad refellendum: vox canora et suavis. Motus et gestus etiam plus artis habebat, quàm erat oratori satis. Hôc igitur florescente, Crassus est mortuus, Cotta pulsus, judicia intermissa bello, nos in forum venimus.

Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cùm est expulsus. Reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebar. Quotidieque et scribens, et legens, et commentans, oratoriis tantùm exercitationibus contentus

non eram. Ego autem, juris civilis studio, multum operæ dabam Qu. Scævolæ, P. F. qui quanquam nemini se ad docendum dabat, tamen, consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximo, cùm princeps Academiæ Philo, cum Atheniensium optimatibus, Mithridático bello domo profugisset, Romamque venisset, totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus; in quo hoc etiam commonebar attentiùs, quòd, etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summâ me delectatione retinebat, tamen sublata jam esse in perpetuum ratio judiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo anno, tresque proximo trium mensium oratores erant crudelissimè interfecti, Qu. Catulus, M. Antonius, C. Julius. Eodem anno etiam Molonì Rhodio Romæ dedimus operam, et actori summo causarum, et magistro. Hæc idcirco à me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis, et videre quemadmodum simus in spatio Qu. Hortensium ipsius vestigiis persecuti.

Triennium ferè fuit urbs sine armis; et ego hoc tempore omni nocte et die in omnium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum Stoico Diodoto; qui, cùm habitavisset apud me, mecumque vixisset, nuper est domi meæ mortuus. A quo cùm in aliis rebus, tum studiosissimè in dialecticâ exercebar; quæ quasi contracta et adstricta eloquentia putanda est; sine quâ etiam tu, Brute, judicavisti, te illam justam eloquentiam, quam dialecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. Huic ego doctori, et ejus artibus variis atque multis, ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. Commentabar declamitans, (sic enim nunc loquuntur,) sæpe cum M. Pisone, et cum Qu. Pompeio, aut cum aliquo quo-

tidie: idque faciebam multùm etiam Latinè, sed Græcè sæpiùs; vel quòd Græca oratio, plura ornamenta suppeditans, consuetudinem similiter Latinè dicendi afferebat; vel quòd à Græcis summis doctoribus, nisi Græcè dicerem, neque corrigi possem, neque doceri.

Tumultus interim pro recuperandâ republicâ, et crudelis interitus oratorum trium, Scævolæ, Carbonis, Antistii; reditus Cottæ, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii; leges et judicia constituta, recuperata respublica. Tum primùm nos ad causas et privatas et publicas adire cœpimus, non ut in foro discceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam. Dictatore enim Syllâ legatus ad senatum de Rhodiorum præmiis venerat. Itaque prima causa publica, pro Sex. Roscio dicta, tantum commendationis habuit, ut non ulla esset, quæ non nostro digna patrocinio videretur. Deinceps inde multæ, quas non minùs diligenter elaboratas, et tanquam elucubratas, afferebamus.

Nunc, quoniam totum me non nævo aliquo, aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quæ fortasse videantur minùs necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis: procerum et tenue collum: qui habitus, et quæ figura, non procul abesse putatur à vitæ periculo, si accedit labor, et lateris magna contentio. Eòque magis hæc eos, quibus eram carus, commovebat, quòd omnia sine remissione, sine varietate, vi summâ vocis, et totius corporis contentione dicebam. Itaque cùm me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem, quovis potiùs periculum mihi adeundum, quàm à sperata

dicendi gloriâ discedendum, putavi. Sed, cùm censerem, remissione et moderatione vocis, et commutato genere dicendi, me et periculum vitare posse, et temperatiùs dicere; ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cùm essem biennium versatus in causis, et jam in foro celebratum meum nomen esset, Româ sum profectus.

Cùm venissem Athenas, sex menses cum Antiocho, veteris Academiæ nobilissimo et prudentissimo philosopho, fui, studiumque philosophiæ numquam intermissum, à primâque adolescentiâ cultum, et semper auctum, hôc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum, veterem et non ignobilem dicendi magistrum, studiosè exerceri solebam. Pòst à me Asia tota peragrata est, cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis, meo judicio, totâ Asiâ, illis temporibus, disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum, Atticorum est, hic orator in illis numerari rectè, otest. Assiduissimè autem mecum fuit Dionysius Magnes. Erat etiam Æschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asiâ rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus, Rhodum veni, meque ad eundem, quem Romæ audiveram, Molonem applicavi, cùm actorem in veris causis, scriptoremque præstantem, tum in notandis animadvertendisque vitiis, et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam (si modò id consequi potuit) ut nimis redundantes nos, et superfluentes juvenili quâdam dicendi impunitate et licentiâ, reprimeret, et quasi extra ripas diffluentes coërceret.

In recepi me biennio pòst, non modò exercitatior, sed propè mutatus. Nam et contentio nimia vocis reciderat, et quasi refervierat oratio, lateribusque vires, et corporis mediocris habitus accesserat. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter remissus, et lenis, et propriis verbis comprehendens solutè et facilè sententiam; alter ornatus, acer, et non talis, qualem tu eum, Brute, jam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quòd et dicendi ardore eram propior, et ætate conjunctior. Etenim videram in iisdem causis, ut pro M. Cunuleio, pro Cn. Dolabellâ consulari, cùm Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum, et agentem, et canorum, concursus hominum, forique strepitus, desiderat. Unum igitur annum, cùm rediissemus ex Asiâ, causas nobiles egimus. Interim me quæstorem Siciliensis excepit annus. Cùm autem anno pòst è Siciliâ me recepissem, jam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum, et habere maturitatem quandam suam. Nimis multa videor de me, ipse præsertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longè absum, sed ut laborem et industriam. Cùm igitur essem in plurimis causis, et in principibus patronis quinquennium ferè versatus, tum in patrocinio Siciliensi maximè in certamen veni, designatus ædilis cum designato consule Hortensio.

Sed quoniam omnis hic sermo noster non solùm enumerationem oratorum, verùm etiam præcepta quædam desiderat; quid tanquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio, breviter licet dicere. Nam is post consula-

tum (credo quòd videret, ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem sos, qui consules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo à puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantiâ voluit beatiùs, ut ipse putabat, remissiùs certè vivere. Primus, et secundus annus, et tertius tantum quasi de picturæ veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intelligens posset cognoscere. Longiùs autem procedens, et in cæteris eloquentiæ partibus, tum maximè in celeritate et continuatione verborum adhærescens, sui dissimilior videbatur fieri quotidie. Nos autem non desistebamus, cùm omni genere exercitationis, tum maximè stilo, nostrum illud quod erat, augere, quantumcunque erat. Atque (ut multa omittam) in hoc spatio, et in iis post ædilitatem annis, et prætor primus, et incredibili populari voluntate, sum factus. Nam cùm propter assiduitatem in causis, et industriam, tum propter exquisitius et minimè vulgare orationis genus, animos hominum ad me dicendi novitate converteram.

Itaque, cùm jam penè evanuisset Hortensius, et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam cœpit; ne, cùm pares honore essemus, aliquâ re superiores videremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cùm ego mihi illum, sibi me ille anteferret, conjunctissimè versati sumus: consulatusque meus, qui illum primò leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude conjunxerat. Maximè verò perspecta est utriusque nostrûm exercitatio, paullo antè quàm perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subitò, et obmutuit; cùm, lege Pompeiâ ternis horis ad dicendum datis, ad causas simillimas inter se, vel potiùs easdem, novi veniebamus quotidie.

Sed, si quærimus, cur adolescens magis floruerit dicendo, quàm senior Hortensius; causas reperiemus verissimas duas: Primùm, quòd genus erat orationis Asiaticum, adolescentiæ magis concessum, quàm senectuti. Genera autem Asiaticæ dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis, quàm concinnis et venustis: aliud autem genus est, non tam sententiis frequentatum, quàm verbis volucre atque incitatum; qualis est nunc Asia tota, nec flumine solùm orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum. Hæc autem (ut dixi) genera dicendi, aptiora sunt adolescentibus; in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius, utroque genere florens, clamores faciebat adolescens. Habebat enim illud studium crebrarum venustarumque sententiarum, in quibus erant quædam magis venustæ dulcesque sententiæ, quàm aut necessariæ, aut interdum utiles. Et erat oratio cùm incitata et vibrans, tum etiam accurata et polita. Non probantur hæc senibus (sæpe videbam cùm irridentem, tum etiam irascentem et stomachantem, Philippum,) sed mirabantur adolescentes, multitudo movebatur. Erat excellens judicio vulgi, et facilè primas tenebat adolescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse ætati videbatur. Sed, cùm jam honores, et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem, nec decebat idem: quòdque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa, crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consueverat, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quàm placuisset, si illum flagrantem studio, et florentem facultate, audire potuisses.

Ille à Crasso consule et Scævolâ usque ad Paullum et

Marcellum consules floruit: nos in eodem cursu fuimus à Sullâ dictatore, ad eosdem ferè consules. Sic Q. Hortensii vox extincta fato suo est: nostra publico. Meliùs, quæso, ominare, inquit Brutus. Sit sanè ut vis, inquam: et id non tam meâ causâ, quàm tuâ: sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cùm fierent, quæ providit futura. Sæpe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cùm belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem à publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, quâ semper est usus, ab eis miseriis, quæ consecutæ sunt, morte vindicâsse.

Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii, clarissimi oratoris, mortem, orbæ eloquentiæ quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam septam liberali custodiâ; et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus: tueamurque, ut adultam virginem, castè, et ab amatorum impetu, quantùm possumus, prohibeamus. Equidem, etsi doleo me in vitam paullo seriùs, tanquam in viam, ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc reipublicæ noctem incidisse; tamen eâ consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis literis: quibus me forti animo esse oportere censebas, quòd ea gessissem, quæ de me, etiam me tacente, ipsa loquerentur, mortuoque viverent. Quæ, si rectè esset, salute reipublicæ; sin secus, interitu ipso, testimonium meorum de republicâ consiliorum darent.

Sed in te intuens, Brute, doleo; cujus in adolescentiam, per medias laudes quasi quadrigis vehentem, transversa incurrit misera fortuna reipublicæ. Hic me dolor tangit; hæc me cura sollicitat, et Atticum hunc mecum, socium ejusdem et amoris et judicii. Tibi favemus, te tuâ frui

virtute cupimus: tibi optamus eam rempublicam, in quâ duorum generum amplissimorum renovare memoriam, atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum; tu illuc veneras unus, qui non linguam modò acuisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento, et iisdem artibus decus omne virtutis cum summâ eloquentiæ laude junxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo; quòd et ipse republicâ careas, et illa te. Tu tamen (etsi cursum ingenii tui, Brute, premit hæc importuna clades civitatis) contine te in tuis perennibus studiis, et effice id, quod jam propemodum, vel planè potiùs effeceras, ut te eripias ex eâ, quam ego congessi in hunc sermonem, turbâ patronorum. Nec enim decet te, ornatum uberrimis artibus, (quas, cùm domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe eâ, quæ domus est semper habita doctrinæ) numerari in vulgo patronorum.

Procem. Lib. de Perfecto Oratore.

De summæ absolutæque Perfectionis formâ et specie; quam etsi nullo sensu percipimus, Cogitatione tamen complecti possumus.

UTRUM difficilius, aut majus, esset negare tibi, sæpiùs idem roganti, an efficere id, quod rogares, diu multùmque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei, quem unicè diligerem, cuique me charissimum esse sentirem, præsertim et justa petenti, et præclara cupienti, durum admodum mihi videbatur: et suscipere tantam rem, quantam non modò facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione com-

plecti, vix arbitrabar esse ejus, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium. Quid enim est majus, quàm, cùm tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, judicare, quæ sit optima species, et quasi figura dicendi? Quod quoniam me sæpiùs rogas, aggrediar, non tam perficiendi spe, quàm experiendi voluntate. Malo enim, cùm studio tuo sim obsecutus, desiderari à te prudentiam meam, quàm, si id non fecerim, benevolentiam.

Quæris igitur, idque jam sæpiùs, quod eloquentiæ genus probem maximè, et quale mihi videatur illud, cui nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum judicem. In quo vereor, ne, si id, quod vis, effecero, eumque oratorem, quem quæris, expressero; tardem studia multorum, qui, desperatione debilitati, experiri id nolent, quod se assequi posse diffidant. Sed par est omnes omnia experiri, qui res magnas, et magno opere expetendas concupiverunt. Quòd si quem aut natura sua, aut illa præstantis ingenii vis fortè deficiet, aut minùs instructus erit magnarum artium disciplinis; teneat tamen eum cursum quem poterit. Prima enim sequentem, honestum est in secundis tertiisque consistere.

Nam in poëtis, non Homero soli locus est (ut de Græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro; sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. Nec verò Aristotelem in philosophiâ deterruit à scribendo amplitudo Platonis; nec ipse Aristoteles, admirabili quâdam scientiâ et copiâ, cæterorum studia restinxit. Nec solùm ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt, aut Coæ Veneris pulchritudinem imitari. Nec simulacro Jovis Olympii,

aut Doryphori statuâ deterriti, reliqui minùs experti sunt, quid efficere, aut quò progredi possent: quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cujusque genere laus, ut, cùm summa miraremur, inferiora tamen probaremus. In oratoribus verò, Græcis quidem, admirabile est, quantùm inter omnes unus excellat. Attamen, cùm esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt, et antea fuerant, nec postea defecerant. Quare non est, cur eorum, qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur, aut languescat industria. Nam neque illud ipsum, quod est optimum, desperandum est; et in præstantibus rebus, magna sunt ea, quæ sunt optimis proxima.

Atque ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quæro quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil possit esse præstantius; quod in perpetuitate dicendi, non sæpe, atque haud scio an unquam, in aliquâ autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densiùs, apud alios fortasse rariùs. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud, ut ex ore aliquo, quasi imago, exprimatur; quod neque oculis, neque auribus, neque ullo sensu percipi potest, cogitatione tantùm et mente complectimur. Itaque et Phidiæ simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et his picturis, quas nominavi, cogitare tamen possumus pulchriora. Nec verò ille artifex, cùm faceret Jovis formam, aut Minervæ, contemplabatur aliquem, è quo similitudinem duceret; sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eâque defixus, ad illius similitudinem artem et manum dirigebat. Ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cujus ad excogitatam speciem imitando referuntur ea, quæ sub oculos ipsa non cadunt;

sic perfectæ eloquentiæ speciem animo videmus, effigiem auribus quærimus.

M. Antonius, cui vel primas eloquentiæ patrum nostrorum tribuebat ætas, vir naturâ peracutus et prudens, in eo libro, quem unum reliquit, disertos ait se vidisse multos, eloquentem omninò neminem. Insidebat videlicet in ejus mente species eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipsâ non videbat. Vir autem acerrimo ingenio (sic enim fuit) multa et in se et in aliis desiderans, neminem planè, qui rectè appellari eloquens posset, videbat. Quo in genere, ipsi quoque usque eò difficiles ac morosi sumus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes: Qui, quanquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas; ita sunt avidæ et capaces, et semper aliquid immensum infinitumque desiderant.

Tenemus autem, Brute, quem quærimus; sed animo: nam manu si prehendissem, ne ipse quidem suâ tantâ eloquentiâ mihi persuasisset, ut se dimitterem. Sed inventus profectò est ille eloquens, quem nunquam vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi, disseram pluribus. *Is est enim eloquens, qui et humilia subtiliter, et magna graviter, et mediocria temperatè, potest dicere.*

PROŒM. Lib. I. ACADEM. QUÆST.

VARRONI *Philosophiam commendat* CICERO.

IN Cumano nuper cùm mecum Atticus noster esset, nuntiatum est nobis à M. Varrone, venisse eum Româ pridie vesperi, et nisi de viâ fessus esset, continuò ad nos venturum fuisse. Quod cùm audivissemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiscum et studiis iisdem, et vetustate amicitiæ conjunctum. Itaque confestim ad eum ire perreximus: paullumque cùm ejus villâ abessemus, ipsum ad nos venientem vidimus; atque illum complexi (ut mos amicorum est) satis eum longo intervallo ad suam villam reduximus.

Hîc pauca primò, atque ea, percunctantibus nobis, ecquid fortè Româ novi: Atticus, Omitte ista, quæ nec percunctarî nec audire sine molestiâ possumus, quæso, inquit: et quære potiùs, ecquid ipse novi. Silent enim diutiùs Musæ Varronis, quàm solebant: nec tamen istum cessare, sed celare quæ scribat, existimo. Minimè verò, inquit ille; intemperantis enim esse arbitror, scribere quod occultari velit. Sed habeo opus magnum in manibus; quòd jampridem ad hunc eum ipsum (me autem dicebat) quædam institui, quæ et sunt magna sanè, et limantur à me politiùs. Et ego, Ista quidem, inquam, Varro, jam diu expectans, non audeo tamen flagitare; audivi enim è Libone nostro, cujus nôsti studium (nihil enim ejusmodi celare possumus) non te ea intermittere, sed accuratiùs tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in mentem venit à te re-

quirere : sed nunc, posteaquam sum ingressus res eas, quas tecum simul didici, mandare monumentis ; philosophiamque veterem illam, à Socrate ortam, Latinis literis illustrare ; quæro, quid sit, cur, cùm multa scribas, genus hoc prætermittas ; præsertim cùm et ipse in eo excellas, et id studium, totaque ea res longè cæteris et studiis et artibus antecedat.

Tum ille, Rem à me sæpe deliberatam, et multùm agitatam requiris. Itaque non multùm hæsitans respondebo : sed ea dicam, quæ mihi sunt in promptu, quòd istâ ipsâ de re multùm, ut dixi, et diu cogitavi. Nam cùm philosophiam viderem diligentissimè literis Græcis explicatam, existimavi, si qui de nostris ejus studio tenerentur, si essent Græcis doctrinis eruditi, Græca potiùs quàm nostra lecturos : sin à Græcorum artibus et disciplinis abhorrerent, ne hæc quidem curaturos, quæ sine eruditione Græcâ intelligi non possunt : itaque ea nolui scribere, quæ nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarent. Sed meos amicos, in quibus est studium, in Græciam mitto (id est, ad Græcos ire jubeo) ut ea à fontibus potiùs hauriant, quàm rivulos consectentur. Quæ autem nemo adhuc docuerat, nec erat unde studiosi scire possent, ea, quantum potui, (nihil enim magnopere meorum miror,) feci, ut essent nota nostris : à Græcis enim peti non poterant.

Tum ego, Sunt, inquam, ista, Varro. Nam nos, in nostrâ urbe peregrinantes errantesque, tanquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt, ut possemus aliquando, qui, et ubi essemus, agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu bellicam disciplinam, tu sedem regi-

orum et locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti: plurimùmque poëtis nostris, omninòque Latinis et literis, luminis attulisti, et verbis: atque ipse varium, et elegans omni ferè numero, poëma fecisti: philosophiamque multis locis inchoâsti, ad impellendum satis, ad docendum parùm.

Ego autem (dicam enim, ut res est,) dum me ambitio, dum honores, dum causæ, dum reipublicæ non solùm cura, sed quædam etiam procuratio, multis officiis implicatum et constrictum tenebat, hæc inclusa habebam; et ne obsolescerent, renovabam, cùm licebat, legendo. Nunc verò et fortunæ gravissimo percussus vulnere, et administratione reipublicæ liberatus, doloris medicinam à philosophiâ peto, et otii oblectationem hanc honestissimam judico. Aut enim huic ætati hoc maximè aptum est; aut iis rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc in primis consentaneum; aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius: aut, si hæc ita non sunt, nihil aliud video, quod agere possimus.

Proœm. Lib. IV. Acad. Quæst.

Laudes Luculli.

Magnum ingenium L. Luculli, magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maximè potuit, caruit omninò rebus urbanis. Ut

enim admodum adolescens cum fratre, pari pietate et industriâ prædito, paternas inimicitias magnâ cum gloriâ est persecutus, in Asiam quæstor profectus, ibi permultos annos admirabili quâdam laude provinciæ præfuit: deinde absens factus ædilis, continuò prætor: (licebat enim celeriùs legis præmio:) pòst in Africam: inde ad consulatum, quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium cognoscerent. Pòst ad Mithridaticum bellum missus à senatu, non modò opinionem vicit omnium, quæ de virtute ejus erat, sed etiam gloriam superiorum.

Idque eò fuit mirabilius, quòd ab eo laus imperatoria non admodum expectabatur, qui adolescentiam in forensi operâ, quæsturæ diuturnum tempus, Murænâ bellum in Ponto gerente, in Asiæ pace consumpserat. Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non desideravit indocilem usûs disciplinam. Itaque cùm totum iter et navigationem consumpsisset, partim in percontando à peritis, partim in rebus gestis legendis, in Asiam factus imperator venit, cùm esset Româ profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quandam memoriam rerum; verborum majorem Hortensius. Sed, quò plus in negotiis gerendis res quàm verba prosunt, hôc erat memoria illa præstantior; quam fuisse in Themistocle, quem facilè Græciæ principem ponimus, singularem ferunt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam se artem ei memoriæ, quæ tum primùm proferebatur, traditurum, respondisse dicitur, *Oblivisci se malle discere*: credo, quòd hærebant in memoriâ quæcunque audîerat aut viderat. Tali ingenio præditus Lucullus adjunxerat etiam illam, quam Themistocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut literis consignamus, quæ monumentis mandare volumus; sic ille in animo res insculptas habebat.

Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, præliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, totiusque belli instrumentis et apparatu, ut ille rex post Alexandrum maximus hunc à se majorem ducem cognitum, quàm quenquam eorum, quos legisset, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in constituendis temperandisque civitatibus, tanta æquitas, ut hodie stet Asia, Luculli institutis servandis, et quasi vestigiis persequendis.

Sed, etsi magnâ cum utilitate reipublicæ, tamen diutiùs, quàm vellem, tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis et fori et curiæ. Quin etiam, cùm victor à Mithridatico bello revertisset, inimicorum calumniâ triennio tardiùs, quàm debuerat, triumphavit. Nos enim consules introduximus penè in urbem currum clarissimi viri: cujus mihi consilium et auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset, dicerem, niśi de me ipso dicendum esset; quod hoc tempore non est necesse. Itaque privabo illum potiùs debito testimonio, quàm id cum meâ laude communicem.

Sed, quæ populari gloriâ decorari in Lucullo debuerunt, ea ferè sunt et Græcis literis et Latinis celebrata. Nos autem illa exteriora, cum multis; hæc interiora, cum paucis, ex ipso sæpe cognovimus. Majore enim studio Lucullus cùm omni literarum generi, tum philosophiæ deditus fuit, quàm, qui illum ignorabant, arbitrabantur. Nec verò ineunte ætate solùm, sed et quæstor aliquot annos, et in ipso bello: in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multùm imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Cùm autem è philosophis, ingenio scientiâque putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere, eum se-

cum et quæstor habuit, et post aliquot annos, imperator. Cùmque esset eâ memoriâ, quam antè dixi, ea sæpe audiendo facilè cognovit, quæ vel semel audita meminisse potuisset. Delectabatur autem mirificè lectione librorum, de quibus audiebat.

Ac vereor interdum, ne talium personarum, cùm amplificare velim, minuam etiam gloriam. Sunt enim multi, qui omninò Græcas non ament literas; plures, qui philosophiam; reliqui, qui, etiamsi hæc non improbent, tamen earum rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram putent. Ego autem, cùm Græcas literas M. Catonem in senectute didicisse acceperim, P. autem Africani, historiis loquantur, in legatione illâ nobili, quam ante censuram obiit, Panætium unum omninò comitem fuisse; nec literarum Græcarum, nec philosophiæ jam ullum auctorem requiro.

Restat, ut iis respondeam, qui sermonibus hujusmodi nolint personas tam graves illigari. Quasi verò clarorum virorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quodam in libro verè est à nobis philosophia laudata, profectò ejus tractatio optimo atque amplissimo quôque dignissima est: nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de operâ publicâ detrahamus. Quòd si, cùm fungi munere debeamus, non modò operam nostram nunquam à populari cœtu removemus, sed ne literum quidem ullam facimus, nisi forensem; quis reprehendet nostrum otium, qui in eo non modò nosmetipsos hebescere et languere nolumus, sed etiam, ut plurimis prosimus, enitimur? Gloriam verò non modò non minui, sed etiam

augeri arbitramur eorum, quorum ad populares illustresque laudes, has etiam minùs notas, minùsque pervulgatas adjungimus.

Procem. Lib. De Finibus.

Cur ipse Philosophiam Latinis literis illustret.

NON eram nescius, Brute, cùm, quæ summis ingeniis, exquisitâque doctrinâ philosophi Græco sermone tractavissent, ea Latinis literis mandaremus, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Nam quibusdam, et iis quidem non admodùm indoctis, totum hoc displicet, philosophari. Quidam autem id non totum reprehenderunt, si remissiùs agatur; sed tantum studium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, et hi quidem eruditi Græcis literis, contemnentes Latinas, qui se dicant in Græcis legendis operam malle consumere. Postremò aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personæ tamen et dignitatis esse negent.

Contra quos omnes dicendum breviter existimo. Quamquam philosophiæ quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo à nobis philosophia defensa et collaudata est, cùm esset accusata et vituperata ab Hortensio. Qui liber, cùm et tibi probatus videretur, et iis, quos ego posse judicare arbitrarer, plura suscepi, veritus ne movere hominum studia viderer, retinere non posse.

Qui autem, si hoc maximè placeat, moderatiùs tamen id

volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admissum coërceri reprimique non potest; ut propemodum justioribus utamur illis, qui omninò avocent à philosophiâ, quàm iis, qui rebus infinitis modum constituant; in reque, eò meliore, quò major sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest; non paranda solùm nobis ea, sed fruenda etiam sapientia est; sive hoc difficile est; tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris: et quærendi defatigatio turpis est, cùm id, quod quæritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, cùm scribimus, quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus, quis est, qui alienæ modum statuat industriæ?

His igitur est difficilius satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere, in quibus hoc primum est, in quo admirer; cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cùm iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus penè nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii, spernat aut rejiciat? qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas literas oderit? Synephebos ego, inquit, potiùs Cæcilii, aut Andriam Terentii, quàm utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cùm Sophocles vel optimè scripserit Electram, tamen malè conversam Attilii mihi legendam putem: rudem enim esse omninò in nostris poëtis, aut inertissimæ segnitiæ est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An,

Utinam ne in nemore—

nihilo minùs legimus, quàm hoc idem Græcum: quæ autem de benè beatèque vivendo à Platone disputata sunt, hæc explicari non placebit Latinè?

Quòd si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quæ dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum judicium, et nostrum scribendi ordinem adjungimus; quid habent, cur Græca anteponant iis, quæ et splendidè dicta sint, neque sint conversa de Græcis? Quanquam si planè sic verterem Platonem aut Aristotelem, ut verterunt nostri poëtæ fabulas; malè, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. Sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. Locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, et maximè ab iis, quos modò nominavi, cùm inciderit, ut id aptè fieri possit; ut ab Homero Ennius, Afranius à Menandro solet.

Nec verò, ut noster Lucilius, recusabo, quò minùs omnes mea legant. Ego quem timeam lectorem, cùm ad te, ne Græcis quidem cedentem in philosophiâ, audeam scribere? Quanquam à te ipso id quidem facio, provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me de *Virtute* misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant à Latinis, quòd inciderint in inculta quædam et horrida, de malis Græcis Latinè scripta deteriùs. Res verò bonas, verbis electis graviter ornatèque dictatas, quis non legat, nisi qui se planè Græcum dici velit?

Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. Non est omninò hîc dicendi locus; sed ita sentio, et sæpe disserui,—Latinam linguam non modò non inopem, ut vulgò putarent, sed locupletiorem etiam esse, quàm Græcam. Quando enim vel nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poëtis, posteà quidem quàm fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosæ vel elegantis ornatus defuit?

Ego verò, cùm forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videor præsidium, in quo à populo Romano locatus sum; debeo profectò, quantumcunque possim, in eo quoque laborare, ut sint operâ, studio, labore meo doctiores cives mei; nec cum istis tantopere pugnare, qui Græca legere malint, (modò legant illa ipsa, nec simulent:) et iis servire, qui vel utrisque literis uti velint, vel, si suas habent, illas non magnopere desiderent.

Qui autem alia malunt scribi à nobis, æqui esse debent, quòd et scripta multa sunt, sic ut plura nemini è nostris: et scribentur fortasse plura, si vita suppetet: et tamen qui diligenter hæc, quæ de philosophiâ literis mandamus, legere assueverit, judicabit nulla ad legendum his esse potiora.

Ex Lib. II. De Finibus.

L. Thorius Balbus, Epicureus, cum Regulo *comparatur.*

L. Thorius Balbus fuit Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, quâ non abundaret. Erat et cupidus voluptatum, et cujusvis generis ejus intelligens et copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in suâ patriâ sacrificia et fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed suâ satietate. Habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cœnam et esuriens et sitiens veniret; eo cibo, qui et suavissimus esset, et idem facillimus ad conco-

quendum; vino, et ad voluptatem, et ne noceret. Cætera illa adhibebat, quibus demptis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. Aberat omnis dolor, qui si adesset, nec molliter ferret; et tamen medicis plus quàm philosophis uteretur. Color egregius, integra valetudo, summa gratia, ita denique conferta voluptatum omnium varietate.

Hunc verò beatum oratio quidem vestra sic cogitat. Ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicit pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. Quem quidem, cùm suâ voluntate, nullâ vi coactus, præter fidem quam dederat hosti, ex patriâ Carthaginem revertisset, tum ipsum, cùm vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quàm potantem in rosâ Thorium. Bella magna gesserat is: bis consul fuerat: triumphârat: nec tamen sua illa superiora, tam magna, nec tam præclara ducebat, quàm illum ultimum casum, quem propter fidem constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat voluntarius. Non enim hilaritate, nec lasciviâ, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed sæpè etiam tristes firmitate et constantiâ sunt beati.

Ex Lib. II. De Finibus.

Voluptatem non habendam esse summum bonum.

QUID tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur? Ut, si Xerxes,

cùm tantis classibus, tantisque equestribus et pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigâsset, si, cùm tanto impetu in Græciam venisset, causum ejus quis ex eo quæreret tantarum copiarum, tantique belli, mel se afferre ex Hymetto voluisse diceret; certè sine causâ videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cœlum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causâ dicemus tanta molitum.

Ad altiora quædam et magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solùm partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, et ea quidem infinita; inest conjectura consequentium, non multùm à divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem justitiæ fida custodia; inest in perpetiendis laboribus, adeundisque periculis, firma et stabilis doloris mortisque contemptio. Ergo hæc in animis: Tu autem etiam membra ipsa, sensusque considera: qui tibi, ut reliquæ corporis partes, non comites solùm virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quid, si in ipso corpore multa voluptati præponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cœleste et divinum putaverunt.

Quòd si esset in voluptate summum bonum (ut dicitis) optabile esset in voluptate maximâ, nullo intervallo interjecto, dies noctesque versari, cùm omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis?

Procem. Lib. III. De Finibus.

DE hisce rebus sæpenumerò, Brute, vereor, ne reprehendar, cùm hæc ad te scribam, qui cùm in philosophiâ, tum in optimo genere philosophiæ tantum processeris. Quod si facerem, quasi te erudiens, jure reprehenderer; sed ab eo plurimùm absum; neque, ut ea cognoscas, quæ tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillimè in nomine tuo acquiesco, et quia te habeo æquissimum eorum studiorum, quæ mihi communia tecum sunt, æstimatorem et judicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam dijudicabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro.

Nam, in Tusculano cùm essem, vellemque è bibliothecâ pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipse (ut solebam) inde promerem. Quò cùm venissem, M. Catonem, quem ibi esse nesciêram, vidi in bibliothecâ sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. Erat enim, ut scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat; quippe qui, ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsâ curiâ soleret legere sæpe, dum senatus cogeretur, nihil operæ reipublicæ detrahens; quò magis tum in summo otio, maximâque copiâ quasi helluo librorum (si hôc verbo in tam clarâ re utendum est) videbatur.

Quod cùm accidisset, ut alter alterum nec opinatò videremus, surrexit statim. Deinde prima illa, quæ in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? à villâ enim, cre-

do: et, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperum. Causa enim fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: et quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit. Nam his libris eum malo, quàm reliquo ornatu villæ delectari. Est enim mihi magnæ curæ; quanquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut et patri, et Cæpioni nostro, et tibi tam propinquo, respondeat. Laboro autem non sine causâ: nam et avi ejus memoriâ moveor, (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret:) et Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cùm omnibus excellens, tum mecum et amicitiâ et omni voluntate sententiâque conjunctus.

Præclarè, inquit, facis, cùm et eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit; et puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso; sed te adjungo socium. Addo etiam illud, multa jam mihi dare signa puerum et pudoris et ingenii: sed ætatem vides. Video equidem, inquam: sed infici tamen jam debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad majora veniet paratior.

Procem. Lib. V. De Finibus.

Movemur, nescio quo pacto, locis ipsis, in quibus eorum, quos admiramur, adsunt vestigia.

CUM audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, cum M. Pisone in eo gymnasio, quod Ptolemæium vocatur, unàque nobiscum Q. frater, et T. Pomponius, et L. Cicero, frater noster cognatione patruelis, amore germanus; constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academiâ, maximè quòd is locus ab omni turbâ id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes. Inde, vario sermone, sex illa à Dipylo stadia confecimus. Cùm autem venissemus in Academiam, non sine causâ nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus.

Tum Piso, Naturâne nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam; ut cùm ea loca videamus, in quibus memoriâ dignos viros acceperimus multùm esse versatos, magis moveamur, quàm si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem; quem accepimus primum hîc disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solùm mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo hîc ponere. Hîc Speusippus, hîc Xenocrates, hîc ejus auditor Polemo: cujus ipsa illa sessio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam nostram (Hostiliam dico, non hanc novam, quæ mihi minor esse videtur, posteaquàm est major) solebam

intuens, Scipionem, Catonem, Lælium, nostrum verò in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis, ut non sine causâ ex his memoriæ ducta sit disciplina.

Tum Quintus, Est planè, Piso, ut dicis, inquit. Nam me ipsum huc modò venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cujus incola Sophocles ob oculos versabatur. Quem scis quàm admirer, quàmque eo delecter. Me quidem ad altiorem memoriam Œdipodis huc venientis, et illo mollissimo * carmine, quænam essent ipsa hæc loca, requirentis species quædam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen.

Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multùm equidem cum Phædro, quem unicè diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modò præteribamus: sed veteris proverbii admonitu, *vivorum memini:* nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cujus imaginem non modò in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in annulis, habent.

Hîc ego, Pomponius quidem, inquam, noster jocari videtur, et fortasse suo jure. Ita enim Athenis se collocavit, ut sit penè unus ex Atticis, ut id etiam cognomine videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acriùs aliquantò et attentiùs de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. Scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem antè divertisse, quàm Pythagoræ ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. Hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum; tamen ego illâ moveor exedrâ,

* *Soph. Œdip. Col. in init.*

Modò enim fuit Carneades, quem videre videor. Est enim nota imago; à sedeque ipsâ, tantâ ingenii magnitudine orbatâ, desiderari illam vocem puto.

Tum Piso, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster? inquit: an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes et Æschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maximè ducitur. Et ille, cùm erubuisset, Noli, inquit, ex me quærere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. Modò etiam paullulùm ad dextram de viâ declinavi, ut ad Periclis sepulchrum accederem. Quanquam id quidem infinitum est in hâc urbe: quàcunque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

Tum Piso, Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum sunt: sin tantummodò ad indicia veteris memoriæ cognoscenda, curiosorum. Te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hîc ego, Etsi facit hic quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quæ præcipis; tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissimè, ut solebat, Nos verò, inquit, omnes omnia ad hujus adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiæ quoque impertiat; vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatiùs. Sed utrùm hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tuâ sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis bellè videris attendere. Tum ille timidè, vel potiùs verecundè, Facio, inquit, equidem; sed audistine modò de Carneade? rapior illuc. Revocat autem Antiochus: nec est præterea, quem audiamus.

Tum Piso, Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cùm hic adsit (me autem dicebat) tamen audebo te ab hâc Academiâ novâ ad veterem illam vocare: in quâ, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, cæterique; sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an rectè dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quæso; ex eorum enim scriptis et institutis cùm omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans, sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. Ab his oratores, ab his imperatores, ac rerum publicarum principes, exstiterunt. Ut ad minora veniam, mathematici, poëtæ, musici, medici denique ex hâc, tanquam ex omnium artium officinâ, profecti sunt.

PROŒM. Lib. I. TUSCUL. QUÆST.

CUM defensionum laboribus, senatoriisque muneribus, aut omninò, aut magnâ ex parte, essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maximè, ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa, revocavi. Et cùm omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina, studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illustrandum putavi. Non quia philosophia Græcis et literis et doctoribus percipi non posset; sed meum judicium semper fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientiùs, quàm Græcos; aut accepta ab illis

fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus elaborarent.

Nam mores et instituta vitæ, resque domesticas ac familiares, nos profectò et meliùs tuemur et lautiùs. Rem verò publicam nostri majores certè melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in quâ cùm virtute nostri multùm valuerunt, tum plus etiam disciplinâ. Jam illa, quæ naturâ, non literis assecuti sunt, neque cum Græcis, neque ullâ cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda?

Doctrinâ Græcia nos et omni literarum genere superabat; in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam cùm apud Græcos antiquissimum è doctis sit genus poëtarum (si quidem Homerus fuit, et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus, regnante Romulo), seriùs poëticam nos accepimus. Annis enim ferè ccccx post Romam conditam, Livius fabulam dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium; qui fuit major natu, quàm Plautus et Nævius. Serò igitur à nostris poëtæ vel cogniti vel recepti. Quanquam est in* Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. Honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in quâ objecit, ut probrum, Marco Nobiliori, quòd is in provinciam poëtas duxisset. Duxerat autem consul ille in Ætoliam, ut scimus, Ennium. Quò minus ergo honoris erat

* *M. Porcii Catonis, de quibus Cic. in Bruto: "Jam verò Origines Catonis quem florem, aut quod lumen eloquentiæ non habent?"*

poëtis, eò minora studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Græcorum gloriæ responderunt.

An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quòd pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloriâ; jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclarè cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot antè annis, cùm in epulis recusâsset lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græciâ musici floruerunt, dîscebantque id omnes; nec, qui nesciebat, satis excultus doctrinâ putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit; itaque nihil mathematicis illustrius. At nos, metiendi ratiocinandique utilitate, hujus artis terminavimus modum.

At contrà oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primò eruditum, aptum tamen ad dicendum; pòst autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Lælium, doctos fuisse, memoriæ traditum est: studiosum autem eum, qui hos ætate anteibat, Catonem: pòst verò Lepidum, Carbonem, Gracchos; deinde ita magnos, nostram ad ætatem, ut non multùm, aut nihil omninò, Græcis cederetur.

Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum: quæ illustranda et excitanda nobis est; ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eò magis nobis est elaborandum, quòd multi jam esse Latini libri dicuntur scripti inconsideratè ab optimis illis

quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut rectè quis sentiat, et id, quod sentit, politè eloqui non possit. Sed mandare quenquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliquâ allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriæ laudi nostrâ attulimus industriâ, multò studiosiùs philosophiæ fontes aperiemus, è quibus etiam illa manabant.

Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiæ copiâ, cùm motus esset Isocratis rhetoris gloriâ, dicere etiam coepit, adolescentes docere, et prudentiam cum eloquentiâ jungere; sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, et in hâc majore et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper judicavi, quæ de maximis quæstionibus copiosè posset, ornatèque dicere. In quam exercitationem ita nos studiosè operam dedimus, ut jam etiam scholas, Græcorum more, habere auderemus: ut nuper, tuum post discessum, in Tusculano, cùm essent complures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutiùs fecit, sic hæc mihi nunc senilis est declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet, et id aut sedens aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Græci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cùm is, qui audire vellet, dixisset quid sibi videretur, tum ego contrà dicerem. Hæc est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. Nam ita facillimè, quod verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur.

Ex Lib. I. Tuscul. Quæst.

De morte contemnendâ.

PELLANTUR istæ ineptiæ penè aniles, ante tempus mori, miserum esse. Quod tandem tempus? Naturæne? At ea quidem dedit usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nullâ præstitutâ die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cùm vult? eâ enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si verò in cunis, nè querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitæ suavitatem: hic autem jam sperabat magnâ, quibus frui cœperat. At id quidem ipsum in cæteris rebus melius putatur, aliquam partem, quàm nullam, attingere. Cur in vitâ secùs? Quanquam non malè ait Callimachus, *multò sæpius lacrymâsse Priamum, quàm Troilum.*

Contemnamus igitur omnes ineptias: (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim benevivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientiâ, et in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus mollissimis effœminamur; ut, si antè mors advenret, quàm Chaldæorum promissâ consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi destitutique videamur.

Quòd si expectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur; proh, dii immortales! quàm optabiliter iter illud ineundum est, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! quàm me delectat The-

ramenes, quàmque elato animo est! etsi enim flemus, cùm legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui cùm conjectus in carcerem, triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic è poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, ridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiæ*, qui in eum fuerat teterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit vir egregius extremo spirita, cùm jam præcordiis conceptam mortem contineret: verèque ei, qui venenum præbuerat, mortem est eam auguratus, quæ brevi consecuta est.

Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis pòst annis scyphum Socrates, eodem scelere judicum, quo tyrannorum, Theramenes. Ille nec patronum quæsivit adjudicium capitis, nec judicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, à magnitudine animi ductam, non à superbiâ; et, cum facilè posset educi è custodiâ, noluit; et, cùm penè in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verùm in cœlum videretur ascendere. Ita enim censebat, itaque disseruit: "Duas esse vias, duplicesque cursus animorum è "corpore excedentium: nam qui se humanis vitiis contaminâssent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus cæcati vel in domesticis vitiis atque flagitiis se inquinâssent, "vel in republicâ violandâ fraudes inexpiabiles concepissent; iis devium quoddam iter esse, seclusum à concilio Deorum. Qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, "seseque ab his semper sevocâssent, essentque in corporibus humanis vitam imitati Deorum; his ad illos, à quibus essent profecti, reditum facilem patere."

Quæ est autem ejus oratio, quâ facit eum Plato usum apud judices, jam morte multatum? *Magna me*, inquit, *spes tenet, judices, bene mihi evenire, quòd mittar ad mortem. Necesse est enim, sit alterum de duobus, ut aut sensus omninò mors omnes auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, sive sensus extinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnunquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert: Dii boni! quid lucri est emori? aut quàm multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur; cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis? quis me beatior?*

Sin vera sunt, quæ dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui è vitâ excesserunt, incolunt; id multò jam beatius est, te, cùm ab iis, qui se judicum numero haberi volunt, evaseris, ad eos venire, qui verè judices appellentur, Minoëm, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum; convenireque eos, qui justè et cum fide vixerint. Hæc peregrinatio mediocris vobis videri potest? ut verò colloqui cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo, liceat, quanti tandem æstimatis? equidem sæpe mori, si fieri posset, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. Quantâ delectatione autem afficerer, cùm Palamedem, cùm Ajacem, cùm alios judicio iniquorum circumventos convenirem: tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulyssis, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cùm hæc exquirerem, sicut hîc faciebam, capite damnarer.

Ne vos quidem, judices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo nec mortuo; nec unquam ejus res à diis immortalibus negligentur. Nec mihi ipsi hoc accidit fortuitò: nec verò ego iis, à quibus accusatus sum, aut à quibus con-

demnatus, habeo quod succenseam, nisi quòd mihi nocere se crediderunt. Et hæc quidem hoc modo: nihil autem melius æstimo. *Sed tempus est,* inquit, *jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.* Næ ego haud paullo hunc animum malim, quàm eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. Etsi, quod præter deos negat scire quenquam, id scit ipse, utrum melius sit: nam dixit antè. Sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit à naturâ datum omnibus.

Procem. Lib. II. Tuscul. Quæst.

NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium, "philosophari sibi, ait, necesse esse, sed paucis: nam omninò "haud placere." Ego autem, Brute, necesse quidem mihi esse arbitror philosophari; nam quid possum, præsertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim in philosophiâ, pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque aut omnia. Nam nec pauca, nisi è multis, eligi possunt; nec, qui pauca percepit, non idem reliqua eodem studio persequetur.

Sed in vitâ tamen occupatâ, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multùm sæpe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universâ philosophiâ percipi possunt; tamen eos, quibus aliquâ ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur: velut

ex eâ disputatione, quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio, quæ non minimùm valet ad animum metu liberandum.

Quanquam non sumus ignari, multos studiosè contrà esse dicturos; quod vitare nullo modo potuimus; alsi nihil omninò scriberemus. Sed tamen tantùm abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maximè optemus; in ipsâ enim Græciâ philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, studio atque industriâ suâ majores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus ferè rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus; eamque nos adjuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eâque necessitate constricti, ut etiam quæ non probare soleant, ea cogantur constantiæ causâ defendere. Nos, qui sequimur probabilia, nec ultra id, quàm quod verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinaciâ, et refelli sine iracundiâ, parati sumus.

Proœm. Lib. III. Tuscul. Quæst.

QUIDNAM esse, Brute, causæ putem, cur, cùm constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causâ quæsita sit ars, atque ejus utilitas deorum immortalium inventioni consecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequàm inventa, nec tam culta, posteaquàm cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? an quòd corporis gravitatem et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum judicet, cùm id ipsum, quod judicat, ægrotet.

Quòd si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et perspicere, eâdemque optimâ duce cursum vitæ conficere possemus; haud erat sanè, quòd quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravatis sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuò pravitate, et in summâ opinionum perversitate versamur; ut penè cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Cùm verò parentibus redditi, demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatæ natura ipsa cedat. Accedunt etiam poëtæ; qui cùm magnam speciem doctrinæ sapientiæque præ se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhæresceunt penitùs in mentibus.

Cùm verò accedit eòdem, quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum pravitate, à naturâque ipsâ desciscimus; ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præstantius, honoribus, imperiis, populari gloriâ judicaverunt; ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maximè inquirit, in summâ inanitate versatur; consectaturque nullam eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem gloriæ. Est enim gloria solida quædam res, et expressa, non adumbrata. Ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat, tanquam imago gloriæ. Quæ, quia rectè factorum plerumque comes est, non est à bonis viris repudianda.

Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. Quâ cæcitate homines, cùm quædam etiam præclara cuperent, eaque nescirent nec ubi nec qualia essent, funditùs alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quàm cursûs errore falluntur.

Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur; quorumque ità perturbantur animi, ut non multùm absint ab insaniâ, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrùm, quòd minùs noceant animi ægrotationes, quàm corporis? An, quòd corpora curari possint, animorum nulla medicina sit?

At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quàm corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quòd ad animum pertinent, eumque sollicitant; animusque æger, ut ait Ennius, semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere nunquam desinit. Quibus duobus morbis, (ut omittam alios,) ægritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? quî verò probari potest, ut sibi mederi animus non possit? Est profectò animi medicina, philosophia: cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris; omnibusque opibus viribusque, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est.

Procem. Lib. V. Tuscul. Quæst.

QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est à nobis eâ de re, quam tu ex omnibus maximè probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi ex eo libro, quem ad me accuratissimè scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beatè vivendum se ipsâ esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia et tam multa tormenta fortunæ, tale tamen est, ut elaborandum sit, quò faciliùs probetur. Nihil est enim omnium, quæ in philosophiâ tractantur, quod graviùs magnificentiùsque dicatur.

Nam cùm ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu exquirendo collocarent, pro-

fectò, spe beatè vivendi, tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quòd si ab iis inventa et perfecta virtus est, et si præsidii ad beatè vivendum in virtute satis est; quis est, qui non præclarè et ab illis positam, et à nobis susceptam, operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus, subjecta sub varios incertosque casus, famula fortunæ est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur; vereor, ne non tam virtutis fiduciâ nitendum nobis ad spem beatè vivendi, quàm vota facienda videantur.

Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiæ diffidere: interdum etiam humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, cùm corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles, et dolores intolerabiles adjunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et separatim suis angoribus et molestiis implicatos.

Sed in hoc me ipse castigo, quòd ex aliorum, et ex nostrâ fortasse mollitie, non ex ipsâ virtute, de virtutis robore existimo. Illa enim, si modò est ulla virtus (quam dubitationem avunculus tuus, Brute, sustulit) omnia, quæ cadere in hominem possunt, subter se habet; eaque despiciens, casus contemnit humanos; culpâque omni carens, præter se ipsam nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa, tum venientia metu augentes, tum mœrore præsentia, rerum naturam, quàm errorem nostrum, damnare malumus.

Sed et hujus culpæ, et cæterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis à philosophiâ petenda correctio est. Cujus in sinum cùm à primis temporibus ætatis nostra

voluntas studiumque nos contulisset; his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magnâ jactati tempestate confugimus. O vitæ philosophia dux! O virtutum indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modò nos, sed omninò vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitæ convocâsti: tu eos inter se primò domiciliis, deinde conjugiis, tum literarum et vocum communione, junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinæ fuisti. Ad te confugimus; à te opem petimus: tibi nos, ut antea magnâ ex parte, sic nunc penitùs totosque tradimus. Est autem unus dies, bene et ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potiùs opibus utamur quàm tuis? quæ et vitæ tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti.

At Philosophia quidem tantùm abest, ut perinde ac de hominum est vitâ merita, laudetur, ut à multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ parentem, et hôc parricidio se inquinare, audet? et tam impiè ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiamsi minùs percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et hæc indoctorum animis offusa caligo est, quòd tam longè retrò respicere non possunt; nec eos, à quibus vita hominum instructa primò sit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam cùm videamus, nomen tamen esse confitentur recens.

Nam Sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modò re esse antiquam, verùm etiam nomine? quæ divinarum humanarumque rerum, tum initiorum causarumque, tum cujusque rei cognitione, hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem,

qui à Græcis Σοφοὶ, Sapientes à nostris, et habebantur et nominabantur, et multis antè seculis Lycurgum, (cujus temporibus Homerus etiam fuisse, ante hanc urbem conditam, traditur,) etiam heroïcis ætatibus Ulyssem et Nestorem accepimus et fuisse et habitos esse Sapientes.

Nec verò Atlas sustinere cœlum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filiâ traderetur, nisi cœlestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, Sapientes et habebantur et nominabantur.

Idque eorum nomen usque ad Pythagoræ manavit ætatem: quem (ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis,) Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, doctè et copiosè disseruisse quædam. Cujus ingenium et eloquentiam cùm admiratus esset Leon, quæsivisse ex eo, quâ maximè arte confideret. At illum, artem quidem se scire nullam, sed esse Philosophum. Admiratum Leontem novitatem nominis, quæsîsse, quinam essent Philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset? Pythagoram autem respondisse, similem sibi videri vitam hominum, et mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebritate. Nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam, et nobilitatem coronæ peterent; alii emendi aut vendendi quæstu et lucro ducerentur; esset autem quoddam genus eorum, idque vel maximè ingenuum, qui nec plausum nec lucrum quærerent, sed visendi causâ venirent, studiosèque perspicerent quid ageretur, et quo modo: item nos, quasi in mercatûs quâdam celebritate ex urbe aliquâ, sic in hanc vitam ex aliâ vitâ et naturâ profectos; alios

gloriæ servire, alios pecuniæ: raros esse quosdam, qui, cæteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiosè intuerentur: hos se appellare sapientiæ studiosos, id est enim, Philosophos: et ut illic liberalissimum esset, spectare, nihil sibi acquirentem; sic in vitâ longè omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque præstare.

Nec verò Pythagoras nominis solùm inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui, cùm post hunc Phliasium sermonem, in Italiam venisset, exornavit eam Græciam, quæ Magna dicta est, et privatim et publicè, præstantissimis et institutis et artibus. Cujus de disciplinâ aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiquâ philosophiâ usque ad Socratem (qui Archelaum, Anaxagoræ discipulum, audierat,) numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quòve recederent: studiosèque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus inquirebantur, et cuncta cœlestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit è cœlo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coëgit de vitâ et moribus, rebusque bonis et malis, quærere.

Cujus multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, Platonis memoriâ et literis consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimùm consectati sumus, quo Socratem usum arbitramur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quæreremus.

Ex Lib. V. Tuscul. Quæst.

De Dionysio Syracusano.

DUODEQUADRAGINTA annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, cùm v. et xx. natus annos dominatum occupâsset. Quâ pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine à bonis auctoribus sic scriptum accepimus; summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum; ea enim ipsa, quæ concupierat, ne tum quidem, cùm omnia se posse censebat, consequebatur.

Qui, cùm esset bonis parentibus, atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradit), abundaretque et æqualium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum, credebat eorum nemini; sed iis, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis, et feris barbaris, corporis custodiam committebat. Ita propter injustam dominatûs cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quinetiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio regiæ virgines, ut tonstriculæ, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab iis ipsis, cùm jam essent adultæ, ferrum removit, instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent.

Cùmque duas uxores haberet, sic noctu ad eas ventita-

bat, ut omnia specularetur et perscrutaretur antè. Et, cùm fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, ejusque fossæ transitum ponticulo ligneo conjunxisset; eum ipsum, cùm fores cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cùm in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri altâ solebat. Atque is cùm pilâ ludere vellet (studiosè enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hîc, cùm quidam familiaris jocans dixisset; *Huic quidem certè vitam tuam committis;* arrisissetque adolescens; utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia id dictum risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, ut nihil gravius tulerit in vitâ: quem enim vehementer amârat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates: cùm huic obsecutus sis, illi est repugnandum.

Quanquam hic quidem tyrannus ipse indicavit, quàm esset beatus. Nam cùm quidam ex ejus assentatoribus, Damocles, commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatûs, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum; negaretque unquam beatiorem quenquam fuisse; Visne igitur, inquit, Damocle, quoniam hæc te vita delectat, ipse eandem degustare, et fortunam experiri meam? Cùm se illo cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo textili stragulo, magnificis operibus picto; abacosque complures ornavit argento auroque cælato. Tum ad mensam eximiâ formâ puéros delectos jussit consistere, eosque ad nutum illius intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronæ: incendebantur odores: mensæ conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur.

In hoc medio apparatu fulgentem gladium è lacunari, setâ equinâ appensum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos administratores aspiciebat, nec plenum artis argentum, nec manum porrigebat in mensam: jam ipsæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quòd jam beatus nollet esse.

Satisne videtur declarâsse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibusque libertatem et jura redderet: iis enim se adolescens improvidâ ætate irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse cœpisset.

Quantopere verò amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis: quorum cùm alterum vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, præstò fuisset ad horam morti destinatam; Utinam ego, inquit, tertius vobis amicus adscriberer! Quàm huic erat miserum carere consuetudine amicorum, societate victûs, sermone omninò familiari! homini præsertim docto à puero, et artibus ingenuis erudito. Musicorum verò perstudiosum accepimus, poëtam etiam tragicum: quàm bonum, nihil ad rem: in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quàm in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poëtam (et mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet; te tua, me delectant mea. Sed ut ad Dionysium redeamus; omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omninò liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

Non ergo jam cum hujus vitâ, quâ tetrius, miserius, detestabilius, excogitare nihil possum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum, et planè sapientium. Ex eâdem urbe humilem homunculum à pulvere et radio excitabo, qui multis annis pòst fuit, Archimedem. Cujus ego quæstor ignoratum ab Syracusanis, cùm esse omninò negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum; tenebam enim quosdam senariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos acceperam; qui declarabant, in summo sepulcro sphæram esse positam cum cylindro. Ego autem, cùm omnia collustrarem oculis, (est enim ad portas * Agragianas magna frequentia sepulcrorum,) animadverti columellam non multùm è dumis eminentem; in quâ inerat sphæræ figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quærerem. Immissi cum falcibus multi purgârunt et aperuerunt locum. Quò cùm patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. Apparebat epigramma exesis posterioribus partibus versiculorum, dimidiatis ferè. Ita nobilissima Græciæ civitas, quondam verò etiam doctissima, sui civis, unius acutissimi, monumentum ignorâsset, nisi ab homine Arpinate didicisset.

Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est enim omnium, qui modò cum musis, id est, cum humanitate et cum doctrinâ habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quàm illum tyrannum? Si vitæ modum actionemque quærimus; alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione solertiæ; qui est unus suavissimus pastus animorum: alterius cæde et injuriis, cum et diurno et nocturno metu.

* *Achradinas*, Cod. Ursinian. probante Stephano.

An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere; nostrates Philosophi non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: "Anacharsis Hannoni salutem. Mihi "amictus est Scythicum tegmen: calceamentum, solo-"rum callum: cubile, terra: pulpamentum, fames: lacte, "caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet ve-"nias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel ci-"vibus tuis, vel Diis immortalibus dona." Omnes ferè Philosophi omnium disciplinarum, nisi quos à rectâ ratione natura vitiosa detorsisset, hoc eodem animo esse potuerunt.

Socrates, in pompâ cùm magna vis auri argentique ferretur, Quàm multa non desidero! inquit. Xenocrates, cùm legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, (quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima;) adduxit legatos ad cœnam in Academiam: iis apposuit tantùm, quod satis esset, nullo apparatu. Cùm postridie rogarent eum, cui numerari juberet; Quid? vos hesternâ, inquit, cœnulâ non intellexistis, me pecuniâ non egere? Quos cùm tristiores vidisset, triginta minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur.

At verò Diogenes liberiùs, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid sibi opus esset? "Nunc quidem paullulum," inquit, "à sole absis." Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vitâ fortunâque superaret. Sibi nihil deesse; illi nihil satis unquam fore. Se ejus voluptates non desiderare, quibus nunquam satiari ille posset; suas eum consequi nullo modo posse.

Procem. Lib. I. De Naturâ Deorum.

CUM multæ res in Philosophiâ nequâquam satis adhuc explicatæ sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minimè ignoras,) et perobscura quæstio est de naturâ deorum: quæ et ad agnitionem animi pulcherrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De quâ tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiæ, esse inscientiam; prudenterque Academicos à rebus incertis assensionem cohibuisse. Quid est enim temeritate turpius? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantiâ, quàm aut falsum sentire, aut, quod non satis exploratè perceptum sit et cognitum, sine ullâ dubitatione defendere?

Velut in hâc quæstione, plerique (quod maximè verisimile est, et quò omnes, duce naturâ, vehimur) deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse omninò Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui verò deos esse dixerunt, tantâ sunt in varietate ac dissensione constituti, ut eorum molestum sit enumerare sententias. Nam et de figuris deorum, et de locis atque sedibus, et actione vitæ, multa dicuntur: deque his summâ philosophorum dissensione certatur. Quòd verò maximè rem causamque continet, est, utrùm nihil agant, nihil moliantur, ac ab omni curatione et administratione rerum vacent; an contrà ab his et à principio omnia facta et constituta sint, et ad infinitum tempus regantur atque moveantur; in primisque magna dissensio est: eaque nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione versari.

Sunt enim philosophi, et fuerunt, qui omninò nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia purè ac castè tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid à diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii neque possunt nos juvare, nec volunt, nec curant omninò, nec, quid agamus, animadvertunt, nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare possit; quid est, quòd ullos diis immortalibus cultus, honores, preces, adhibeamus? In specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest; cum quâ simul et sanctitatem et religionem tolli necesse est: quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur, et magna confusio. Atque haud scio, an, pietate adversus deos sublatâ, fides etiam, et societas humani generis, et una excellentissima virtus, justitia, tollatur.

Sunt autem alii philosophi, et hi quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant. Neque verò id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli et provideri. Nam et fruges, et reliqua, quæ terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, cœlique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, à diis immortalibus, tribui generi humano putant: multaque colligunt, quæ talia sunt, ut * ea ipsa dii immortales ad usum hominum, fabricati penè videantur.

Res autem nulla est, de quâ tantopere non solùm indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones cùm tam

* *Legunt* "et, *ipsi dii*" **Baherius** *et* **Davisius**: *cui lectioni favent etiam* Tillotson *et* Jortin.

variæ sint, tamque inter se dissidentes; alterum fieri profectò potest, ut earum nulla, alterum certè non potest, ut plus unâ, vera sit. Quâ quidem in causâ et benevolos objurgatores placare, et invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri se didicisse gaudeant. Nam qui admonent amicè, docendi sunt; qui inimicè insectantur, repellendi.

Multùm autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, undè hoc philosophandi nobis subitò studium exstitisset; partim, quid quâque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, * eam nobis potissimùm probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque disciplinæ, et jampridem relictæ, patrocinium nec opinatum à nobis esse susceptum.

Nos autem nec subitò cœpimus philosophari; nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo studio operam curamque consumpsimus; et, cùm minimè videbamur, tum maximè philosophabamur. Quod et orationes declarant refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritate, quibus semper domus nostra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, à quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio et doctrina præscripserit.

Sin autem quis requirit, quæ causa nos impulerit, ut hæc tam serò literis mandaremus; nihil est, quod expedire

* *Academicam.*

tam facilè possimus. Nam cùm otio langueremus, et is esset reipublicæ status, ut eam *unius consilio atque curâ gubernari necesse esset; primùm ipsius reipublicæ causâ philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves, tamque præclaras, Latinis etiam literis contineri. Eòque me minùs instituti mei pœnitet, quòd facilè sentio quàm multorum non modò discendi, sed etiam scribendi, studia commoverim. Complures enim Græcis institutionibus eruditi, ea, quæ didicerant, cum civibus suis communicare non poterant; quòd illa, quæ à Græcis accepissent, Latinè dici posse diffiderent. Quo in genere tantum profecisse videmur, ut à Græcis ne verborum quidem copiâ vinceremur.

Hortata est etiam, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magnâ et gravi commota injuriâ. Cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimùm confugissem. Eâ verò ipsâ nullâ ratione meliùs frui potui, quàm si me non modò ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes, atque omnia membra tum facillimè noscuntur, cùm totæ quæstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio seriesque rerum, ut alia ex aliâ nexa, et omnes inter se aptæ colligatæque videantur.

Qui autem requirunt, quid quisque de re ipsâ sentiamus, curiosiùs id faciunt, quàm necesse est. Non enim tam auctores in disputando, quàm rationis momenta quærenda sunt. Quinetiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum judicium adhibere: id habent rotum, quod ab

*Cæsare.

eò, quem probant, judicatum vident. Nec verò probare soleo id, quod de Pythagoricis accepimus; quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cùm ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, *Ipse dixit.* Ipse autem erat Pythagoras. Tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.

Qui autem mirantur, nos hanc potissimùm disciplinam secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec verò desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt; sed lucem auctoris fortasse desiderant; ut hæc in philosophiâ ratio contra omnia disserendi, nullamque rem apertè judicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arcesilâ, confirmata à Carneade, usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc propemodùm orbam esse in ipsâ Græciâ intelligo. Quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est, quantò majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causâ, et contra omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cujus rei tantæ, tamque difficilis, facultatem consecutum esse me non profiteor; secutum esse præ me fero.

Nec tamen fieri potest, ut, qui hâc ratione philosophentur, ii nihil habeant, quod sequantur. Non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur; sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus. Neque nostræ disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut, in utramque partem disserendo, eliciant et exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id quàm proximè accedat.

Ex Lib. II. De Naturâ Deorum.

Esse præstantem aliquam, divinamque naturam, pulchritudo mundi, ordoque rerum omnium, cogit confiteri.

Hic ego non mirer esse quenquam, qui sibi persuadeat, corpora quædam solida atque individua vi et gravitate ferri, mundumque effici ornatissimum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuitâ? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formæ literarum aliquò conjiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Quòd si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem, non potest? quæ sunt minùs operosa, et multò quidem faciliora. Certè ita temerè de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cœli ornatum, (qui locus est proximus,) suspexisse videantur.

Præclarè Aristoteles, *Si essent,* inquit, *qui sub terrâ semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram; accepissent autem famâ et auditione, esse quoddam numen et vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent; cùm repentè terram, et maria, cœlumque vidissent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent; adspexissentque*

solem, ejusque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quòd is diem efficeret, toto cœlo luce diffusâ; cùm autem terras nox opacâsset, tum cœlum totum cernerent astris distinctum et ornatum, lunæque luminum varietatem, tum crescentis tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus, atque in omni æternitate ratos immutabilesque cursus: hæc cùm viderent, profectò et esse deos, et hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur. Atque hæc ille quidem.

Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur (ut per biduum nemo hominem homo agnosceret; cùm autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur). Quòd si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subitò lucem adspiceremus; quænam species cœli videretur? Sed assiduitate quotidianâ, et consuetudine oculorum, assuescunt animi; neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: perinde, quasi novitas nos magis, quàm magnitudo rerum, debeat ad exquirendas causas excitare.

Quis enim hunc hominem dixerit, qui, cùm tam certos cœli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ, quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? an, cùm machinatione quâdam moveri aliquid videmus, ut sphæram, ut horas, ut alia permulta, non dubitamus, quin illa opera sint rationis; cùm autem impetum cœli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissimè conficientem vicissitudines anniversarias, cum summâ salute et conservatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non

solùm ratione fiant, sed etiam excellenti quâdam, divinâque ratione?

Licet enim jam, remotâ subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divinâ providentiâ dicimus constitutas. Ac principiò terra universa cernatur; locata in mediâ mundi sede, solida et globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas latitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam recondítas auri argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quas verò, et quàm varia, genera bestiarum, vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus atque cantus? qui pecudum pastus? quæ vita silvestrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui, quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulæ, litoraque collucent, distincta tectis et urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo, cunctam intuens terram, de divinâ ratione dubitaret.

Roges me, quid, aut quale, sit Deus? Auctore utar Simonide: de quo cùm quæsivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causâ sibi unum diem postulavit. Cùm idem ex eo postridie quæreret, biduum petivit. Cùm sæpius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret? *Quòd quantò*, inquit, *diutiùs considero, tantò mihi res videtur obscurior.* Sed Simonidem arbitror

(non enim poëta solùm suavis, verùm etiam cæteroqui doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperâsse omnem veritatem.

Nec verò Deus ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam ac libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque prædita motu sempiterno.

Ex Lib. II. De Naturâ Deorum.

FACILIUS intelligetur, à diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota Hominis fabricatio perspecta, omnisque humanæ naturæ figura atque perfectio. Sensus, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tanquam in arce, mirificè ad usus necessarios et facti et collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent; ex quo plurima conspicientes fungantur suo munere. Et aures, cùm sonum percipere debeant, qui naturâ in sublime fertur, rectè in altis corporum partibus collocatæ sunt. Itemque nares, eò quòd omnis odor ad superiora fertur, rectè sursum sunt: et quòd cibi, et potionis judicium magnum earum est, non sine causâ vicinitatem oris consecutæ sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera debet, habitat in eâ parte oris, quâ esculentis et poculentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris et caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in ædificiis architecti avertunt ab oculis

et narîbus dominorum ea, quæ profluentia necessariò tetri essent aliquid habitura; sic natura res similes procul amandavit à sensibus.

Quis verò opifex, præter naturam, quâ nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus; quæ primùm oculos membranis tenuissimis vestivit et sepsit; quas primùm perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerent. Sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent, si quid noceret; et adspectum, quò vellent, facilè converterent. Aciesque ipsa, quâ cernimus, quæ pupilla vocatur, ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facilè vitet. Palpebræque, quæ sunt tegumenta oculorum, mollissimæ tactu, ne læderent aciem, aptissimè factæ et ad claudendas pupillas, ne quid incideret, et ad aperiendas; idque providit, ut identidem fieri posset cum maximâ celeritate. Munitæque sunt palpebræ tanquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; et somno conniventibus, cùm oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam involuti, quiescerent. Latent præterea utiliter, et excelsis undique partibus sepiuntur. Primùm enim superiora superciliis obducta, sudorem à capite et fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subjectæ, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur.

Auditus autem semper patet: ejus enim sensu etiam dormientes egemus; à quo cùm sonus est acceptus, etiam è somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit. Provisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur irrepere, in sordibus aurium, tanquam in visco, inhæresceret. Extrà autem eminent, quæ appellantur

nares, et tegendi causâ factæ tutandique sensus; et ne adjectæ voces laberentur atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros et quasi corneolos habent introïtus, multisque cum flexibus, quòd his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et in fidibus testudine resonatur, aut cornu; et ex tortuosis locis et inclusis soni referuntur ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introïtus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere; humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda, non inutilem. Gustatus præclarè septus est; ore enim continetur, et ad usum aptè, et ad incolumitatis custodiam.

Jam verò animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divinâ curâ perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur cavere. Jam verò domina rerum eloquendi vis, quàm est præclara, quàmque divina! quæ primùm efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere; et ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hâc cohortamur, hâc persuademus, hâc consolamur afflictos, hâc deducimus perterritos à timore, hâc gestientes comprimimus, hâc cupiditates iracundiasque restinguimus. Hæc nos juris, legum, urbium societate devinxit: hæc à vitâ immani et ferâ segregavit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quantâ operâ machinata natura sit. Primùm enim à pulmonibus vox, principium à mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore sita, lingua est, finita dentibus. Ea vocem immoderatè profusam fingit et terminat. Quæ sonos vocis distinctos et pressos efficit, cùm et ad dentes et ad alias partes pellit oris.

Quàm verò aptas, quàmque multarum artium ministras manus natura homini dedit! digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles connexiones et artus nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum efficiendos sonos ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis; illa necessitatis: cultus item agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporibus, vel texta vel suta, omnemque fabricam aeris et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus, omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus.

Jam verò operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam copiam invenitur, et copia. Nam et agri multa ferunt manu quæsita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur aptè ad vetustatem. Et propterea vescimur bestiis, et terrenis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim et celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus; nos sagacitate canum, ad utilitatem nostram utimur: nos è terræ cavernis ferrum elicimus, rem ad vastandos agros necessariam: nos aeris, argenti, auri venas, penitùs abditas, invenimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras: arborum autem consectione, omnique materiâ, et cultâ et silvestri, partim ad calefaciendum corpus igni adhibito, et ad mitigandum cibum utimur; partim ad ædificandum, ut tectis septi frigora calosque pellamus. Magnos verò usus affert ad navigia faciendi, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiæ:

quæque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus; nostris denique manibus in rerum naturâ quasi alteram naturam effingere conamur.

Ex Lib. I. De Divinatione.

De Somniis.

VIDE, quid Socrates in Platonis Politiâ loquatur. Dicit enim; * *Cùm dormientibus ea pars animi, quæ mentis et rationis particeps sit, sopita langueat; illa autem, in quâ feritas quædam sit, atque agrestis immanitas, cùm sit immoderato tumefacta potu atque pastu, exsultare eam in somno, immoderatèque jactari. Itaque huic omnia visa obtrudantur, à mente ac ratione vacua: ut cùm trucidare alium, et impiè cruentari, multaque facere, videamur cum temeritate atque impudentiâ.*

At qui, salubri et moderato cultu atque victu, quietè se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis et consilii est, agitatâ et erectâ, saturatâque bonarum cogitationum epulis; eâque parte animi, quæ voluptate alitur, nec inopiâ erectâ,

* *Plato, Lib. 9. de Republ.*

hâc satietate affluenti, (quorum utrumque præstringere acienti mentis solet, sive deest naturæ quippiam, sive abundat atque affluit:) illâ etiam tertiâ parte animi, in quâ iracundiæ existit ardor, sedatâ atque restinctâ: tum eveniet, duabus animi temerariis partibus compressis, ut illa tertia pars rationis et mentis eluceat, et se vegetam ad somniandum, acremque præbeat: tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Hæc verba ipsa Platonis expressi.

Quid singulari vir ingenio Aristoteles, et penè divino? Ipsene errat, an alios vult errare? cùm scribit Eudemum Cyprium familiarem suum, iter in Macedoniam facientem, Pheras venisse; quæ erat urbs in Thessaliâ tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur: in eo igitur oppido ita graviter ægrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei visum esse in quiete egregiâ facie juvenem dicere, fore ut brevi convalesceret, paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum; ipsum autem Eudemum quinquennio pòst domum esse rediturum. Atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, et convaluisse Eudemum, et ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quinto autem anno exeunte, cùm esset spes, ex illo somnio, in Cyprum illum ex Siciliâ esse rediturum, præliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cùm animus Eudemi ex corpore excesserit, tum domum revertisse videatur.

Quid? illa duo somnia, quæ creberrimè commemorantur à Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui, cùm ignotum quendam projectum mortuum vidisset, eumque humavisset, haberetque in animo navem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo,

quem sepulturâ affecerat: si navigâsset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem redîsse; periisse cæteros qui tum navigâssent.

Alterum ita traditum, clarum admodùm somnium. Cùm duo quidam Arcades familiares iter unà facerent, et Megaram venissent, alterum ad cauponem divertisse; ad hospitem alterum. Qui ut cœnati quiescerent, concubiâ nocte visum esse in somniis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret, quòd sibi à caupone interitus pararetur: eum primò perterritum somnio surrexisse: deinde, cùm se collegisset, idque visum pro nihilo habèndum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur; se interfectum in plaustrum à caupone esse conjectum, et supra stercus injectum: petere, ut manè ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. Hoc verò somnio eum commotum manè bubulco præstò ad portam fuisse: quæsîsse ex eo, quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse: mortuum erutum esse: cauponem, re patefactâ, pœnas dedisse.

Venio nunc ad * tuum. Audivi equidem ex te ipso; sed mihi sæpius †Sallustius noster narravit: cùm in illâ fugâ, nobis gloriosâ, patriæ calamitosâ, in villâ quâdam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilâsses, ad lucem denique arctè et graviter dormitare cœpisse. Itaque, quanquam iter instaret, te tamen silentium fieri jussisse, neque esse passum te excitari: cùm autem experrectus esses, horâ secundâ ferè, te sibi somnium narravisse. Vi-

* *Quintus Cicero M. Tullium fratrem hic alloquitur.*

† *M. Ciceronis libertus.*

sum tibi esse, cùm in locis solis mœstis errares, C. Marium cum fascibus laureatis quærere ex te, quid tristis esses? cùmque tu te tuâ patriâ vi pulsum esse diceres, prehendisse eum dextram tuam, et bono animo te jussisse esse, lictorique proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret; et dixisse, in eo tibi salutem fore. Tum et se exclamâsse Sallustius narrat, reditum tibi celerem et gloriosum paratum, et te ipsum visum somnio delectari. Num illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est; ut audivisses, in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud S. C. esse factum, referente optimo et clarissimo viro * consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore et plausu, comprobatum; dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius.

Procem. Lib. II. De Divinatione.

Studiorum suorum rationem exponit Cicero.

QUÆRENTI mihi, multùmque et diu cogitanti, quânam re possem prodesse quàm plurimis, ne quando intermitterem consulere reipublicæ, nulla major occurrebat, quàm si optimarum artium vias traderem meis civibus: quod compluribus jam libris me arbitror consecutum. Nam et cohortati sumus, ut maximè potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus *Hortensius*; et, quod genus philosophandi minimè arrogans, maximèque et constans et elegans arbitraremur, *quatuor Academicis* libris ostendimus.

* *Lentulo.*

Omnique fundamentum esset philosophiæ positum in *finibus bonorum et malorum*, perpurgatus est is locus à nobis quinque libris, ut, quid à quoque, et quid contra quamque philosophum diceretur, intelligi posset. Totidem subsecuti libri *Tusculanarum Disputationum* res ad beatè vivendum maximè necessarias aperuerunt: primus enim est de contemnendâ morte; secundus de tolerando dolore; de ægritudine leniendâ tertius; quartus de reliquis animi perturbationibus; quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maximè illustrat; docet enim ad beatè vivendum virtutem se ipsâ esse contentam.

Quibus rebus editis, tres libri perfecti sunt *de Naturâ Deorum*: in quibus omnis ejus loci quæstio continetur. Quæ ut plenè esset cumulatèque perfecta, *de Divinatione* ingressi sumus his libris scribere. Quibus (ut est in animo) *de Fato* si adjunxerimus, erit abundè satisfactum toti huic quæstioni. Atque his libris annumerandi sunt sex *de Republicâ*, quos tunc scripsimus, cùm gubernacula reipublicæ tenebamus: magnus locus, philosophiæque proprius, à Platone, Aristotele, Theophrasto, totâque Peripateticorum familiâ tractatus uberrimè. Nam quid ego *de Consolatione* dicam? quæ mihi quidem ipsi sanè aliquantùm medetur, cæteris item multùm illam profuturam puto. Interjectus etiam est nuper is, quem ad nostrum Atticum *de Senectute* misimus. In primisque, quoniam philosophiâ vir bonus efficitur, et fortis, *Cato* noster in horum librorum numero ponendus est.

Cùmque Aristoteles, itemque Theophrastus, excellentes viri, cùm subtilitate, tum copiâ, cum philosophiâ dicendi etiam præcepta conjunxerint; nostri quoque *Oratorii libri*

in eundem numerum referendi videntur. Ita tres erunt *de Oratore;* quartus, *Brutus;* quintus, *Orator*. Adhuc hæc erant. Ad reliqua acri tendebamus animo, sic parati, ut nisi quæ causa gravior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse pateremur, qui non Latinis literis illustratus pateret. Quod enim munus reipublicæ afferre majus meliusve possumus, quàm si docemus atque erudimus juventutem? his præsertim moribus atque temporibus; quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrænanda atque coërcenda sit.

Nec verò id effici posse confido (quod ne postulandum quidem est) ut omnes adolescentes se ad hæc studia convertant. Pauci utinam! quorum tamen in republicâ latè patere poterit industria. Equidem ex his etiam fructum capio laboris mei, qui jam ætate provecti in nostris libris acquiescunt: quorum studio legendi, meum scribendi studium vehementiùs indies incitatur: quos quidem plures, quàm rebar, esse cognovi. Magnificum illud etiam, Romanisque hominibus gloriosum, ut Græcis de philosophiâ literis non egeant. Quod assequar profectò, si instituta perfecero.

Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ causam attulit gravis casus civitatis; cùm in armis civilibus nec tueri meo more rempublicam, nec nihil agere poteram: nec, quid potiùs, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives, vel gratiam potiùs habebunt, quòd, cùm esset in unius * potestate respublica, neque ego me abdidi, neque deserui, neque affixi, neque ita gessi, quasi homini aut temporibus iratus; neque ita porrò aut adulatus, aut admiratus fortu-

* *Jul. Cæsaris.*

nam aut alterius, ut me meæ pœniteret. Id enim ipsum à Platone philosophiâque didiceram, naturales esse conversiones quasdam rerum publicarum, ut eæ tum à principibus tenerentur, tum à populis, aliquando à singulis.

Quod cùm accidisset nostræ reipublicæ, tum pristinis orbati muneribus hæc studia renovare cœpimus, ut et animus molestiis hâc potissimùm relevaretur, et prodessemus civibus nostris, quâ re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus, concionabamur, philosophiam nobis pro reipublicæ procuratione substitutam putabamus. Nunc, quoniam de republicâ consuli cœpti sumus, tribuenda est opera reipublicæ, vel omnis potiùs in eâ cogitatio et cura ponenda: tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit à publico officio et munere.

Proœm. Lib. I. De Legibus.

Marcus T. Cicero, Quintus (M. *frater*), Atticus.

Atticus.

Lucus quidem ille, et hæc Arpinatium quercus agnoscitur, sæpè à me lectus in *Mario. Si manet illa quercus, hæc est profectò. Etenim est sanè vetus. *Qu.* Manet verò, Attice noster, et semper manebit. Sata est enim ingenio. Nullius autem agricolæ cultu stirps tam diuturna, quàm poëtæ versu seminari potest. *Att.* Quo

* *Ciceronis Poëmate.*

tandem modo, Quinte? aut quale est istud, quod poetae serunt? mihi enim videris, fratrem laudando, suffragari tibi. *Qu.* Sit ita sanè: verùm tamen, dum Latinae loquentur literae, quercus huic loco non deerit, quae Mariana dicatur; eaque, ut ait Scaevola de fratris mei Mario, *Canescet saeclis innumerabilibus.* Nisi fortè Athenae tuae sempiternam in arce oleam tenere potuerunt, aut, quòd Homericus Ulysses Deli se proceram et teneram palmam vidisse dixit, hodiè monstrant eandem. Multaque alia multis locis diutiùs commemoratione manent, quàm naturâ stare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex quâ olim evolavit

Nuntia fulva Jovis, mirandâ visa figurâ,

nunc sit haec: sed cùm eam tempestas vetustasve consumpserit, tamen erit his in locis, quam Marianam quercum vocent. *Att.* Non dubito id quidem: sed hoc jam non ex te, Quinte, quaero, verùm ex ipso poetâ, tuine versus hanc quercum severint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis?

Mar. Respondebo tibi equidem, sed non antè quàm tu ipse mihi responderis, Attice: certène, non longè à tuis aedibus inambulans, post excessum suum Romulus Proculo Julio dixerit, se deum esse, et Quirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco jusserit? et Athenis, non longè item à tuâ illâ antiquâ domo, Orithyiam Aquilo sustulerit? sic enim est traditum. *Att.* Quorsum tandem, aut cur ista quaeris? *Mar.* Nihil sanè, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quae isto modo memoriae sint prodita. *Att.* Atqui multa quaeruntur in Mario, fictane, an vera sint; et à nonnullis, quòd et in recenti memoriâ, et in Arpinati homine: sed veritas à te postulatur. *Mar.* Et mehercule, ego me cupio non mendacem

putari; sed tamen nonnulli isti, Tite, faciunt imperitè qui in isto opusculo, non ut à poetâ, sed ut à teste, veritatem exigant. Nec dubito, quin iidem, et cum Ægeriâ collocutum Numam, et ab aquilâ Tarquinio apicem impositum putent. *Qu.* Intelligo, te, frater, alias in historiâ leges observandas putare, alias in poëmate. *Mar.* Quippe cùm in illâ veritatem, Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pleraque. Quanquam et apud Herodotum, patrem historiæ, et apud Theopompum, sunt innumerabiles fabulæ.

Att. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. *Mar.* Quam tandem, Tite? *Att.* Postulatur à te jamdiu, vel flagitatur potiùs, historia. Sic enim putant, te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. Atque, ut audias, quid ego ipse sentiam, non solùm mihi videris eorum studiis, qui literis delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ salva per te est, per te eundem sit ornata. Abest enim historia literis nostris, ut et ipse intelligo, et ex te persæpe audio. Potès autem tu profectò satisfacere in eâ, quippe cùm sit opus, ut tibi quidem videri solet, unum hoc oratorium maximè. Quamobrem aggredere, quæsumus, et sume ad hanc rem tempus, quæ est à nostris hominibus aut adhuc ignorata, aut relicta. Tuum est munus: hoc à te expectatur; nisi quid Quinto videtur secùs.

Qu. Mihi verò nihil; et sæpe de isto collocuti sumus. Sed est quædam inter nos parva dissensio. *Att.* Quæ tandem? *Qu.* A quibus temporibus scribendi capiatur exordium. Ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis

109265

suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. *Att.* Ego verò huic potiùs assentior. Sunt enim maximæ res in hâc memoriâ, atque ætate nostrâ : tum autem hominis amicissimi, Cn. Pompeii, laudes illustrabit ; incurret etiam in illum memorabilem annum suum, quem ab isto malo prædicari, quàm, ut aiunt, de Remo et Romulo. *Mar.* Intelligo equidem à me istum laborem jamdiu postulari, Attice ; quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus et liberum. Neque enim occupatâ operâ, neque impedito animo, res tanta suscipi potest. Utrumque opus est, et curâ vacare, et negotio. *Att.* Quid ? ad cætera, quæ scripsisti plura, quàm quisquam à nostris, quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum ? *Mar.* Subseciva quædam tempora incurrunt ; quæ ego perire non patior : ut siqui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. Historia verò nec institui potest, nisi præparato otio ; nec exiguo tempore absolvi : et ego animi pendere soleo, cùm semel quid orsus, traducor aliò ; neque tam facilè interrupta contexo, quàm absolvo instituta.

Proœm. Lib. II. De Legibus.

Atticus.

SED visne, quoniam et satis jam deambulatum est, et tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, et in insulâ, quæ est in Fibreno (nam id opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam

sedentes? *Mar.* Sanè quidem. Nam illo loco libentissime soleo uti, sive quid mecum ipse cogito, sive aliquid scribo, aut lego.

Att. Equidem, qui nunc primùm huc venerim, satiari non queo: magnificasque villas, et pavimenta marmorea, et laqueata tecta, contemno. Ductus verò aquarum, quos isti Nilos et Euripos vocant, quis non, cùm hæc videat, irriserit? Itaque, ut tu paullo antè, de lege et jure disserens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi delectationemque quæruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa et montes cogitabam: idque ut facerem, et orationibus inducebar tuis, et versibus:) sed mirabar, ut dixi, te tam valdè hoc loco delectari. Nunc contrà miror, te, cùm Româ absis, usquam potiùs esse.

Mar. Ego verò, cùm licet plures dies abesse, præsertim hoc tempore anni, et amœnitatem et salubritatem hanc sequor: rarò autem licet. Sed nimirùm me alia quoque causa delectat, quæ te non attingit ita. *Att.* Quæ tandem ista causa est? *Mar.* Quia, si verum dicimus, hæc est mea, et hujus fratris mei germana patria: hinc enim orti stirpe antiquissimâ sumus: hîc sacra, hîc genus, hîc majorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem est, lautiùs ædificatam patris nostri studio; qui cùm esset infirmâ valetudine, hîc ferè ætatem egit in literis. Sed hoc ipso in loco cùm avus viveret, et antiquo more parva esset villa, (ut illa Curiana in Sabinis,) me scito esse natum. Quare inest nescio quid, et latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: si quidem etiam illè sapientissimus vir, Ithacam ut videret, immortalitatem scribitur repudiâsse.

Att. Ego verò tibi istam justam causam puto, cur hæc libentiùs venias, atque hunc locum diligas. Quia ipse, verè dicam, sum ipsi villæ amicior modò factus, atque huic quasi solo, in quo tu ortus et procreatus es. Movemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus aut admiramur, adsunt vestigia. Me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ non tam operibus magnificis, exquisitaque antiquorum artibus delectant, quàm recordatione summorum virorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studiosèque eorum etiam sepulcra contemplor. Quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum.

Mar. Gaudeo igitur, me ineuntabula penè mea tibi ostendisse. *Att.* Et quidem me cognósse admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paullo antè dixisti; hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse vestram? numquid vos duas habetis patrias? an est illa una patria communis? nisi fortè sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. *Mus.* Ego mehercule et illi et omnibus municipibus duas esse censeo patrias; unam naturæ, alteram civitatis: ut ille Cato, cùm esset Tusculi natus, in populi Romani civitatem susceptus est; itaque, cùm ortu Tusculanus esset, civitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram juris: ut vestri Attici, priusquam Theseus eosdem migrare ex agris, et in astu, quod appellatur, omnes se conferre jussit, et Sunii erant iidem et Attici; sic nos et eam patriam dicimus, ubi nati; et illam, quâ exceptí sumus. Sed necesse est, caritate eam præstare, in quâ reipublicæ nomen et universæ civitatis est; pro quâ mori, et cui nos totos dedere, et in quâ nostra omnia ponere, et quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multò secùs est ea, quæ genuit, quàm illa quæ exce-

pit: itaque ego esse hanc meam patriam prorsùs nunquam negabo, dum illa sit major, et hæc in eâ contineatur.

Att. Rectè igitur Magnus ille noster, me audiente, posuit in judicio, cùm pro Balbo tecum simul diceret, rempublicam nostram justissimas huic municipio gratias agere posse, quòd ex eo duo sui conservatores exstitissent; ut jam videar adduci, hinc quoque, quæ te procreavit, esse patriam tuam.

Sed ventum in insulam est. Hâc verò nihil est amœnius. Etenim hoc quasi rostro findítur Fibrenus, et divisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapidèque dilapsus citò in unum confluit, et tantum complectitur, quod satis sit modicæ palæstræ, loci. Quo effecto, tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, et, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multò gelidiorem facit. Nec enim ullum hôc frigidius flumen attigi, cùm ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim; quod in Phædro Platonis fecit Socrates. *Mar.* Est verò ita: sed tamen huic amœnitati, quam ex Quinto sæpe audio, Thyanis Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. *Qu.* Est ita, ut dicis: cave enim putes Attici nostri Amalthæo, platanisque illis quidquam esse præclarius. Sed, si videtur, considamus hîc in umbrâ; atque ad eam partem sermonis, ex quâ egressi sumus, revertamur.

Procem. Lib. I. De Officiis.

QUANQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis; tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophiâ solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris; ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantùm se arbitrentur adeptos, et ad dicendum et ad judicandum.

Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, et disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multùm à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique et Socratici et Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatè dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare.

Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de philosophiâ libros, qui jam se illis ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis; sed hoc quoque colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium; utrumque certè secuti sumus.

Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa posthac, ab eo ordiri volui maximè, quod et ætati tuæ esset aptissimum, et auctoritati meæ. Nam, cùm multa sint in philosophiâ, et gravia et utilia, accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ *de officiis* tradita ab illis et præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis neque privatis, neque forensibus neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudo.

Ex Procem. Lib. II. De Officiis.

QUANQUAM libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit inviasum, mirenturque, in eâ tantum me

declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum nocebant, otium et solitudo.

Vellem nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus: nam et à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur; et ob eam causam, urbe relictâ, rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illâ comparanda est. Ille enim requiescens à republicâ pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, et à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium, negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Exstincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curiâ aut in foro agere possimus?

Ita qui in maximâ celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, et sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, *non solùm ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni;* propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas.

Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur; nulla tamen ejus ingenii monumenta man-

philosophia, si interpreturi velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) *rerum divinarum et humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia*: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet.

Nam sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet et valeat ad bene beatèque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari; quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimùm contulissemus.

Ex Lib. III. De Officiis.

PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, (qui fuit ferè ejus æqualis,) *nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solum, quàm cùm solus esset.* Magnifica verò vox, et magno viro ac sapiente digna; quæ

declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum nouebant, otium et solitudo.

Vellem nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus: nam et à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur; et ob eam causam, urbe relictâ, rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illâ comparanda est. Ille enim requiescens à reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, et à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium, negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Exstincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curiâ aut in foro agere possimus?

Ita qui in maximâ celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, et sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, *non solùm ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni;* propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas.

Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur; nulla tamen ejus ingenii monumenta man-

data literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat : ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacità à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore, eversâ, quàm multis annis stante, republicâ, scripsimus.

Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera et fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit ; tum nullus feracior in eâ locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestèque vivendi præcepta dicuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido ; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonere, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire.

Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potiùs, quàm tibi. Sustines enim non parvam exspectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave et Athenarum et Cratippi : ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem et magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas,) tantum fac ut efficias ; neve committas, ut, cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare.

Ex Lib. III. De Offic.

CAIUS Canius, eques Romanus, homo nec infacetus, et satis literatus, cùm se Syracusis, otiandi causâ, non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset; dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cùm percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit; et ab his petivit, ut ante suos hortulos posterâ die piscarentur; dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opiparè à Pythio paratum erat convivium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur.

Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hâc villâ isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? impetrat: emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit; et emit instructos: nomina facit: negotium conficit.

Invitat Canius posterâ die familiares suos: venit ipse maturè: scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nul-

hos videret. Nullis, (quod sciam,) inquit ille: sed hic piscari multi solent. Itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset dolus malus? respondebat, Cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt.

Ex Lib. III. De Officiis.

REGULUS.

M. Atilius Regulus, cùm consul iterùm in Africâ ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem, patre Hannibalis, Hamilcare; juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam, ut res declarat, falsam judicavit; quæ erat talis. Manere in patriâ, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum: quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi et fortitudo negat.

An locupletiores quæris auctores? Harum enim est vir-

tutum proprium nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes esse, et bonos duces; se jam confectum senectute. Cujus cùm valuisset auctoritas, captivi retenti sunt; ipse Carthaginem rediit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, et ad exquisita supplicia proficisci, sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliore causâ, quàm si domi senex captivus, perjurus, et consularis remansisset.

Ex Lib. De Senectute.

APUD Xenophontem moriens Cyrus major, hæc dicit. "Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filii, me, cùm à vo- "bis discessero, nusquam, aut nullum fore. Nec enim, "dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed "eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, "intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si "nullum videbitis.

"Nec verò clarorum virorum post mortem honores "permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent,

" quò diutiùs memoriam sui teneremus. Mihi quidem " nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus " essent mortalibus, vivere; cùm exissent ex iis, emori: " nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipi- " enti corpore evasisset; sed cùm, omni admixtione cor- " poris liberatus, purus et integer esse cœpisset, tum esse " sapientem.

" Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, " cæterarum rerum perspicuum est quò quæque disce- " dant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: ani- " mus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, " apparet.

" Jam verò videtis, nihil esse morti tam simile, quàm " somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant " divinitatem suam. Multa enim, cùm remissi et liberi " sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales " futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. " Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. Sin " unà est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos " verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et " regunt, memoriam nostri piè inviolatèque servabitis." Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus.

Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum et Africanum, aut Africani patrem, aut * patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cerneret, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me

* *Utergue periit in Hispaniâ.*

ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque, domi militiæque, suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem et quietam sine ullo labore et contentione traducere? sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vitâ, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur.

Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longiùs, videre, se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre?

Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi: neque verò eos solùm convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, neque, tanquam Peliam, recoxerit: et, si quis deus mihi largiatur, ut ex hâc ætate repuerascam, et in cunis vagiam, valdè recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce revocari.

Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? sed habeat sanè. Habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, et ii docti, sæpe fecerunt: neque me vixisse pœnitet; quoniam ita vixi, ut non frustrà me natum existimem: et ex vitâ ita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit.

O præclarum diem, cùm ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, et cùm ex hâc turbâ et colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior; cujus à me corpus crematum est, quod contrà decuit ab illo meum. Animus* verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum; quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum et discessum fore.

His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti,) levis est senectus; nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hôc erro, quòd animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri velo. Sin mortuus (ut quidam minuti †philosophi censent) nihil sentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant: quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ; cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate.

* *Catonis filii, è vitâ discedentis.*

† *Cyrenaïci, Epicurei.*

Ex Lib. De Amicitia.

QUONIAM ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur ex aliâ; maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, eum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, et à quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiâque sublatâ, omnis est è vitâ sublata jucunditas.

Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara et insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet.

Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitiâ Scipionis possim comparare. In hâc mihi de republicâ consensus, in hâc rerum privatarum consilium; in eâdem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum, ne minimâ quidem re, offendi, quod quidem senserim: nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in qui-

bus, remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus.

Quarum rerum recordatio et memoria si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt; aluntunque potiùs et augentur cogitatione et memoriâ: et si planè istis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium; diutiùs enim jam in hôc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint.

Paradoxon IV.

Omnem stultum insanire. In Clodium

Ego verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem et insanum rebus vincam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus, vincetur et expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? quæ est enim civitas? omnisne conventus ferorum et immanium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in eâ nihil valebant; cùm judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in republicâ non erat. Prædonum ille concursus, et (te duce) latrocinium in foro

constitutum, et reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus furoremque conversæ, non civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republicâ *consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liber; esset juris et æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria.

At vide, quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam et immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse tamen ad me nunquam putavi; nisi fortè, cùm parietes † disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica, te invitissimo, stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses; multò etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manârunt, mihi eripuisses; tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calamitosum.

Ergo ego semper civis; et tum maximè, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem; nisi fortè idem esse hostis et civis potest. An tu civem ab hoste, naturâ ac loco, non animo factisque, distinguis? Cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædesque sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas

* *P. Lentulus, auctor et princeps in revocando Cicerone.*

† *Eversa Ciceronis domus est in Palatio.*

tion fuit? Et me exulem tuo nomine appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempublicam putent?

Nunquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter ob præclarissimas res à me gestas esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tuâ deflagravit. Qui templa * occupaverit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur, tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: Et tu quidem in operto fuisti. Non igitur, ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi cum legibus esse non oportebit.

* *Templa sunt loca sub dio patentia, auspiciis capiendis apta.*

Ex Paradox. V.

Solum sapientem liberum esse, et stultum omnem servum.
In Lucullum.

LAUDETUR verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hôc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediet, non * modò imperator, sed liber habendus omninò non erit.

An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissimâ familiâ natus sit, appellandum puto.

Magna, inquis, bella gessi; magnis imperiis et provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, et quomodò habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem, cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa

* *Pro "non modò non," ut passim.*

festiva? sunt. Nam non quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita vennata habeantur ista, non ut vincula vivorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matallionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem diligentem, putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villâ ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; et videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem de piscinâ, et pertractantem, et murænarum copiâ gloriantem; nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familiâ quidem dignum majore aliquo negotio putet?

An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis! hæreditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quicquid denuntiatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non servi inertis?

Quid? jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest?

Quid? cùm cupiditatum dominatus excessit, et alius est dominus exortus ex conscientiâ peccatorum, timor? quàm est illa misera, quàm dura servitus! adolescentibus paullò

loquacioribus est serviendum : omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini, timentur. Judex verò quantum habet dominatum ? quo timore nocentes afficit ? an non est omnis metus servitus ?

Sed hæc hactenùs. Ille videat, quomodò imperator esse possit ; cùm eum ne liberum quidem esse ratio et veritas ipsa convincat.

Ex Paradox. VI.

Solum sapientem esse divitem. In Crassum.

QUÆ est ista in commemorandâ pecuniâ tua tam insolens ostentatio ? solusne tu dives ? Prô dii immortales ! egone me audivisse aliquid, et didicisse, non gaudeam ? Solusne tu dives ? Quid si ne dives quidem ? quid si pauper etiam ?

Quem enim intelligimus divitem ? aut hoc verbum in quo homine ponimus ? Opinor, in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus sit ; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ : nihil sibi deesse putet, nihil curet ampliùs. Satiatus est, aut contentus etiam pecuniâ ? Concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, (cùm isti * ordini ne ho-

* *Senatorio.*

nestus quidem possit esse ullus :) si quotidie frandas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis ; si socios spolias, aerarium expilas ; si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atque ipse supponis ; hæc utrùm abundantis an egentis signa sunt ? Animus hominis dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo.

Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet ? pecuniâ est opus. Duas ? majore. Plures ? majore etiam. Et si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint ; hunc quo modo ego appellabo divitem, cùm ipse etiam egere se sentiat ?

Multi ex te audîerunt, cùm diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus : quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix potest. Ergo, hoc proposito, nunquam eris dives antè, quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eo tueri sex legiones, et magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potiùs egestatem ac mendicitatem tuam, nunquam obscurè tulisti.

Nam ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito ; sic, qui videt domi tuæ pariter accusatorum

atque judicum consociatos greges; qui nocentes et pecuniosos reos, eodem te auctore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defœnerandas diripiendasque provincias; qui expulsiones vicinorum; qui latrocinia in agris; qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates; qui possessiones vacuas; qui proscriptiones locupletium; qui cædes municipiorum; qui illam Syllani temporis messem, recordetur; qui testamenta subjecta; qui sublatos tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copiâ: copiam autem declarat satietas rerum atque abundantia; quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omninò es futurus dives.

Meam autem quoniam pecuniam contemnis, et rectè, (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica:) de me silebo; de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit, utrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat; an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm, aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hæreditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit,) dubitet, quin in virtute divitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri et argenti, pluris quàm virtus æstimanda est.

O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia! Venio enim ad sumptuosos; relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia; ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, et sola marmorea facienti, et signa, tabulas, supellectilem, et vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille est fructus, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior? cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quò est major, eò plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortassè in hujus seculi errore verser? M. Manilius, patrum nostrorum memoriâ, (ne semper Curios et Luscinos loquamur,) pauper tandem fuit. Habuit enim ædiculas in Carinis, et fundum in Labicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? Utinam quidem! Sed non æstimatione censûs, verùm victu atque cultu, terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt certissimæque divitiæ.

Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata et areas quasdam magno æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi nocerì potest; quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi nec surripi potest unquam; neque naufragio neque incendio amittitur; nec tempestatum nec temporum permutatione mutatur? quâ præditi qui sunt, soli sunt divites.

Ex Somnio Scipionis.

Scipio *loquitur.*

CUM in Africam venissem, M. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potiùs fuit, quàm ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque pòst suspexit in cœlum; et "Grates," inquit, "tibi ago, summe Sol, vobisque, reliqui cœlites, quòd antè quàm ex hâc "vitâ migro, conspicio in meo regno et his tectis P. "Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor; "ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi atque "invictissimi viri memoria."

Deinde ego illum de suo regno; ille me de nostrâ republicâ percontatus est: multisque verbis ultrò citròque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque ejus non solùm facta, sed etiam dicta meminisset.

Deinde, ut cubitum discessimus, me et fessum de viâ, et qui ad multam noctem vigilâssem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. Hîc mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissimè vigilans solebat cogitare et loqui:) Africanus se ostendit illâ formâ,

quæ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior: quem ut agnovi, equidem cohorrui.

Sed ille, "Ades," inquit, "animo, et omitte timorem, "Scipio, et quæ dicam, trade memoriæ. Videsne illam ur- "bem, quæ parere populo Romano coacta per me, renovat "pristina bella, nec potest quiescere?" (ostendebat autem Carthaginem de excelso, et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco:) "ad quam tu oppugnandam nunc venis "penè miles? hanc hoc biennio consul evertes, eritque "cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc à no- "bis hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, "triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus "Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligêre iterùm "absens COS. bellumque maximum conficies, Numan- "tiam exscindes.

"Sed cùm eris curru Capitolium invectus, offendes rem- "publicam perturbatam consiliis *nepotis mei. Hîc tu, "Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, in- "genii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem vi "deo quasi fatorum viam. Nam cùm ætas tua septenos "octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi "numeri (quorum uterque plenus, alter alterâ de causâ, "habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confe- "cerint; in te unum, atque in tuum nomen, se tota con- "vertet civitas: te senatus, tè omnes boni, te socii, te "Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civita- "tis salus; ac, ne multa, dictator rempublicam constituas "oportet, si impias propinquorum manus effugeris."

Hæc cùm exclamâsset Lælius, ingemuissentque cæteri

* *Tib. Gracchi.*

vehementius, leniter arridens Scipio, "Quæso," inquit, "ne me à somno excitetis, et parumper audite cætera."

"Sed quò sis, Africane, alacrior ad tutandum reipublicam, sic habeto; omnibus, qui patriam conservârint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores et conservatores hinc profecti, huc revertuntur."

Hîc ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsivi tamen, viverentne ipse pater Paullus, et alii, quos nos exstinctos arbitrarentur. "Imò verò," inquit, "ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam è carcere, evolaverunt: vestra verò, quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem." Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere prohibebat.

Atque ego, ut primùm fletu represso loqui posse cœpi, "Quæso," inquam, "pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita, (ut Africanum audio dicere,) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero?" "Non est ita," inquit ille. "Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Quare et tibi, Publî, et pîis omnibus retinendus est animus in custodiâ corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus,

ex hominum vitâ migrandum est; ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, et pietatem; quæ cùm sit magna in parentibus et propinquis, tum in patriâ maxima est. Ea vita via est in cœlum, et in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, et corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides." Erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus, quem vos, ut à Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera et mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus; et eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret.

Quam cùm magis intuerer, "Quæso," inquit Africanus, "quousque humi defixa tua mens erit? Nonne adspicis, quæ in templa veneris"? Quæ cùm intuerer stupens, ut me recepi, "Quis hic," inquam, "quis est, qui complet aures meas, tantus et tam dulcis sonus"? "Hic est," inquit ille, "qui impulsu et motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis. Sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitûs, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solem adversum nequitis, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur."

Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, "Sentio," inquit, "te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato; illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam, consequi potes? Vides habitari in terrâ raris et angustis in locis; et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit; sed partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos, stare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam et circundatam cingulis: è quibus duos maximè inter se diversos, et cœli verticibus ipsis ex utrâque parte subnixos, obriguisse pruinâ vides: medium autem illum et maximum solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles: quorum, australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm sit parvus, vides.

Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum, aut cujusquam nostrûm nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis, orientis aut obeuntis solis, ultimis aut aquilonis austrive partibus, tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit.

Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrûm, à patribus acceptas, posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus.

Quid autem interest, ab ils, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint; qui nec pauciores, et certè meliores fuerunt viri? cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius * Magni anni memoriam consequi possit.

Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et præstantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur altè spectare si voles, atque hanc sedem et æternam domum contueri; neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu, et oblivione posteritatis exstinguitur."

* *Homines populariter Annum tantummodò solis reditu metiuntur: cùm autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille verè vertens Annus appellari potest. Isque Annus horum quos vocamus annorum* 12854 *complectitur.* Cic.

Quæ cùm dixisset, "Ego verò," inquam, "ô Africane, si quidem bene meritis de patriâ quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritiâ vestigiis ingressus patriis et tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantiùs." Et ille; "Tu verò enitere, et sic habeto, *te* non esse mortalem, sed *corpus* hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque; non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si quidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet; qui tam regit, et moderatur, et movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: et, ut mundum ex quâdam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet.

Hunc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus et exercitatus animus, velociùs in hanc sedem et domum suam pervolabit: idque ocyùs faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foràs, et ea, quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum jura violaverunt; corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec in hunc locum, nisi multis exagitati sæculis, revertuntur."

Ille discessit: ego somno solutus sum.

EX

LIVIO.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim. Quippe qui, cùm veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte, et meipsum consuluisse; et, si in tantâ scriptorum turbâ mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, et quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: et legentium plerisque, haud dubito quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jampridem prævalentis populi vires seipsæ conficiunt. Ego

contrà hoc quoque laboris præmium petam, utì me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè, dum prisca illa totâ mente repeto, avertam; omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit.

Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum, conditorisque sui parentem Martem potissimùm ferat; tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc, et his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplinâ, velut desidentes primò mores sequatur animo: deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac

parsimoniæ honos fuerit. Adeò, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis potiùs ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

HORATIORUM *et* CURIATIORUM *Certamen*. Lib. I. *U. C.* 85.

REGNANTE Tullo Hostilio, inter agrestes Romanos et Albanos causa jurgii agitur. Utrinque legatis frustrà ad res repetendas missis, bellum utrinque summâ ope parabatur. Fortè in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus disparès. Cum trigeminis agunt reges, ut pro suâ quisque patriâ dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquàm dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est, his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bonâ pace imperitaret.

Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus;* feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter

duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis quàm curæ expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortunâ positum. Itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur.

Datur signum. Infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque, obversatur animo; futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit; et neutro inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum quum conclamâsset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant.

Fortè is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet,

Romani adjuvant militem suum; et ille defungi prælio festinat. Priùs itaque quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares.

Alterum, intactum ferro corpus, et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant; alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. Nec illud prælium fuit. Romanus exultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium, causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malè sustinenti arma, gladium supernè jugulo defigit; jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eò majore cum gaudio, quò propè metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit. Duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, ut et pugnatum est.

Exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit; cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis, in victoriâ suâ, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem.* Atrox

visum id facinus Patribus plebique; sed recens meritum facto obstabat. Tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut secundum judicium, supplicii auctor esset; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, * *qui Horatio perduellionem judicent secundum legem, facio.* Lex horrendi carminis erat; *Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocârit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hâc lege Duumviri creâti, qui se absolvere non rebantur eâ lege † ne innoxium quidem posse, quum condemnâssent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico,* inquit: *I, lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco,* inquit. Ita de Provocatione certatum ad populum est.

Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. Ni ita esset, ‡ patrio jure in filiam animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullò antè cum egregiâ stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans; *Hunccine,* aiebat, *quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum sub furcâ vinctum inter verbera et cruciâtus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ*

* i. e. *Qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum; non qui judicent, an perduellis sit.* Crevier.

† i. e. *Ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis.* Idem.

‡ *Ex lege Romuli jus vitæ necisque patri in liberos erat.* Idem.

paullò antè armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici suspende: verbera vel intra pomœrium, modò inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomœrium, modò intra sepulcra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tantâ fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ.

ALBÆ *Excidium.* Lib. I. *U. C.* 87.

INTER hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis, et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet; sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimùm illas visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur: pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim quibus quisque poterat elatis, quum clarem se

penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias; et conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrymas. Vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipuè, quum, obsessa ab armatis, templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unâque horâ quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Mos per Fetiales rerum repetendarum. Lib. I. *U. C.* 114.

LATINI, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos; et quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numæ et Romuli memor: et, præterquàm quòd avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cùm in novo, tum feroci populo; etiam quod illi contigisset otium, sine injuriâ id se haud facilè habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace Religiones instituisset, à se bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur solùm, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiquâ gente Æquicolis, quod nunc Feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Lega-

tus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo, (lanæ velamen est,) *Audi, Jupiter*, inquit, *audite fines*; (cujuscunque gentis sunt, nominat,) *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè pièque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injustè impièque illos homines illasque res dedier, nuncio populi Romani, mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* Hæc, quum fines suprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis conciplendique jurisjurandi mutatis, perágit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno; Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patriâ majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex Patres consulebat. Inde, quando pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam, ad fines eorum ferret; et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quòd populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis fassit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ób eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, priscis Latinis, bellum indico, facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum; moremque eum posteri acceperunt.

L. Tarquinii Prisci Mors. Lib. I. *U. C.* 176.

DUODEQUADRAGESIMO fermè anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque, longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modò civicæ sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensiùs his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porrò ad servitia caderet; ut in eâdem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus, servâ natus, possideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum, magis quàm in Servium, eos stimulabat; et quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quàm potuêre tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt: inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitùs in regiam pervenisset, vocati ad Regem pergunt. Primò uterque vociferari, et certatim

alter alteri obstrepere; coërciti ab lictore, et jussi invicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Dum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Tarquinium moribundum quum, qui circà erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt: clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit; simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat; simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio, properè accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecêre. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma: nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subità consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium, per fenestras in novam viam versas, (habitabat enim Rex ad Jovis Statoris,) populum Tanaquil alloquitur: Jubet *bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud altè in corpus descendisse, jam ad se redisse. Inspectum vulnus absterso cruore, omnia salubria esse: confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum trabeâ et lictoribus prodit; ac sede regiâ sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat: itaque per aliquot

dies, quum jam expirasset Tarquinius, celatâ morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmavit. Tum demum palam facto, et comploratione in regiâ ortâ, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut, vivere regem, et tantas esse opes Servii, nunciatum est, Suessam Pometiam exsultatum ierant.

TULLIÆ IMPIETAS. Lib. I. *U. C.* 220.

TULIT Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimamque regnum esset, quod scelere partum foret. L. Tarquinius fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, et ipsæ longè dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia à feminâ ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectiùs viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si

ubi cum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat: celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Arruns Tarquinius et Tullia minor, propè continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio feecissent, junguntur nuptiis; magis non prohibente Servio, quàm approbante.

Tum verò indies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. Jam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus; nec nocte nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire et prehensare minorum maximè gentium Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere: postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus perculsis pavore, in regiâ sede pro curiâ sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplò, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse, fraudi esset; novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus, *Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupâsse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinâsse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

Huic oratioui Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplò à vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multò, quàm servum, potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultâsse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam; apparebatque regnaturum qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsâ cogente ultima audere, multò et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque è curiâ, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum atque comitum. Ipse propè exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi à Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum: carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curiâ; regemque prima appellavit: à quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente carpentum dextrâ in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frænos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est. Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ, cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur.

GABII *à* TARQUINIO *fraude ac dolo capti. Lib. I. Circiter U. C.* 230.

EXCEPIT deinde Tarquinium lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset; postremò, minimè arte Romanâ, fraude ac dolo aggressus est. Nam quum, velut posito bello, urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, quî minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienâ in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut, quam in curid solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quòd positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium; pulsumque se inde, Volscos, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem, ac ferocissimum populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porrò inde abiturus videretur; benignè ab Gabiniis excipitur. Vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In seipsum postremò sæviturum, si alia desint. Sibi verò gratum ad-

ventum ejus esse; futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

Inde in consilia publica adhiberi. Ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nôsset, sciretque invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et, dictis factisque omnibus, ad fallendum instructis, vana adcresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, insciâ multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. Apud milites verò, obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est.

Rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios: quæ dixerit ipse, quæque viderit, re-

fert; seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suâ ipsos invidiâ opportunos interemit. Multi palàm; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clàm interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxtà atque interemptorum divisa fuêre. Largitionis inde prædæque et privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano, sine ullâ dimicatione, in manum traditur.

LUCRETIA *per vim stuprata, unde* TARQUINII *Româ expulsi.* Lib. I. *U. C.* 245.

ARDEAM Rutuli habebant, gens, ut in eâ regione atque in eâ ætate, divitiis præpollens. Eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea possit. Ubi id parùm processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis, quàm militibus.

Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Fortè potantibus his

apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri, quantum cæteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. **Age sanè.*

Omnes citatis equis advolant Romam. Quò quum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam; ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte serâ deditam lanæ, inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit: adveniens vir Tarquiniique excepti benignè. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. Tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno, Collatiam venit. Ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset; amore ardens, postquam satis omnia tuta circà, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistrâque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia,* inquit: *Sextus Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida è somno mulier nullam

* *Verba Tarquiniorum assentientium dictis Collatini.*

opem propè, mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. Ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. Cum mortuâ jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: *ita facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.*

Sp. Lucretius cum P. Valerio, Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo fortè Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrymæ obortæ; quærentique viro, *Satin' salvæ? Minimè*, inquit: *quid enim salvi est mulieri amissâ pudicitiâ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Cetèrùm corpus est tantùm violatum, animus insons. Mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impunè adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi, sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coactâ in auctorem delicti. Mentem peccare, non corpus; et unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero, nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit; prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerato conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quibuscunque deinde vi possim, exsecuturum: nec illos, nec alium quemquam, regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate hominesve pro se quisque scelus regium ac vim queruntur.

Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque quòd viros, quòd Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. Sequitur et cætera juventus. Indè pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret; cæteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quâcunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat.

Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad tribunum Celerum (in quo tum magistratu fortè Brutus erat) populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti

Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas, haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultrò nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit; execrantibus, quâcumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque ferè tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere.

Hor. Coclitis *et* C. Mucii Scævolæ *fortitudo.* Lib. II. *U. C.* 246.

JAM Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant, æquari summa infimis. Nihil excelsum, nihil quod supra cætera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror senatum invasit. Adeò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. Nec hostes modò timebant, sed suosmet, ipsi cives; ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem reciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. Atque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodùm rebus in obsidione ac fame, adeò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quàm infimi horrerent: nec quisnam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter

penè hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit:) qui, positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm et hominum fidem, testabatur, *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo fore. Itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, quâcunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominùs ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. Deinde eos quoque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. Pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum. Quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te, sancte, precor, hæc arma et hunc militem*

propitio flumine accipias. Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit: rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. Nam in magnâ inopiâ, pro domesticis copiis, unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnandâ urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo loeato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; et ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret. Brevique adeò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet.

Sedendo expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum injussu, et ignaris omnibus, iret, fortè deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortunâ tum urbis * crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim,* inquit, *Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo: non prædo, nec populationum*

* *Talem criminationem probabilem faciente.*

invicem ulter. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus. Approbant Patres. Abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissimâ turbâ propè regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, et scriba cum rege sedens, pari ferè ornatu, multa ageret, eum milites vulgò adirent; timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quò temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat.

Vadentem inde, quà per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse feçerat viam, quum concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quàm metuens: *Romanus sum,* inquit, *civis: C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui. Nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.* Quum Rex, simul irâ infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret properè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret; *En tibi,* inquit, *ut sentias quàm vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident;* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; propè attonitus miraculo Rex, quum ab sede suâ prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset; *Tu verò abi,* inquit, *in te magis quàm in me hostilia ausus,*

Juberem macte virtute esse, si pro meâ patriâ ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,* inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequísti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hâc viâ grassaremur. Mea prima sors fuit. Cæteri, ut cuique ceciderit primò, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

Dictator creatus. Lib. II. *U. C.* 253. *Et pugna apud Regillum. U. C.* 255.

CREATO dictatore primùm Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum: neque e im, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in curâ parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eò magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt. Quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. Tacitæ induciæ quietum annum tenuêre.

A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque, profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano, agmini hostium occurrerunt. Et quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplò confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto quàm cætera gravius atque atrocius fuit. Non enim duces ad regendam modò consilio rem affuêre, sed suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuêre certamina. Nec quisquam procerum fermè hâc aut illâc ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, primâ in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit; ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum. Tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepêre. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. Ea quò majore pugnabat irâ ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

Referentibus jam pedem ab eâ parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in primâ exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temerè invectum in exsu-

lum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, habentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere, animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi à fugâ Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tam primùm prælium iniit. Integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coörta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum à dictatore Romano propè circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quàm paullo antè magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruêre: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplò animum pedestris acies, postquam juventutis proceres, æquato genere pugnæ, secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. Secuta et pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronunciâsse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrâsset. Tantusque ardor fuit, ut eodem

impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem redière.

Mulierum legatio ad M. CORIOLANUM, *patriæ suæ arma inferentem. Lib.* II. *U. C.* 266.

SP. Nautius jam, et Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit. Deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis, coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est; et nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem, frequentes coëunt. Id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parùm invenio. Pervicêre certè, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent; et quam armis viri defendere urbem non

possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo, ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione, motus esset, multò obstinatior adversus lacrymas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi, conjunxque et liberi adsunt.* Coriolanus propè ut amens consternatus, ab sede suâ quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiva, materne, in castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta trusit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quumvis infesto animo et minaci pervenerat, ingredienti fines ira cecidit? Non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur. Nisi filium haberem, libera in liberâ patriâ mortua essem.* * *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris; quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi; fletusque ab omni turbâ mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregêre tandem virum. Complexus inde suos, dimittit: ipse retrò ab urbe castra movit.

* *Sed ego nec quidquam jam pati possum, quod non magis turpe tibi sit, quàm miserum mihi: nec, etiamsi miserrima sim, &c.*

Sedition de Agrariis Legibus. Lib. III. *U. C.* 267.

PRIORE consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant; et tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententiâ suâ. Possessores et magna pars Patrum, tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem, fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius, consilio neutri parti acerbo, rem expedisset. T. Quintii ducta et suspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse. Ita sine querelis possessorum plebem in agros iturum, civitatem in concordiâ fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. Jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiêre, irritamque eam ipsi, subitâ incursione in agrum Latinum, fecêre.

Quintius Cincinnatus Dictaturâ se abdicavit. Lib. III. *U. C.* 296.

VIS Sabinorum ingens propè ad mœnia urbis infestâ populatione venit. Fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. Reclamantibus frustrà tribunis, magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. Nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parùm vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. Quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulêre, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt, in quo quum parùm præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans

Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret, operi certè, id quod constat, agresti intentus, salute datâ invicem redditâque, rogatus, *ut (quod bene verteret ipsi, reique publicæ) togatus mandata senatûs audiret;* admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam properè è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit; dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit; transvectumque tres obviàm egressi filii excipiunt. Inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum; et plebis concursus ingens fuit. Sed ea nequaquam tam lætâ Quintium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas totâ urbe jubet, vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicunque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. Sumpsêre unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigrèque omnes ad edictum dictatoris præstò fuêre.

Inde compositio agmine, non itineri magis apto, quàm prælio, si res ita talisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. Mediâ nocte in Algidum perveniunt; et, ut sensêre se jam prope hostes esse, signa constituunt.

Ibi dictator exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Jussa miles exsequitur. Clamor hostes circumsonat: superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: itaque arma sua capere et se subsequi jubet. Nocte initum prælium est à legionibus: dictatori clamore significant, ab eâ quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedêre; pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. Tum à Quintiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. Hîc instabat nova pugna: nihil remiserat prior. Tum ancipiti malo urgente, à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Cœlium ducem, principesque alios, vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut ex-*

primatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros. Tribus hastis jugum fit: humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. Sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantùm militi dedit: consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui propè prædæ fuisti. Et tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeò tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Qu. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. Ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque, cum carmine triumphali et solennibus jocis, comessantium modo, currum secuti sunt. Confestim se dictator magistratu abdicâsset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quintius sextodecimo die dictaturâ, in sex menses acceptâ, se abdicavit.

Decemviri creati. Lib. III. *U. C.* 303.

ANNO trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis; ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna mutatio fuit; læta enim principia magistratûs ejus nimis luxuriavêre. Eo citiùs lapsa res est; repetitumque, duobus utì mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati, Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; et Sestio, alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant, simul ut pro legatione tam longinquâ præmio esset honos; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevêre cæteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quò minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat, favore plebis. Adeòque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. Eo die penès præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. Et in unicâ concordiâ inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat.

APPIUS et VIRGINIA. Lib. III. *U. C.* 305.

SEQUITUR aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat; ut non finis solùm idem Decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis, L. Virginius, honestum * ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, et pro causâ plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus; postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, † ut virginem in servitutem assereret; neque cederet secundùm libertatem postulantibus vindicias: quòd pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virginiæ, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant,) minister Decemviri libidinis manum injecit; *servâ suâ natam* (servamque appellans) *esse;* sequique se jubebat; cunctantem vi abstracturum. Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concur-

* *Centuriæ militum præerat.*

† *Ut postularet virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret.* Vindiciarum *nomine intelligitur momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsâ rei proprietate decretorio judicio statuatur.* Crevier.

sus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. Notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat; quum assertor, nihil opus esse multitudine concitatâ, ait; se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est.

Notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre; probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipso latâ vindicias det secundùm libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ priùs, quàm libertatis, periculum adire.

Appius decreto præfatus, *quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterùm ita in eâ firmum libertati fore præsidium, si nec causis nec personis variet. In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit,* * *id juris esse: in eâ, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. Interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.*

* *Hoc jus servari, nempe ut vindiciæ dentur secundùm libertatem.* Crevier.

Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius, interveniunt. Datâque inter turbam viâ, quum multitudo, Icilii maximè intervento, resisti posse Appio crederet, lictor decrêsse sit; vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsâ, Virginius militum pro unicâ filiâ, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. Neque tu istud unquam decretum sine cæde nostrâ referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres quò progrediare. Virginius viderit de filiâ, ubi venerit, quid agat. Hoc tantùm sciat, sibi, si hujus vindicîis cesserit, conditionem filiæ quærendum esse. Me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret, quàm fides.*

Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. Lictores Icilium circumsteterant; nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere,* diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam; sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum inter-*

posturum? a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindiciæque puellam in posterum diem paterentur. Quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio sanctissimæque Iciliæ, neque legi suæ laturum, neque Decemviro constantissimo defore. Nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit, omnium primùm fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam, et quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præstò esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret asserter puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et sè quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit; *crastinâ die vestrâ operâ utar. Sponsorum nunc satis est.* Ità vindicatur Virginia spondentibus propinquis.

Appius paulisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur; postquam, omissis rebus aliis præ curâ unius, nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodiâ habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit; et jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die manè de retinendo eo nequicquam litteræ redduntur.

At in urbe, primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus, filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti

advocatione in forum deducit. Circumire ibi et precari homines cœpit, et non orare solùm precariam opem, sed pro debitâ petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare; nec alium virum esse cujus atrocitè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi urbe, quæ captâ ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. Comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quàm amoris, mentem turbaverat) in tribunal ascendit; et ultrò querente paucis, petitore, *quòd jus sibi pridie* per ambitionem dictum non esset;* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint: quia nusquam ullum in tantâ fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, "decrêsse vindicias secundùm servitutem." Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. Silentium inde aliquamdiu tenuit.

Deinde quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam desponderi; et ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum feramumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. Non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum pepelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

* *Captandæ apud vulgus gratiæ causâ.*

Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantùm convicio Icilii violentiâque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte totâ cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem: itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quenquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde quiêsse erit melius. I,* inquit, *lictor, summove turbam, et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso,* inquit, *Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te tum invectus: deinde sinas hîc coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit. Ut si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem propè Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. Atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hôc te uno, quo possum,* ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hôc c[illegible]cro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. Ille ferro, quâcunque ibat, viam facere; donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? Ea pudicitiæ præmia esse?* Cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quò est mœstior imbecillo animo, eò miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maximè Icilii vox tota, tribunitiæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. Concitatur

multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor Decemviri invadit. Franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit, Decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat; quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex alterâ parte irrumpit. Videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, senatum postremò vocari jussit.

Virginius [in castris] majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quòd agmine propè quadringentorum hominum veniens, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra convertit. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Clamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. "Ad arma" conclamatur, et Romam proficiscuntur. Ibi ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis, adhortantur. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperè agi. Tandem militum et populi consensu Decemviri abdicabant se magistratu. Extemplò tribuni plebis creabantur: deinde consules cum provocatione; et anno trecen-

bessimo decimo quàm Urbs Roma condita erat, Tribuni Militum pro consulibus magistratum ineunt. *U. C.* 310. Hic tamen pro firmato non erat, quia tertiò mense quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiêre.

Pestilentia. Lib. IV. *U. C.* 322.

PESTILENTIA hôc anno aliarum rerum otium præbuit. Ædes Apollini pro valetudine populi vota est. Multa Decemviri ex libris, placandæ Deûm iræ, averrendæque à populo pestis causâ, fecêre. Magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè hominum pecorumque pernicie, accepta. Famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam Pomptinumque agrum, et Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misêre. Postero anno vis morbi levatâ; neque à penuriâ frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit.

Siccitas. Lib. IV. *U. C.* 327.

SICCITATE plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit annes. Defectus alibi

aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primò in agrestes ingruerant, servitiaque: urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum, consules, dilatæ sunt.

Pestilentia et Fames. Lib. IV. *U. C.* 343.

QUUM L. Icilius seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis, ad domum curamque corporum nutriendorum, avertit: minusque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit,) excepit. Jam fames quàm pestilentia tristior erat; ut, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum,

annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. Maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægrâ experti consules sunt; quum in legationes, non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonâque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ubi hæ sollicitudines discessêre, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

Anxur capitur. Stipendium ex Ærario datum. Lib. IV. *U. C.* 349.

INTERIM tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessêre: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. Quàcumque incessêre, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ullâ populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. Ab eâ parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahalâ, quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasêre. Ad quem tumultum obstupefacti,

qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedêre scalas admovendi. Plenaque hostium cuncta erant; et in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire; quum pronunciatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur: à cæterâ præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui cæteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuêre. Eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres verè appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munificâ patriâ, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret [*indicto tributo*], rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipubl. esset; tum quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum. Patres benè cœptam rem perseveranter tueri; indicto tributo conferre ipsi primi; et, quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum

senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. Quos quum et à Patribus collaudari, et à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit; repentè, spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum; et, lege perlatâ de indicendo Vejentibus bello, exercitum, magnâ ex parte voluntarium, novi tribuni militum consulari potestate Veios duxêre.

Furius Camillus Veios cepit. Lib. V. *U. C.* 360.

DICTATOR, auspicatò egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus, pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram tuamque mox futuram urbem sequare; ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quò minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios votis ex urbe suâ evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere, nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur

huic loco fabulâ, immolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora quàm ad fidem; neque affirmare neque refellere operæ pretium est. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientanâ arce erat, armatos repentè edidit. Et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis, dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna; et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti. Et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

Postero die libera corpora dictator sub coronâ vendidit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis; quòd decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quàm accepisset, postremò, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

Senones, Brenno duce, Romam capiunt. Capitolium defensum. Lib. V. *U. C.* 365.

[GALLI] haud multò ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. Ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; noctemque veriti, et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedêre, exploratoribus missis circa mœnia allasque portas, quænam hostibus in perditâ re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petiisset, nemo superesse quemquam, præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter vivi mortuique, totam propè urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. Mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. Mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quò plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare; timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatûsque robur, in

arcem Capitoliumque conscendere. [*Ibi*] turba seniorum adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus triumphantibusve, eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedêre. Galli, et quia, interpositâ nocte, à contentione pugnæ remiserant animos, et quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine irâ, sine ardore animorum, ingressi postero die urbem, patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret,) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta prædâ, petunt. Inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant; ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa invadendi. Adeò haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos, veluti simulachra, versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

Arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli, seu vestigio notato humano, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem et trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasêre, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellêre; quibus sacris Junoni in summâ inopiâ cibi tamen abstinebatur. Quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma cæteros ciens vadit; et, dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis, saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. Jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et rectè et perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, et quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam, ceterùm inopiâ fecerat eam argumentum ingens caritatis; quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ fefellerat ascendens hostis, citati; et quum in omnes, mo-

re militari, se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciâsset, consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. [*M. Manlius postea præ invidiâ, et regni affectati crimine, ab eodem saxo dejectus est*:] Locusque idem in uno homine et eximiæ gloriæ monimentum, et pœnæ ultimæ fecit.

M. Curtii Devotio. Lib. VII. *U. C.* 392.

EODEM anno, seu motu terræ, seu quâ vi aliâ, forum medium fermè specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm Deûm monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigâsse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos Manes, porrigentem, se devovisse: equo deinde, quàm poterat, maximè exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inqui-

rentem ferret: nunc famâ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. Et lacûs nomen ab hâc recentiore insignitius fabulâ est.

Manlius Torquatus. Lib. VII. *U. C.* 393.

Eo anno Galli ad tertium lapidem Salariâ viâ trans pontem Anienis castra habuêre. Dictator, quum tumultûs Gallici causâ justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripâ Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prœlia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximiâ corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; et, quantum maximâ voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma virum fortissimum habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventu ostendat, utra gens bello sit melior.*

Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum et abnuere certamen verererentur, et præcipuam sortem periculi petere nollent. Tum T. Manlius, L. filius, qui patrem à vexatione tribunitiâ vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex eâ familiâ ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeiâ dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum,*

juvantibus Dîis, præsta. Armant inde juvenem æquales. Pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolidè lætum, et (quoniam id quoque memoriâ dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem; et duo in medio armati, spectaculi magis more quàm lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque et auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris staturâ, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris species. Non cantus, non exultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitêre inter duas acies, tot circà mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles supernè imminens, projecto lævâ scuto, in advenientis arma hostis vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuâsset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem. Jacentis inde corpus, ab omni aliâ vexatione intactum, uno torque spoliavit; quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab statione obviàm militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter, carminum prope modum, incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiæque, honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proximâ nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli factâ, commeatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit.

M. Valerius Corvus. Lib. VII. *U. C.* 404.

[CAMILLUS] consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere litteribus, jussit. Et, quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi, nullâ cogente re, volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hastâ, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quàm T. Manlium, ratus, priùs sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minùs insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. Namque conserenti jam manum Romano corvus repentè in galeâ consedit, in hostem versus. Quod primò, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus. Precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui*

sibi præpetem misisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile, tenuit non solùm ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit; donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuêre. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis, res geritur. Camillus lætum militem victoriâ tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prælium jubet; ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles,* aiebat; *et circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuêre pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bubus aureâque coronâ donat. Ipse, jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. Ibi, quia res trahi segnitiâ Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causâ T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatûs dixit. Dictator, magistro equitum, A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum, (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem renunciavit.

T. Manlius Securi percussus. Lib. VIII. *U. C.* 415.

AGITATUM in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti diciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quòd adversus Latinos bellandum erat, linguâ, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes; milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

Fortè inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius, consulis filius, super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proximâ abesset. Ibi Tusculani erant equites. Præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit; *Unáne*, ait, *turmâ Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *et cum illis aderit Jupiter ipse, fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hîc quoque efficiemus profectò, ne nimis acies vobis et collata signa nobisque cordi sint.* Ad ea Geminus, paululum ab suis equo provectus, *Visne igitur,*

dum dies ista venit, quâ magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet? Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. Equitibus cæteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos; et, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. Ad cujus vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magnâ vi caput quateret, excussit equitem; quem cuspide parmâque innisum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit. Spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turmâ in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset, *Ut me omnes,* inquit, *pater, tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus, equestria hæc spolia, capta ex hoste cæso, porto.* Quod ubi audivit consul, extemplò, filium aversatus, concionem classico advocari jussit. Quæ ubi frequens convenit, *Quandoque,* inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam, veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnâsti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, quâ stetit ad hanc diem Romana res, solvisti; meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potiùs nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat. Triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem quum ingenita*

caritas libertâtis, tum specimen istud virtutis, deceptum vanâ imagine decoris, in te movet. Sed quum, aut morte tuâ sanciendæ sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpâ tuâ prolapsam, pœnâ restituas. I, lictor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quàm in se quisque destrictam cernentes securim, metu magis, quàm modestiâ, quievêre. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent; repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: et, præterquam quòd custodiæ vigiliæque et ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit.

Q. Fabius populi precibus donatus. Lib. VIII. *U. C.* 430.

PAPIRIUS dictator, à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius, quum post pro-

fectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quòd omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res meliùs geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impeta capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frænos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. Per arma, per viros latè stragem dedêre. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die tradantur. Magister equitum, ut ex tantâ cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prosperè gestâ ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuêre minimè cum eo communicantis laudes. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoriâ partâ, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repentè senatu, se ex curiâ proripuit: tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam et disciplinam militarem à magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi impunè spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventûs sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis penè verbis T. Manlii factum laudantem.

Clamor è totâ concione ortus, utì bonum animum haberet; neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo pòst dictator advenit; classicoque extemplò ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. Adversus [*criminationem*] quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modò, vitam sibi eripi citiùs quàm gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur; purgaretque se in vicem, atque ultrò accusaret: tunc Papirius, redintegratâ irâ, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri jussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur: Qui proximi fortè tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem; nec procul seditione aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati, circumstantes sellam, orabant, ut rem in posterum diem differret, et iræ suæ spatium, et consilio tempus daret.

Quum in se magis incitarent dictatorem, quàm in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati; et, silentio nequicquam per præconem tentato, quum, præ strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus, vox audiretur; nox, velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum, jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent, infestiùs Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsâ, exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit; et, patre auctore M. Fabio, qui

ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplò senatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repentè strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur; et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio, et prêndi Fabium Papirius jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum, atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; ex curiâ in concionem itur. Quò cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eò nos deduci jussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi primò non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: [*Quæ omnia*] simul jurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrymis agebat.

Stabat cum eo senatûs majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitûs.

Stupentes tribunos et suam jam vicem magis anxios, quàm ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret; satis eum pœnarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari, dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites.*

Vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribunitiæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quàm, quod paullo antè exsultabas, victoriâ. Vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciâsset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur.

Clades CAUDINA. Lib. IX. *U. C.* 433.

SAMNITES imperatorem Caium Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, exercitu educto, circa Caudium castra, quàm potest occultissimè, locat; inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus

sermo constet, legiones Samnitium in Apuliâ esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant. Jam is etiam rumor antè, de industriâ vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxêre captivi; eò maximè, quòd sermo inter omnes congruebat.

Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. Ea modò, quà irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram superi maris patens apertaque; sed quanto tutior, tanto ferè longior: altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est: saltus duo alti angusti silvosique sunt; montibus circa perpetuis inter se juncti. Jacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus, aquosusque, per quem medium iter est. Sed antè quàm venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt; et aut eâdem, quâ te insinuaveris, retrò via repetenda; aut si ire porrò pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum viâ aliâ per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinùs pergerent, septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenêre.

Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retrò, quâ venerant, pergunt repetere viam; eam quoque clausam suâ obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde, ubi prætoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quam-

quam ludibrio fore munientes, perditis rebus, ac spe omni ademptâ, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant: sua ipsi opera, laboremque irritum (præterquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset) suâ sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque in prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Querentes magis quàm consultantes nox oppressit, quum pro ingenio quisque fremerent; alius, *per obices viarum;* alius, *per adversa montium, per silvas, quà ferri arma poterunt, eamus. Modò ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam propè triginta vincimus; omnia æqua ac plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti:* Alius, *Quò, aut quà eamus? Num montes moliri sede suâ paramus? Dum hæc imminebunt juga, quà tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis; sedens bellum conficiet.*

His invicem sermonibus, quâ cibi, quâ quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. Itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis, non militaribus solùm, sed civilibus quoque, abscesserat munerĭbus; in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit omnes inde

quàm primùm inviolatos dimittendos. Quæ ubi spreta sententia est, iterumque eodem remeante nuncio consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in concilium acciret.

Nec gravatus senex, plaustro in castra dicitur advectus: vocatusque in concilium, ita fermè locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantùm adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facilè receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur; *Quid si media via consilii caperetur? ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modò, quos ignominiâ irritaveritis. Ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quicquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.*

Neutra sententia accepta. Herennius domum à castris est avectus, et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, ut provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *Debella-*

tum esse, respondit: *et quoniam ne victi quidem ac capti fortunam faeri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum Consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subitò exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non graviùs accepturi viderentur, si nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium, hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat; *Patrem meum*, inquit, *Consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis civitatis, quando nec fossâ valloque ab ignavissimo ad operâ ac muniendum hoste clausi essent: et erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certâ pernicie possent. Quòd si, ut illis, decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patriâ præclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hîc patriam video: hîc quicquid Romanarum legionum est. Quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte suâ servent? Tecta urbis, dicat aliquis, et mœnia, et eam turbam, à quâ urbs incolitur. Imò, herculè, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu; non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo. Tam*

hercule, quàm à Gallorum impetu defendit. An à Veiis exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hîc omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus; dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominiâ eam, quàm morte nostrâ, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantacunque est indignitas; et pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, Consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negârunt, injussu populi fœdus fieri posse; nec sine fecialibus cæremoniâque aliâ solenni. Itaque non, ut vulgò credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minùs legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur?* Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium non extarent: et propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur.

Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignaviâ fœdiùs inde, quàm venissent, abituri. Illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos

in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Proponere sibimetipsi ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quò sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit; omnia tristiora experiundo facturæ, quàm quæ præceperant animis. Jam primùm cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi; et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum à consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui, paullo antè eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecerunt, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illâ deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

Primi consules propè seminudi sub jugum missi: tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati; et vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub jugum, et, quod penè gravius erat, per hostium oculos, quum ex saltu evasissent, etsi velut ab inferis extracti tum primùm lucem aspicere visi sunt; tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit.

Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent,

incerti de fide sociorum, et quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capuâ omnium egeni corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis.

Confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benignè mittunt: et venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiis. Neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et alloquia non modò sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contrà intuerentur, efficere poterant. Adeò super mœrorem pudor quidam fugere colloquia et cœtus hominum cogebat.

Postero die, quum juvenes nobiles, missi à Capuâ, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, *multo sibi mœstiores et abjectioris animi visos*, referrent; *adeò silens, ac propè mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos, non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hilcere quemquam præ metu potuisse; tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præclaram solùm, sed etiam perpetuam. Cepisse enim eos non Romam, sicut antè Gallos, sed, quod multò bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque:* quum hæc dicerentur audirenturque, et deploratum penè Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longè aliter se habere rem dixisse. *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram*

oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse. Aut se Romana ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum: Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quàm Romanis tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque coràm animos habiturum, ubicumque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.

Jam et Romæ sua infamis clades erat. Obsessos primùm audierunt; tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi, nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœdè factam acceperunt. Extemploque sine ullâ publicâ auctoritate consensum in omnem formam luctûs est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro suâ sponte cœptum priùs, quàm indictum: lati clavi, annuli aurei positi; penè mœstior exercitu ipso civitas esse; nec ducibus solùm atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitûs, etiam iratis miserabilis. Non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed, captorum habitu vultuque ingressi serò in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatûs-consulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causâ,

Disputatio de ALEXANDRO M. *et* ROMANIS. Lib. IX. *U. C.* 435.

HAUD dubiè illâ ætate, quâ nulla virtutùm feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. Quin eum * parem destinârant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asiâ perdomitâ, in Europam vertisset.

Nihil minùs quæsitum à principio hujus operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut diverticula amœna, et requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facilè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quòd unus fuit, quòd adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maximè Græci laudi-

* *L. Papirium Cursorem.*

bus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Martium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri; si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat.

Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minùs clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus; insignes antè milites, quàm duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi: victus esset consiliis juvenis unius (ne singulos nominem,) senatus ille, quem qui * ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatûs cepit? Id verò erat periculum, ne solertiùs, quàm quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset; quem, mulierum ac spadonum ag-

* *Cineas, Pyrrhi regis legatus.*

men trahentem, inter purpuram atque aurum, onerātum fortunæ suæ apparatibus, prædam veriùs, quàm hostem, nihil aliud quàm benè ausus vana contemnere, incruentas devicit. Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam tenuilento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui, si ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario magis similis, quàm Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedonum oblitum degeneremque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desideratas humi jacentium adulationes, * etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et fœda supplicia; et inter vinum et epulas cædes amicorum, et vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor indies fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id verò periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contrà nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne famâ quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus. Et, adversus quem Athenis, in civitate fractâ Macedonum armis, cernente tum maximè propè fumantes Thebarum ruinas, concionari liberè ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet,) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus

* i. e. *Etiamsi victi fuissent.*

fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quòd populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre.

Miremur, si, quum ex hâc parte secula plura numerentur, quàm ex illâ anni, plus in tam longo spatio, quàm in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortunâ confers. Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum, fastisque, percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quo sint mirabiliores, quàm Alexander, aut quisquam rex; denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella iêrunt; ante tempus, comitiorum causâ revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: malè gestis rebus alterius successum est: tironem, aut malâ disciplinâ institutum exercitum acceperunt. At, herculè, reges, non liberi solùm impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. Imò etiam eo plus periculi subîsset, quòd Macedones unum Alexandrum habuissent; multis casibus non solùm obnoxium, sed etiam offerentem se:

Romanis fuisset Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, par? quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreturque.

Restat, ut copiæ copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. Quaterni quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis, gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Æquis, et omni Campania, et parte Umbriæ Etruriæque, et Picentibus, et Marsis, Peligniisque, ac Vestinis, atque Apulis; adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, et quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum magis quàm auxilium traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset. Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus sarissæque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, et pilum, haud paullo, quàm hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quàcunque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? Quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus

esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prosperè evenissent, Persas et Indos, et imbellem Asiam quæsisset, et cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asiâ gestorum ab hoc ipso juvene cum suâ conferentem. Equidem quum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri sufecturam fuisse reor ad unum bellum. Et fortitan, quum et fœderibus vetustis juncta Punica res Romana esset, et timor par adversus communem hostem, duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, * non modò cum clade ullâ, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verò, et † civilia bella sileant, nunquam ab equite hoste, nunquam à pedite, nunquam apertâ acie, nunquam æquis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest. Mille acies graviores, quàm Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modò sit perpetuus hujus, quâ vivimus, pacis amor, et civilis cura concordiæ.

* *Non modò*; i. e. *non modò non.*

† i. e. *De civilibus bellis non fiat mentio.*

P. Decii devotio. Lib. X. U. C. 458.

ADVERSUS Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruit. Secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeò æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinâssent, accipienda clades fuerit.

Ceterùm, quanquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat, quâ datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis quàm inferebant pugnam: extrahebaturque in quàm maximè serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstûs fluere, primaque eorum prælia plus quàm virorum, postrema minus quàm fœminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quàm integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius, et ætate et vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: et quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: et ipse, fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, ut secum in hostem impetum faciant; duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. Iterùm longiùs evectos, et jam inter media equitum agmina prælium

cientes, novum pugnæ conterruit genus. Essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultûs Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat; sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quò fugerent? quamve in fugâ spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde ut nullâ vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultrà moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium nactas dus Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eâdem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum solennes precationes adjecisset, *iras se agere sese, formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cœlestium inferorumque iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ pestis et Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc exsecratus in se hostesque, quà confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis interfectus est.

Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori aliàs esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienatâ

mente, vana incassum jactare tela: torpere quidam, et nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte alterâ pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse, vociferari, *Vivisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem: furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissimâ acie, jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. Ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republicâ audenda. Itaque quùm Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta. Quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primò (ut antè dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa, præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum; præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine factâ, conferti stabant. Tum Fabius, auditâ morte collegæ, Campanorum alam, quingentos ferè equites, excedere acie ju-

bet, et circumveetos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deindè legionis subsequi principes; et, quà turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare, ac territos cædere. Ipse eadem Jovi Victori, spoliaque hostium, quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quò multitudo omnia consternata agebatur.

ANNIBAL *transit* ALPES. Lib. XXI. *U. C.* 534.

ANNIBAL ab Druentiâ campestri maximè itinere cum bonâ pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam famâ priùs (quâ incerta in majus vero ferri solent) præcepta res erat; tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo propè immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cætera visu quàm dictu fœdiora, terrorem renovârunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani; qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repentè, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum eâ non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extensissimâ potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè multum linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce primâ sublit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per

angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quàm quod parabatur, consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primùm degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quàm pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, et maximâ parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quôque viro, raptim angustias evadit; iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

Primâ deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant: quum repentè conspiciunt alios, arce occupatâ suâ, super caput imminentes, alios viâ transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit. Deinde, ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maximè consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus, juxtà invia ac devia assueti discurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum, Pœni oppugnabantur; plusque inter ipsos (sibi quôque tendente ut periculo priùs evaderet) quàm cum hostibus certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant; et icti fortè aut vulnerati adeò consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam et armatos. Inde ruinæ maximæ modò jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal ac suos continuit, ne tumultum

ne trepidationem augeret. Deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; et quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugâ montanorum erant, sedatur; nec per otium modò, sed propè silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, et captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. Et quia nec montanis primò perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est propè circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos,* memorantes, *amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum: itaque obedienter imperata facturos; commeatum itinerisque duces, et ad fidem promissorum obsides, acciperet.* Annibal nec temerè credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset; obsidibus quos dabant acceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus; nequaquàm, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti et equites erant; ipse pòst cum robore peditum, circumspectans solicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte alterâ subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte et ab tergo coorti, cominùs eminùs petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema

agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac propè perniciem ventum est: nam dum cunctatur Annibal agmen demittere in angustias; quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Annibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

Postero die, jam segniùs intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum quàm hominum pernicie) superatus. Inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quàm belli more, concursabant; modò in primum, modò in novissimum agmen, ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti, sicut per arctas et præcipites vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus, quâcumque incederent (quia insuetis adeundi propiùs metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides non iis esset, temerè initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis stativa habita; fessis labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenêre. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum signis primâ luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Annibal, in promontorio quôdam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus, Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos; mœniaque eos tum

transcendere non Italiæ modò, sed etiam urbis Romanæ. Cætera plana, proclivia fore: uno, aut summum altero prælio arcem et caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cœpit: jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Cæterùm iter multò, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italiâ sicut breviora, ita arctiora sunt,) difficilius fuit. Omnis enim fermè via præceps, angusta, lubrica erat; ut neque sustinere se à lapsu possent, si qui paululum titubâssent, nec hærere afflicti vestigio suo; aliique super alios et jumenta et homines occiderent.

Ventum deinde ad multò angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægrè expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circà eminentes, demittere sese posset. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapsu terræ, in pedum mille admodum altitudinem, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali, quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res visa, quin per invia circà, nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intacta nova modicæ altitudinis esset; molli, nec præaltæ, nivi facilè pedes ingredientium insistebant. Ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infrà glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat ut à lubricâ glacie, non recipiente vestigium, et in prono citiùs pede se fallente; et, seu manibus in assurgendo seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi iterum corruebant; nec stirpes circà radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Ita in levi tantùm glacie tabi-

dâque nive volutabantur. Jumenta secabant interdum, et jam tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa jactandis graviùs in continendo ungulis, penitùs perfringebant; ut pleraque, velut pedicâ capta, hærerent in duratâ et altè concretâ glaciè.

Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castrâ in jugo posita; egerrimè ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem mineendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circà immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt; eamque (quum et vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solùm, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum, jumentis propè fame absumptis; nuda enim ferè cacumina sunt; et si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora vallis apricos quosdam colles habent, rivosque prope sylvas, et jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus data triduo. Inde ad planum descensum, et jam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

Hoc maximè modo in Italiam perventum est quinto mense à Carthagine Novâ, (ut quidam auctores sunt,) quinto-decimo die Alpibus superatis.

Transitum APENNINI *tentat* ANNIBAL. Lib. XXI. *U. C.* 534.

HAUD longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis Annibal in Etruriam ducit; eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeò atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem propè superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora; primò, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitêre: dein, quum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedêre. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes. Capti auribus et oculis, metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset; ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit. Nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat; omnia perscindente vento, et rapiente: et mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines; tegminibus suis magis obruti quàm tecti. Tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illâ miserabili hominum jumentorumque strage, quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. Deinde, ut

tandem agitando sese movêre ac recepêre animos, et raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendêre. Biduum eo loco, velut obsessi, mansêre. Multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui prælio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

DECII MAGII, *adversantis* ANNIBALI, *constantia; et* PEROLLÆ *audax de Pœno interficiendo consilium.* Lib. XXIII. *U. C.* 536.

EA* ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summâ ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. Hæc (neque enim occultè agebantur) quum relata Annibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde quum is ferociter negâsset se iturum (nec enim Annibali jus esse in civem Campanum) concitatus irâ Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. Veritus deinde, ne quid, inter vim tumultûs, atque ex concitatione animorum, inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocatâ edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali. Ab universis, id non obedienter modò, sed enixè, favore etiam vulgi, et studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius non obviam egressus est, nec, quò timo-

* *Ne scilicet Campani ad Annibalem desciscerent.*

rem aliquem ex conscientiâ significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiosè inambulavit, trepidante totâ civitate, ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus urbem, senatum extemplò postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret; diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret; quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit.

Diversatus est apud Stenium, Pacuviumque, inclytos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit; abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romanâ societate adversus Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis, quàm purgando, placavit; victusque patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Taurcam, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplinâ esse; sed, ut in civitate, atque etiam domo luxuriosâ, omnibus voluptatum illecebris instructum. Unus, nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla, * vinci potuit: ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem causante. Solis fermè occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt: *Consilium*, inquit, *affero, pater; quo non vé-*

* *Adduci, ut se lætitiæ convivali permitteret.*

niam solùm peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multò majore dignitate et gratiâ simus Campani, quàm unquam fuimus. Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quæreret; togâ rejectâ ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Jam ego,* inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. Te id priùs scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, malles.*

Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu; *Per ego te,* inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus: digressi ab colloquio extemplò in eum armaremur? Surgis ab hospitali mensâ, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentiâ illâ? Vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. Deterreri hic sine te potiùs, quàm illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens, non antè precibus ab-

stitit, quàm pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exsolvam patri. Tuam doleo vicem, qui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor; tertiò hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit; et, quò minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

ANNIBALIS *Exercitus* CAPUÆ *in hibernis corrumpitur.*

Lib. XXIII., *U. C.* 536.

PUDOR Annibalem ab *incœpto avertit: castrisque communitis, ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit; adversus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidêre nimia bona ac voluptates immodicæ; et eò impensiùs, quò avidius ex insolentiâ in eas se merserant. Somnus enim, et vinum, et epulæ, et scorta, balineaque, et otium consuetudine indies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quàm præsentes tutarentur vires: majusque id pecca-

* *Ab oppugnando Casilino.*

tum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannensi acie protinùs ad urbem Romanam duxisset. Illa enim cunctatio distulisse modò victoriam videri potuit; hìc error vires ademisse ad vincendum. Itaque, herculè, velut si cum alio exercitu à Capuâ exîret, *nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. Nam et redierunt plerique scortis impliciti; et ubi primùm sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo, corporibus animisque deficiebant: et deinde, per omne æstivorum tempus, magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua, desertoribus erant.

MARCELLI, SYRACUSARUM *jam mœnia ingressi, lacrymæ. Ibidem mox pestilentia: captâque urbe,* ARCHIMEDIS *mors.* Lib. XXV. *U. C.* 540.

MARCELLUS, ut mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium fermè illâ tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymâsse dicitur; partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersæ, et duo ingentes exercitus, cum duobus clarissimis † ducibus, deleti, occur-

* Sic in lib. vii. 38. *Jam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit à memoriâ patriæ.*

† Niciâ *et* Demosthene, *qui in miserabili Atheniensium ab Syracusis fugâ interierunt.*

rebant; et tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter cæteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, et ad cineres reditura; priusquam signa Achradinæ admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

Accessit [*deinde*] pestilentia, commune malum, quod facilè utrorumque animos averteret à belli consiliis. Nam tempore autumni, et locis naturâ gravibus, multò tamen magis extra urbem, quàm in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium fermè corpora movit. Et primò temporis ac loci vitio et ægri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa, et contactus ægrorum vulgabat morbos; ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur; aut assidentes curantesque eâdem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera, et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremò ita assuetudine mali efferaverant animos; ut * non modò lacrymis justoque comploratu prosequerentur mortuos; sed ne efferrent quidem, aut sepelirent; jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium: mortuique ægros, ægri validos, cùm metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. Et, ut ferro potiùs morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multò tamen major vis pestis Pœnorum castra, quàm Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo

* *Non modò*, pro *non modò non*; *ut suprà*, p. 210; *et passim apud Ciceronem, optimosque Latini sermonis scriptores.*

aquisque adfuerant magis,) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta et umbræ recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumpti sunt.

Urbe captâ, ac diripiendâ militi datâ, quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur; Archimedem, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. Ægrè id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam. Et propinquis etiam inquisitis, honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse.

P. Cornelii Scipionis, Proconsulis in Hispaniam *missi, artes apud multitudinem.* Lib. XXVI. *U. C.* 541.

Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major, quàm Hispaniæ cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. Nec tamen, quem mitterent, satis constabat; quàm illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinariâ curâ deligendum

esse. Quum alii alium nominarent; postremùm eò decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primò exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas propè inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium; fremuntque, adeò perditas res, desperatumque de republicâ esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Quum subitò P. Cornelius, Publii, qui in Hispaniâ ceciderat, filius, quatuor et viginti fermè annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplò sunt felix faustumque imperium. Jussi deinde inire confestim suffragium, ad unum omnes non centuriæ modò, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispaniâ jusserunt. Ceterùm post rem actam, ut jam resederat impetus animorum ardorque, silentium subitò ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor plus valuisset, quàm ratio? ætatis maximè pœnitebat: quidam fortunam etiam domûs horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulchra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

Quam, ubi ab re tanto impetu actâ sollicitudinem curamque hominum animadvertit; advocatâ concione, ita de ætate suâ, imperioque mandato, et bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque; et impleret homines certioris spei, quàm quantam fides promissi

humani, aut ratio ex fiduciâ rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio, non veris tantùm virtutibus mirabilis, sed, arte quoque quâdam ab juventâ, in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitùs mente monitâ, agens: sive et ipse capti quâdam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die priùs ullam publicam privatamque rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret; et plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consultò, seu temerè, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno priùs vulgatam, et vanitate et fabulâ parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repentè, atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est; quin potiùs aucta arte quâdam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum; quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit.

CARTHAGINE N. *captâ*, SCIPIONIS *Humanitas.*
Lib. XXVI. *U. C.* 542.

SCIPIO, vocatis * obsidibus, primùm universos ' - num animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quàm metu, obligare homines malit: cæterasque gentes fide ac societate junctas habere, quàm tristi subjectas servitio.* Deinde acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cujusque populi essent; et nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum fortè civitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit; cæterorum curam benignè tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc è mediâ turbâ obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam cultumque fœminarum impensiùs custodibus commendaret. Quum Scipio, nihil profectò defuturum, diceret; tum rursus mulier, *Haud magni ista facimus*, inquit. *Quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum,) stimulat.* Ætate et formâ florentes circà erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meæ populique Romani disciplinæ causâ facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. Nunc ut id curem impensiùs, vestra quoque virtus dignitasque facit; quæ ne in*

* *Hispaniæ civitatum quibusdam, qui Pœnis dati fuerant, obsidibus.*

malis quidem oblitæ decoris matronalis estis. Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secùs verecundè ac modestè, quàm hospitum conjuges ac matres, jussit.

Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeò eximiâ formâ, ut quàcunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cætera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplò igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire eum sponsæ amore, ubi primùm venit, accuratiore eum sermone quàm parentes alloquitur. *Juvenis,* inquit, *juvenem appello; quò minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta à militibus nostris ad me ducta esset, audiremque eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem; qui ipse, si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto et legitimo amore,) et non respublica animum nostrum occupásset, veniam mihi dari sponsam impensiùs amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eádem, quá apud soceros tuos parentesque suos, verecundiâ: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis: et si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam antè hæ gentes nórant, scias multos nostri similes in civitate Romanâ esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minùs tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis.* Adolescens simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam; quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo atque illius erga se merito esset. Parentès inde cognatique virginis appel-

lati: qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo; ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus; orare Scipionem, ut id ad se donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse affirmantes, quàm redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit; vocatoque ad se Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac sibi habere jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: venisse Diis simillimum juvenem; vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis. Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

Post victum à CLAUDIO NERONE COS. ASDRUBALEM, *gaudium* ROMANORUM. Lib. XXVII. *U. C.* 545.

NERO, eâ nocte, quæ secuta est pugnam, citatióre quàm inde venerat agmine, die sexto ad stativa sua atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentiâ minore, quia nemo præcesserat nuncius, lætitiâ verò tantâ, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incertâ exspectatione eventûs civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam à curiâ atque ab magistratibus abscessit, aut populus è foro. Ma-

frontes, quia nihil in ipsis spei erat, in preces obtestationesque versæ; per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare Deos. Tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primò accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prælio nunciantes, cæsos hostes; et primò magis auribus, quàm animis id acceptum erat, ut majus lætiusque, quàm quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem impediebat, quòd biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, senatum curiâ exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset, traheturque à percunctantibus vociferantibusque, ut in rostris, priusquàm in senatu, literæ recitarentur. Tandem summoti, et coërciti à magistratibus; dispensarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primùm, deinde in concione literæ recitatæ sunt: et pro cujusque ingenio aliis jam certum gaudium, aliis nulla antè futura fides erat, quàm legatos, consulumve literas audissent.

L.

Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. Tum enimverò omnis ætas currere obvii; primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes, ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati erant, L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentiâ in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur: et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse; extemplò aliis porrò impertiebant gaudium suum. Quum ægrè

in curiam perventum esset, multo ægriùs summotâ turbâ ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. Inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planiùs omnia, quæ acta erant, exposuit, cum ingenti assensu, postremò etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, quòd M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit; celebrataque à viris fœminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuêre; quum matronæ amplissimâ veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Dîs immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit; ut jam inde, haud secùs quàm in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul, quum in castra redisset, caput Asdrubalis, quod servatum cum curâ attulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi; duos etiam ex iis solutos ire ad Annibalem, et expromere quæ acta essent, jussit. Annibal tanto simul publico familiarique ictus luctu, *agnoscere se fortunam Carthaginis*, fertur dixisse: castraque inde movit, ut omnia auxilia, quæ diffusa latiùs tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret.

SOPHONISBA. Lib. XXX. *U. C.* 549.

SYPHAX, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus opprimitur, capiturque; et vivus (lætum ante omnes Masanissæ præbiturus spectaculum) ad Lælium pertrahitur. Masanissa, *Sibi quidem* dicere, *nihil esse in præsenti pulchrius, quàm victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum; sed tam secundis, quàm adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu vinctoque Syphace * Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Assentiente Lælio, prægressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium jubet. Sed apud ignaros regis casûs, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, antè valuit, quàm rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta; et partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masanissa, præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni, occurrit; et quum in medio agmine armatorum Masanissam insignem, quum armis, tum cætero habitu, conspexisset; regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus; *Omnia quidem*, inquit, *ut posses in nos, Dii tibi dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed si captivæ apud dominum vitæ ne-*

* *Cirta caput regni Syphacis erat.*

cisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in quâ paullò antè nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quòd tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus omnibus acceptâ-ant, quàm Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captivâ statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud quàm Syphacis uxor fuissem, tamen Numidiæ, atque in eâdem mecum Africâ geniti, quàm alienigenæ et externi, fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendum sit, vides. Si nullâ aliâ re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque. Forma erat insignis, et florentissima ætas. Itaque quum modò genua, modò dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quàm preces; non in misericordiam modò prolapsus est animus victoris, sed amore captivæ victor captus, datâ dexterâ, in id quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. Quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repentè parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quæ Masanissæ jam nupta foret. Factis nuptiis, supervenit Lælius; et adeò non dissimulavit improbare se factum, ut primò, etiam cum Syphace et cæteris captivis, detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. Victus deinde precibus Masanissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace et captivis, cæteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regis tenebantur, adjuvante Masanissâ, recepit.

Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimùm posset, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriæ suam augendo, addebat; *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relictâ provinciâ Hispaniâ exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Asdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modò ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masanissam regno pulsum eò redegerit, ut vita ejus famâ mortis et latebris, ferarum modo, in silvis rapta viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata; tum recordatio hospitii dextræque datæ, et fœderis publicè ac privatim juncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. Nam quum Scipio, quid sibi voluisset, quæreret, qui non societatem solùm abnuisset Romanam, sed ultrò bellum intulisset; tum ille, *peccâsse quidem sese, atque insanisse*, fatebatur, *sed non tum demùm, quum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tum hospitia privata et publica fœdera omnia ex animo ejeciesse, quum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrâsse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienâsse;*

nec conquiêsse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis soldtii esse, quòd in omnium hominum iniquissimi sibi domum ac Penates eandem pestem ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem, neque constantiorem Masanissam, quàm Syphacem esse; etiam juventâ incautiorem. Certè stultiùs illum, atque intemperantiùs eam, quàm se duxisse.

Hæc non hostili modò odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non mediocri curâ Scipionis animum pepulit. Et fidem criminibus, raptæ propè inter arma nuptiæ, neque consulto, neque exspectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, et ad Penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Eò fœdiora hæc videbantur Scipioni, quòd ipsum in Hispaniâ juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masanissa supervenerunt; quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti prætorio celebrâsset; abductum in secretum Masanissam sic alloquitur: "Aliqua te existimo, Masanissa, intuentem in me bona, et principio in Hispaniâ, ad jungendam mecum amicitiam, venisse, et postea in Africâ teipsum, spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sim, quâ ego æquè atque temperantiâ et continentiâ libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad cæteras tuas eximias virtutes, Masanissa, adjecisse velim. Non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. Qui eas suâ temperantiâ frænavit ac domuit, næ multò majus decus, majorem-

que victoriam sibi peperit, quàm nos, Syphace victo, habemus. Quæ, me absente, strenuè ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi et memini. Cætera teipsum reputare tecum, quàm, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspicio victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est; et regem conjugemque ejus, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatûs populique Romani de eâ judicium atque arbitrium esse; quæ regem nobis socium alienâsse, atque in arma egisse præcipitem, dicatur. Vince animum. Cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpâ, quàm causa culpæ est, corrumpas.''

Masanissæ hæc audienti, non rubor solùm suffusus, sed lacrymæ etiam obortæ; et quum, *se quidem in potestate futurum imperatoris*, dixisset, orâssetque eum, *ut quantum res sinerit, fidei suæ temerè obstrictæ consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu, et gemitu, quod facilè ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum è servis vocat, sub cujus custodiâ regio more ad incerta fortunæ venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare; *Masanissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa*

consuleret. Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister, quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; nec ingratum, si nihil majus vir uxori praestare potuit. Hoc tamen nuncia: meliùs me morituram fuisse, si non in *fumere* meo nuptiarum.* Non locuta est ferociùs, quàm acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavidè hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox juvenis graviùs consuleret, aegritudinem eum extemplò nunc solatur; nunc, quòd temeritatem temeritate aliâ luerit, tristioremque rem, quàm necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut à praesenti motu averteret animum ejus, in tribunal ascendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masanissam primùm regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aureâ coronâ, aureâ paterâ, sellâ curuli, et scipione eburneo, togâ pictâ, et palmatâ tunicâ donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masanissam populus Romanus duxit.* Laelium deinde, et ipsum collaudatum, aureâ coronâ donat. Et alii militares viri, prout à quôque navata opera erat, donati. Iis honoribus mollitur regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

ANNIBALIS *ex* ITALIA *revocati dolor.* Lib. XXX. *U. C.* 549.

AD Annibalem legati ab Carthagine, vocantes in Africam, venerunt. Frendens gemensque, ac vix lacrymis temperans, dicitur legatorum verba audîsse. Posteaquam edita sunt mandata; *Jam non perplexè*, inquit, *sed palàm revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione atque invidiâ. Neque hâc deformitate reditûs mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quàm Hanno, qui domum nostram, quando aliâ re non potuit, ruinâ Carthaginis oppressit.* Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat antè naves. Itaque inutili militum turbâ, præsidii specie, in oppida Bruttii agri, quæ pauça, magis metu quàm fide, continebantur, dimissâ, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœdè interfectis. Rarò quemquam alium, patriam exilii causâ relinquentem, magis mœstum abîsse ferunt, quàm Annibalem hostium terrâ excedentem. Respexisse sæpe Italiæ littora, et Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *Quòd non cruentum ab Cannensi victoriâ militem Romam duxisset, Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italiâ Pœnum non vidisset. Se, centum millibus*

armatorum ad Trasimenum et Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumasque, et Nolam consenuisse. Hæc accusans, querensque, ex diutinâ possessione Italiæ est detractus.

Colloquium SCIPIONIS *et* ANNIBALIS *de Pace. Ad prælium deinde utrinque parata omnia.* Lib. XXX. *U. C.* 550.

SCIPIO, quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coïre ex propinquo possent. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutuâ propè attoniti conticuêre. Tum Annibal prior, "Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultrò ad pacem petendam venirem; lætor te mihi forte potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris priùs quàm nostris cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casûs ediderit fortuna, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam.

"Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiæ, et nos Africæ im-

perio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis dignæ pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quàm corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italiâ solùm vobis bellum, nobis in Africâ esset: sed et vos in portis vestris propè de mœnibus signa armaque hostium vidistis; et nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestrâ fortunâ de pace agitur: agimus ii, quorum et maximè interest, pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. Animo tantùm nobis opus est non abhorrente à quietis consiliis.

"Quod ad me attinet; jam ætas, senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res, ita erudîerunt, ut rationem sequi, quàm fortunam, malim. Tuam et adolescentiam, et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis opus est consiliis, metuo. Non temerè incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissimè incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domûs decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperâsti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis: consul creatus, quum cæteris ad tutandam Italiam parùm animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eâdem horâ captis, simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii, ereptis, me, sextum-decimum jam annum hærentem in possessione

Italiæ, detraxisti. Potest victoriam malle, quàm pacem, animus. Novi vobis spiritus magnos magis quàm utiles. Et mihi talis aliquandò fortuna affulsit.

" Quòd si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solùm quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modò castris inter Anienem atque urbem vestram positis, ac jam propè scandentem mœnia Romæ videras; hîc cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia propè obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro meâ deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minimè credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax; nobis petentibus magis necessaria, quàm honesta. Melior tutiorque est certa pax, quàm sperata victoria. Hæc in tuâ, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Cùm tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt. Nusquam minùs quàm in bello eventus respondent. Non tantum ad id quod, datâ pace, jam habere potes, si prælio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia in pace jungendâ tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla, M. Atilius quondam in hâc eâdem terrâ fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris; sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quantò altiùs elatus erat, eò fœdiùs corruit.

Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsis mulctam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint—Sicilia, Sardinia, Hispania; quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africæ littoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terrâ marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincerè petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem. Multùm, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parùm dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem; qui neque peterem, nisi utilem crederem; et propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. Et quemadmodum, quia à me bellum cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidêre Dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat."

Adversus hæc imperator Romanus in hanc ferè sententiam respondit. "Non me fallebat, Annibal, adventûs tui spe Carthaginienses et præsentem induciarum fidem, et spem pacis turbâsse. Neque tu id sanè dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jampridem in nostrâ potestate sunt. Ceterùm, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur; sic mihi laborandum est, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Siciliâ, neque nos de Hispaniâ, fecimus bellum. Et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sa-

genti excidium nobis pia ad justa induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et Dii testes sunt; qui et illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, et hujus dant et dabunt.

" Quod ad me attinet, et humanæ infirmitatis memini, et vim fortunæ reputo, et omnia, quæcunque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Ceterùm, quemadmodum superbè et violenter me faterer facere, si priusquam in Africam trajecissem, te tuâ voluntate cedentem Italiâ, et imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer; sic nunc, quum propè manu consertâ restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nullâ sum tibi verecundiâ obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nôsti;) mulctæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum adjicitur; est quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis." Ita infectâ pace, ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba jactata renunciant: armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

In castra ut est ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites, animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago jura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros. Neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore: par periculum præmio, quibus adversa pugnæ fortuna fuisset.* Nam neque Romanis effugium ullum patebat in alienâ ignotâque terrâ; et Carthagini, suprémo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt

postero die duorum opulentissimorum populorum duo longè clarissimi duces, duo fortissimi exercitus; multa antè parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos; contemplantibusque modò suam, modò hostium aciem, quum oculis magis, quàm ratione, penserent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. Quæ ipsis suâ sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus, sedecim annorum in terrâ Italiâ res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos; et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoriâ militem venerat, referebat. Scipio, Hispanias, et recentia in Africâ prælia, et confessionem hostium; quòd neque non petere pacem propter metum, neque manere in eâ præ insitâ animis perfidiâ potuissent: ad hoc, colloquium Annibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, quâ velit, flectit. Ominatur, *quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penatesque Deos.* Celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat.

SCIPIO *accusatus.* Lib. XXXVIII. *U. C.* 565.

P. Scipioni Africano duo Q. Petillii diem dixerunt. Id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno propè tempore in principes inventas; Romam ingratiorem: si quidem victa Carthago victum Annibalem in exilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ libertatis esse, quàm potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tutò cuiquam, nedum summam rempublicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse.* Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit. Nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve majore omnis generis hominum frequentiâ, quàm reus illo die, in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine ullâ criminum mentione, orationem adeò magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque meliùs, neque veriùs laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo gesta erant. Et aurium fastidium aberat; quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracusanorum

hibernorum, et Locris * Pleminianum tumultum, quum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quàm argumentis, pecuniæ captæ reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provinciâ fuisse; nec ad aliam rem eò profectum, quàm ut id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ, jampridem persuasum esset, hoc Græciæ, Asiæque, et omnibus ad Orientem versis regibus gentibusque, appareret; unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbrâ Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutûs ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse.* Infamiâ intactum, invidiâ quâ possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est. Ubi ea venit, Tribuni in rostris primâ luce consederunt. Citatus reus, magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad rostra subiit. Silentioque facto, *Hôc*, inquit, *die, Tribuni plebis, vosque Quirites, cum Annibale et Carthaginiensibus signis collatis, in Africâ bene ac feliciter pugnavi. Itaque quum hodie litibus et furgiis supersederi æquum sit, ego hinc extemplò in Capitolium ad Jovem optimum maximum, Junonemque et Minervam, cæterosque Deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quòd mihi et hoc ipso die, et sæpe aliàs egregiè reipublicæ gerendæ mentem facultatemque dederint. Vestrûm quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes principes habeatis. Ita, si ab*

* *Q. Pleminius, quam Locris modò receptis præfecit Scipio, multa ibi avaritiæ et crudelitatis fœda exempla edidit: de quo quum postea essent questi Locrenses, adductus ille Romam in vinculis, mortuus est.* Liv. *lib.* 29.

annis septendecim ad senectutem semper pro ætatem vestris honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi. Ab rostris in Capitolium ascendit; simul ea universa concio avertit, et secuta Scipionem est. Adeò, ut postremò scribæ viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis, præter servilem comitatum et præconem, qui reum ex rostris citabat, quisquam esset, Scipio non in Capitolio modò, sed per totam urbem omnia templa Deûm, cum populo Romano circumit. Celebratior is propè dies favore hominum et æstimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quàm quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus urbem est invectus.

Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. Post quem, quum invidiam et certamina cum Tribunis prospiceret, die longiore prodictâ, in Liternum concessit; certo consilio, ne ad causam dicendam adesset. Major animus et natura erat, ac majori fortunæ assuetus, quàm ut reus esse sciret, et summittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit, citatique absens est cœptus, L. Scipio morbum causæ esse, cur abesset, excusabat. Quam excusationem quum Tribuni, qui diem dixerant, non accipierent, et ab eâdem superbiâ non venire ad causam dicendam, quâ judicium et Tribunos plebis et concionem reliquisset, arguerent; Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus (cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant) quum tristiorem omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: *Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub rostris reum stare, et præbere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quàm ipsi, sit.* Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, Tribuni, domitor ille Africæ Scipio? Ideo*

quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispaniâ, quatuor exercitus fudit fugavitque: ideo Syphacem cepit, Annibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri jugà emovit, ut duobus Petillîis succumberet, vos de P. Africano pulmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus unquam in arcem tutam, et velut sanctam clari viri pervenient: ubi si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat? Movit et decretum, et adjecta oratio, non cæteros modò, sed ipsos etiam accusatores. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipuè à consularibus senioribusque Tib. Graccho actæ sunt, quòd rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset. Et Petillii vexati sunt probris, quòd splendere alienâ invidiâ voluissent; et spolia ex Africani triumpho peterent.

Silentium deinde de Africano fuit: vitam Literni egit, sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingratâ patriâ fieret. Vir memorabilis, bellicis tamen magis quàm pacis artibus. Memorabilior prima pars vitæ quàm postrema fuit; quia in juventâ bella assiduè gesta; cum senectâ res quoque defloruêre; nec præbita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adjicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversâ inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patriâ deserendi? Puniei tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessêre, unus præcipuam gloriam tulit.

PHILOPŒMENIS (à MESSENIIS *capti,*) ANNIBALIS, *et* SCIPIONIS, *vitæ exitus.* Lib. XXXIX. *U. C.* 569.

EVENTUS memorabilis est, quòd quum bello superiores essent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur, ad præoccupandam Coronen profectus, quam hostes petebant; in valle iniquâ cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt; sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. Quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium; prolapso equo, et suo ipse casu, et onere equi super eum ruentis, haud multùm abfuit quin exanimaretur; septuaginta annos jam natus, et diutino morbo, ex quo tum primùm reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Jacentem hostes superfusi oppresserunt: cognitumque primùm à verecundiâ memoriâque meritorum, haud secus quàm ducem suum attollunt reficiuntque, et ex valle deviâ in viam portant; vix sibimet ipsi præ necopinato gaudio credentes: pars nuncios Messenem præmittunt, debellatum esse, Philopœmenem captum adduci. Primùm adeò incredibilis visa res, ut non pro vano modò, sed vix pro sano nuncius audiretur. Deinde, ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides; et priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes simul liberi ac servi, pueri quoque cum fœminis, effunduntur. Itaque clauserant portam turbæ, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro compertâ tantam rem habiturus videretur. Ægrè

summoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt; atque turba conferta iter reliquum clauserat. Et cùm pars maxima exclusa à spectaculo esset, theatrum repentè, quod viæ propinquum erat, compleverunt, et ut eò in conspectum populi adduceretur, unâ voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, quum alios verecundia pristinæ majestatis collata præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum, motura esset, procul in conspectu eum statuerunt. Deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, Prætore Dinocrate dicente, esse quæ, pertinentia ad summam belli, percunctari eum magistratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consultari cœptum.

Jam invesperascebat, et non modò cætera, sed ne in proximam quidem noctem, ubi satis tutò custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinæ ejus fortunæ virtutisque; et neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terrâ, saxo quadrato septum. Eò vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machinâ superimpositum est. Ita loco potiùs, quàm homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die, multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebat: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem ejus consentiebant; sed, utrùm maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ; missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud loeutum ferunt, quàm

quæsisse ei incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum erat) equitesque evasissent? Posteaquam dictum est, incolumes esse; *Bene habet*, inquit; et poculo imprudè exhausto, haud ita multò pôst exspiravit. Nec diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt; et sepultus ab universo Achaïco concilio, adeò omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut à quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriæ mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse—Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem. Adeò in æquo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus venit, quem suspectum Romanis, et receptus post fugam Antiochi Annibal, et bellum adversus Eumenem motum, faciebat. Ibi, seu quia à Flaminino inter cætera objectum Prusiæ erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriæ suæ primùm, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in potestatem consilium cepit; à primo colloquio Flaminini, milites extemplò ad domum Annibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Annibal prospexerat animo; et Romanorum inexpiabile odium in se cernens, et fidei regum nihil sanè confisus. Prusiæ verò levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod præpa-

ratum fugæ haberet, septem exitus è domo fecerat; et ex iis quosdam occultos, ne custodiæ sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, effugit. Totius circuitum domûs ita custodiis complexi sunt, ut nemo indè elabi posset. Annibal, postea-quam est nunciatum, milites regios in vestibulo esse, postico, quod deviam maximè atque occultissimi exitûs erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, et omnia circà clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multò antè præparatum ad tales habebat casus) poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturnâ curâ populum Romanum; quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flaminino victoriam feret. Mores quidem populi Romani quàntùm mutaverint, vel hic dies argumento erit. Hostem patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italiâ habenti, ut à veneno caveret, prædixerunt. Hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt.* Execratus deinde in caput regnumque Prusiæ, et hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit.

. . . . . .

Hic vitæ exitus fuit Annibalis. * Nunquam cuiquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. Itaque haud facilè decerneres, utrum imperatori an exercitui carior esset: neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset; neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio

* Ex Lib. XXI.

naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora: id quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. Princeps in prælium ibat: ultimus conserto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla Religio.

Trium clarissimorum suæ cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quàm quòd nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. Jam primùm omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. Veneno absumpti Annibal et Philopœmen; exul Annibal, proditus ab hospite: captus Philopœmen, in carcere, et in vinculis, exspiravit. Scipio, etsi non exul, neque damnatus, die tamen dictâ, ad quam non affuerat, reus absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solùm, sed etiam funeri suo, exilium indixit.

EX

M. VELLEIO PATERCULO.

CODRUS.

EODEM ferè tempore, Athenæ sub regibus esse desiderunt: quorum ultimus rex fuit Codrus, Melanthi filius, vir non prætereundus. Quippe, cùm Lacedæmonii gravi bello Atticos premerent, respondissetque Pythius, *quorum dux ab hoste esset occisus, eos futuros superiores;* depositâ veste regiâ, pastoralem cultum induit, immixtusque castris hostium, de industriâ, imprudenter, rixam ciens, interemptus est. Codrum cum morte æterna gloria, Athenienses secuta victoria est. Quis eum non miretur, qui his artibus mortem quæsierit, quibus ab ignavis vita quæri solet?

HOMERUS.

Clarissimum deinde Homeri illuxit ingenium, sine exemplo maximum; qui magnitudine operis, et fulgore carminum, solus appellari *Poëta* meruit. In quo hoc maximum est, quòd neque ante illum, quem ille imitaretur, neque post illum, qui eum imitari posset, inventus est:

neque quemquam alium, cujus operis primus auctor fuerit, in eo perfectissimum, præter Homerum et Archilochum, reperiemus.

SARDANAPALUS et *LYCURGUS.*

Insequenti tempore imperium Asiaticum ab Assyriis, qui id obtinuerant annis MLXX, translatum est ad Medos. Quippe Sardanapalum eorum regem, mollitiis fluentem et nimium felicem malo suo, (tertio et tricesimo loco ab Nino et Semiramide, qui Babylona condiderant, natum, ita ut semper successor regni paterni foret filius;) Pharnaces Medus imperio vitâque privavit. Eâ ætate clarissimus Graii nominis Lycurgus Lacedæmonius, vir generis regii, fuit severissimarum justissimarumque legum auctor, et disciplinæ convenientissimæ viris; cujus quamdiu Sparta diligens fuit, excelsissimè floruit.

HESIODUS.

Hujus temporis æqualis Hesiodus fuit, circa CXX annos distinctus ab Homeri ætate, vir perelegantis ingenii, et mollissimâ dulcedine carminum memorabilis, otii quietisque cupidissimus; ut tempore tanto viro, ita operis auctoritate, proximus. Qui vitavit, ne in id, quod Homerus, incideret, patriamque et parentes testatus est; sed patriam, quia multatus ab eâ erat, contumeliosissimè.

L. ÆMILIUS PAULLUS.

Tum senatus populusque Romanus L. Æmilium Paullum, qui et Prætor et Consul triumpharat, virum in tantum

laudandum, in quantum intelligi virtus potest, Consulem creavit filium ejus Paulli, qui ad Cannas quàm tergiversanter perniciosam reipublicæ pugnam inierat, tam fortiter in eâ mortem obierat. Is Persen ingenti prælio, apud urbem nomine Pydnam, in Macedoniâ, fusum fugatumque castris exuit; deletisque ejus copiis, destitutum omni spe coëgit è Macedoniâ profugere: quam ille linquens, in insulam Samothraciam profugit, templique se religioni supplicem credidit. Ad eum Cn. Octavius prætor, qui classi præerat, pervenit; et ratione magis quàm vi persuasit, ut se Romanorum fidei committeret. Ita Paullus maximum nobilissimumque regem in triumpho duxit. Quo anno et Octavii prætoris navalis, et Anicii, regem Illyriorum gentium ante currum agentis, triumphi fuêre celebres. Quàm sit assidua eminentis fortunæ comes invidia, altissimisque adhæreat, etiam hoc colligi potest; quòd, cùm Anicii Octaviique triumphum nemo interpellaret, fuêre, qui Paulli impedire obniterentur: cujus tantum priores excessit, vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, ut bis millies centies HS. ærario contulerit, et omnium antè actorum comparationem amplitudine vicerit.

Q. METELLUS, P. SCIPIO ÆMILIANUS, et L. MUMMIUS.

Vix ullius gentis, ætatis, ordinis, hominem inveneris, cujus felicitatem fortunæ Metelli compares. Nam præter excellentes triumphos, honoresque amplissimos, et principale in republicâ fastigium, extentumque vitæ spatium, et acres innocentesque pro republicâ cum inimicis contentiones, quatuor filios sustulit: omnes adultæ ætatis vidit;

omnes reliquit superstites et honoratissimos. Mortui ejus lectum pro rostris sustulerunt quatuor filii: unus consularis et censorius; alter consularis; tertius Consul; quartus candidatus consulatûs, quem honorem adeptus est. Hoc est nimirum magis feliciter de vitâ migrare, quàm mori.

Universâ deindè instinctâ in bellum Achaiâ, (cujus pars magna ejusdem Metelli Macedonici virtute armisque fracta erat,) maximè Corinthiis in arma, cum gravibus etiam in Romanos contumeliis, instigantibus; destinatus ei bello gerendo Consul Mummius. Et sub idem tempus, magis, quia volebant Romani, quicquid de Carthaginiensibus diceretur, credere, quàm quia credenda adferebantur, statuit senatus Carthaginem excidere. Ita eodem tempore, P. Scipio Æmilianus, vir avitis P. Africani, paternisque L. Paulli virtutibus, simillimus, omnibus belli ac togæ dotibus, ingeniique ac studiorum eminentissimus sæculi sui, qui nihil in vitâ nisi laudandum aut fecit, aut dixit, ac sensit, ædilitatem petens, Consul creatus est. Bellum Carthagini, jam antè biennium à prioribus Consulibus inlatum, majore vi intulit: cùm antè in Hispaniâ murali coronâ, in Africâ obsidionali donatus esset; in Hispaniâ verò, etiam ex provocatione, ipse modicus virium, immanis magnitudinis hostem interemisset: Eamque urbem, magis invidiâ imperii quàm ullius ejus temporis noxæ invisam Romano nomini, funditùs sustulit; fecitque suæ virtutis monumentum, quod fuerat avi ejus clementiæ.

Eodem anno, quo Carthago concidit, L. Mummius Corinthum funditùs eruit. Uterque imperator, devictæ à se gentis nomine honoratus, alter *Africanus*, alter appellatus est *Achaïcus*. Nec quisquam ex novis hominibus prior Mummio cognomen virtute partum vindicavit. Diversi

imperatoribus maxeri, diverse fuêre studia. Quippe Scipio tam elegans liberalium studiorum, omnisque doctrinæ, et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellentes ingenio viros, domi militiæque secum habuerit. Neque enim quisquam hôc Scipione elegantiùs intervalla negotiorum otio dispunxit, semperque aut belli aut pacis servîit artibus: semper inter arma ac studia versatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit. Mummius tam rudis fuit, ut, captâ Corintho, cùm maximorum artificum perfectas manibus tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, juberet prædici conducentibus, *si eas perdidissent, novas eos reddituros.* Non tamen puto dubites, Vinici, quin magis pro republicâ fuerit, manere adhuc rudem Corinthiorum intellectum, quàm in tantum ea intelligi; et quin hâc prudentiâ illa imprudentia decori publico fuerit convenientior.

De Temporibus, quibus potissimùm floruerunt Ingenia.

Cùm hæc particula operis velut formam propositi excesserit; quamquam intelligo, mihi in hâc tam præcipiti festimatione, penè magis necessaria prætereunda, quàm supervacua amplectenda; nequeo tamen temperare mihi, quin rem, sæpe agitatam animo meo, neque ad liquidum ratione perductam, signem stylo. Quis enim abundè mirari potest, quòd eminentissima cujusque professionis ingenia, in eandem formam, et in idem arctata temporis congruant spatium? Una, neque multorum annorum spatio divisa, ætas, per divini spîritûs viros, Æschylum, Sophoclem, Euripidem, illustravit tragœdias: una priscam illam et veterem, sub Cratino, Aristophane, et Eupolide, comœdiam: ac novam comicam Menandrus, æqualesque ejus ætatis magis quàm operis, Philemon ac Diphilus, et invenêre intra paucissimos

annos, neque imitanda reliquêre. Philosophorum quoque omnium ingenia, Socratico ore defluentia, quanto post Platonis Aristotelisque mortem floruêre spatio? Quid ante Isocratem, quid post ejus auditores eorumque discipulos, clarum in oratoribus fuit? Adeò quidem arctatum angustiis temporum, ut nemo memoriâ dignus alter ab altero videri nequiverint.

Neque hoc in Græcis, quàm in Romanis, evenit magis. Nam nisi aspera ac rudia repetas, et inventi laudanda nomine, in Accio circàque eum Romana tragœdia est; dulcesque Latini leporis facetiæ, per Cæcilium, Terentiumque, et Afranium, suppari ætate nituerunt. Historicos (ut et Livium quoque priorum ætati adstruas) præter Catonem et quosdam veteres et obscuros, minùs LXXX annis circumdatum ævum tulit; ut nec poëtarum in antiquius citeriusve processerit ubertas. At oratio ac vis forensis, perfectumque prosæ eloquentiæ decus, ut idem separetur Cato (pace P. Crassi Scipionisque, et Lælii et Gracchorum, et Fannii et Ser. Galbæ, dixerim) ita universa sub principe operis sui erupit Tullio; ut delectari ante eum paucissimis, mirari verò neminem possis, nisi aut ab illo visum, aut qui illum viderit. Hoc idem evenisse grammaticis, plastis, pictoribus, sculptoribusque, si quis temporum institerit notis, reperiet, et eminentia cujusque operis arctissimis temporum claustris circumdata. Hujus ergò præcedentisque, inquam, sæculi ingeniorum similitudinis, congregantisque se et in studium par, et in emolumentum, causas cùm semper requiro, numquam reperio, quas esse veras confidam, sed fortassè veris similes: inter quas, has maximè. Alit æmulatio ingenia; et nunc invidia, nunc admiratio incitationem accendit: naturâque, quod summo studio petitum est, ascendit in summum: difficilisque in

perfecto mora est; naturaliterque, quod procedere non potest, recidit: et, ut primò ad consequendos, quos priores ducimus, accendimur; ita, ubi aut præstari aut æquari eos posse desperavimus, studium cum spe senescit; et quod adsequi non potest, sequi desinit; et, velut occupatam relinquens materiam, quærit novam: præteriteque eo, in quo eminere non possumus, aliquid in quo nitamur conquirimus; sequiturque, ut frequens ac mobilis transitus maximum perfecti operis impedimentum sit.

Transit admiratio à conditione temporum et ad urbium. Una urbs Attica pluribus annis eloquentiâ, quàm universa Græcia, uberiùsque floruit; adeò ut corpora gentis illius separata sint in alias civitates, ingenia verò solis Atheniensium muris clausa existimes.

Primò corrumpi cœpta civitas.

Potentiæ Romanorum prior Scipio viam aperuerat; luxuriæ posterior aperuit. Quippe, remoto Carthaginis metu, sublatâque imperii æmulâ, non gradu, sed præcipiti cursu, à virtute descitum, ad vitia transcursum; vetus disciplina deserta, nova inducta: in somnum à vigiliis, ab armis ad voluptates, à negotiis in otium conversa civitas. Tum Scipio Nasica in Capitolio porticus; tum Metellus; tum in Circo Cn. Octavius multò amœnissimam moliti sunt; publicamque magnificentiam secuta privata luxuria est.

TIB. GRACCHUS. *U. C.* 622.

Immanem deditio * Mancini civitatis movit dissensionem. Quippe Tib. Gracchus, Tib. Gracchi clarissimi at-

* *Qui à senatu jussus erat Numantinis deditionem facere, quibuscum fœdus ipse turpissimum inierat.*

quo eminentissimi viri filius, P. Africani ex filiâ nepos, quo quæstore et auctore id fœdus ictum erat, nunc graviter ferens aliquid à se factum infirmari, nunc similis vel judicii vel pœnæ metuens discrimen, Tribunus plebis creatus, vir alioqui vitâ innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus, tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et naturâ et industriâ mortalis conditio recipit; P. Mucio Scævolâ, L. Calpurnio, Consulibus, desciit à bonis; pollicitusque toti Italiæ civitatem, simul etiam promulgatis agrariis legibus, omnibus statum concupiscentibus, summa imis miscuit; et in præruptum atque anceps periculum adduxit rempublicam; Octavioque collegæ, pro bono publico stanti, imperium abrogavit: Triumviros, agris dividendis coloniisque deducendis, creavit se socerumque suum consularem Appium, et Gracchum fratrem, admodùm juvenem.

Tum P. Scipio Nasica, ejus, qui *optimus vir* à senatu judicatus erat, nepos, privatusque et togatus, cùm esset consobrinus Tib. Gracchi, patriam cognationi præferens, et quidquid publicè salutare non esset, privatim alienum existimans, (ob eas virtutes primus omnium absens Pontifex Maximus factus est,) circumdatâ lævo brachio togæ lacinîâ, ex superiore parte Capitolii, summis gradibus insistens, hortatus est, *qui salvam vellent rempublicam, se sequerentur.* Tum optimates, senatus, atque equestris ordinis pars melior et major, et intacta perniciosis consiliis plebs, irruêre in Gracchum, stantem in aream cum catervis suis, et concientem penè totius Italiæ frequentiam. Is fugiens, decurrensque clivo Capitolino, fragmine subsellii ictus, vitam, quam gloriosissimè degere potuerat, immaturâ morte finivit. Hoc initium in urbe Româ civilis sanguinis, gladiatorumque impunitatis, fuit. Inde jus vi obrutum, potenti-

orque habitus prior; discordiæque civium, antea conditionibus sanari solitæ, ferro dijudicatæ; bellaque non causis inita, sed prout eorum merces fuit. Quod haud miram est. Non enim ibi consistunt exempla, unde cœperunt, sed quamlibet in tenuem recepta tramitem, latissimè evagandi sibi viam faciunt; et, ubi semel recto deerratum est, in præceps pervenitur; nec quisquam sibi putat turpe, quod alii fuit fructuosum.

Post CARTHAGINEM *ac* NUMANTIAM *excisas*, P. SCIPIONIS ÆMILIANI *mors.*

P. Scipio Africanus Æmilianus, qui Carthaginem deleverat, post tot acceptas circa Numantiam clades, creatus iterum Consul, missusque in Hispaniam, fortunæ virtutique, expertæ in Africâ, respondit in Hispaniâ; et intra annum ac tres menses, quàm eò venerat, circumdatam operibus Numantiam, excisamque æquavit solo. Nec quisquam ullius gentis hominum ante eum clariore urbium excidio nomen suum perpetuæ commendavit memoriæ. Quippe, excisâ Carthagine ac Numantiâ, ab alterius nos metu, alterius vindicavit contumeliis. Hic, eum interrogante tribuno Carbone, *quid de Tib. Gracchi cæde sentiret?* respondit, *si is occupandæ reipublicæ animum habuisset, jure cæsum.* * Reversus in urbem, intra breve tempus, M. Aquillio, C. Sempronio, Consulibus, post duos consulatus, duosque triumphos, et bis excisos terrores reipublicæ, manè in lectulo repertus est mortuus, ita ut quædam elisarum faucium in cervice reperirentur notæ. De tanti

* *Hic et apud Numantiam statim cùm audivisset de exitu Tib. Gracchi, Homericum illud protulit:*

Ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος, ὅτις τοιαῦτά γε ῥέζοι.

viri morte nulla habita est quæstio: ejusque corpus velato capite elatum est, cujus operâ super totum terrarum orbem Roma extulerat caput. Seu fatalem, ut plures, seu conflatam insidiis, ut aliqui prodidêre memoriæ, mortem oblit: vitam certè dignissimam egit, quæ nullius ad id temporis præterquam avito fulgore vinceretur.

CAIUS GRACCHUS.

Decem deinde interpositis annis, qui Tib. Gracchum, idem Caium, fratrem ejus, occupavit furor, tam virtutibus ejus omnibus quàm huic errori similem, ingenio etiam eloquentiâque longè præstantiorem: qui, cùm summâ quiete animi civitatis princeps esse posset, vel vindicandæ fraternæ mortis gratiâ, vel præmuniendæ regalis potentiæ, ejusdem exempli tribunatum ingressus, longè majora et acriora repetens, dabat civitatem omnibus Italicis; extendebat eam penè usque Alpes; dividebat agros; vetabat quemquam civem plus quingentis jugeribus habere; (quod aliquando lege Liciniâ cautum erat:) nova constituebat portoria; novis coloniis replebat provincias; judicia à senatu transferebat ad equites; frumentum plebi dare instituerat: nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum denique in eodem statu relinquebat; quin alterum etiam continuavit tribunatum. Hunc L. Opimius Cos. qui prætor Fregellas exciderat, persecutus armis, unàque Fulvium Flaccum, consularem ac triumphalem virum, æquè prava cupientem (quem C. Gracchus in locum Tiberii fratris Triumvirum nominaverat, eumque socium regalis adsumpserat potentiæ) morte adficit.

Hunc Gracchi, P. Scipionis Africani nepotes, vivâ adhuc matre Corneliâ, Africani filiâ, viri optimis ingeniis malè

usi, vitæ mortisque habuêre exitum: qui si civilem dignitatis concupissent modum, quidquid tumultuando adipisci gestierunt, quietis obtulisset respublica.

Jugurtha *et* Marius. *U. C.* 647.

Juvenis adhuc Jugurtha, ac Marius, sub eodem Africano militantes, in iisdem castris didicêre, quæ postea in contrariis facerent.

Bellum deinde Jugurthinum gestum est per Q. Metellum, nulli secundum sæculi sui. Hujus legatus fuit C. Marius, quem prædiximus, natus equestri loco, hirtus atque horridus, vitâque sanctus; quantum bello optimus, tantum pace pessimus; immodicus gloriæ, insatiabilis, impotens, semperque inquietus. Hic, per publicanos aliosque in Africâ negotiantes, criminatus *Metelli lentitudinem, trahentis jam in tertium annum bellum, et naturalem nobilitatis superbiam, morandique in imperiis cupiditatem*, effecit, ut cùm commeatu petito Romam venisset, Cos. crearetur, bellique penè patrati à Metello, qui bis Jugurtham acie fuderat, summa committeretur sibi. Metelli tamen et triumphus fuit clarissimus, et meritum; virtutique cognomen *Numidici* inditum.

M. Livius Drusus. *U. C.* 660.

Deinde, interjectis paucis annis, tribunatum iniit M. Livius Drusus, vir nobilissimus, eloquentissimus, sanctissimus; meliore in omnia ingenio animoque, quàm fortunâ, usus. Qui, cùm senatui priscum restituere cuperet decus, et judicia ab equitibus ad eum transferre ordinem; (quippe eam potestatem nacti equites Gracchanis legibus, cùm in

multos clarissimos atque innocentissimos viros sævissent, tum P. Rutilium, virum non sæculi sui, sed omnis ævi optimum, interrogatum lege repetundarum, maximo cum gemitu civitatis damnaverant;) in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit adversarium; non intelligentem, si qua de plebis commodis ab eo agerentur, veluti inescandæ illiciendæque multitudinis causâ fieri, ut, minoribus perceptis, majora permitteret. Denique ea fortuna Drusi fuit, ut malefacta collegarum, quàm ejus optimè ab ipso cogitata, senatus probaret magis; et honorem, qui ab eo deferebatur, sperneret; injurias, quæ ab aliis intendebantur, æquo animo reciperet; et hujus summæ gloriæ invideret, illorum modicam ferret.

Tum conversus Drusi animus, quando bene cœpta malè cedebant, ad dandam civitatem Italiæ. Quod cùm moliens revertisset è foro, immensâ illâ et incognitâ, quæ eum semper comitabatur, cinctus multitudine, in atrio domûs suæ cultello percussus, qui adfixus lateri ejus relictus est, intra paucas horas decessit. Sed, cùm ultimum redderet spiritum, intuens circumstantium mœrentiumque frequentiam, effudit vocem convenientissimam conscientiæ suæ; *Ecquando*, inquit, *propinqui amicique, similem mei civem habebit respublica?* Hunc finem clarissimus juvenis vitæ habuit; cujus morum minimè omittatur argumentum. Cùm ædificaret domum in Palatio, promitteretque ei architectus, *ita se eam ædificaturum, ut libera à conspectu, immunis ab omnibus arbitris esset, neque quisquam in eam despicere posset: Tu verò*, inquit, *si quid in te artis est, ita compone domum meam, ut, quidquid agam, ab omnibus perspici possit.*

L. Cornelius Sulla, *et* C. Marius.

L. Cornelius Sulla, vir qui neque ad finem victoriæ satis laudari, neque post victoriam abundè vituperari potest. Hic, natus familiâ nobili, sextus à Cornelio Rufino, qui bello Pyrrhi inter celeberrimos fuerat duces, cùm familiæ ejus claritudo intermissa esset, diu ita se gessit, ut nullam petendi consulatum cogitationem habere videretur: deinde post præturam illustratus bello Italico, et antè in Galliâ legatione sub Mario, quâ eminentissimos duces hostium fuderat, ex successu animum sumpsit; petensque consulatum, penè omnium civium suffragiis nactus est: sed eum honorem undequinquagesimo ætatis suæ anno adsecutus est.

Per ea tempora Mithridates, Ponticus rex, vir neque silendus neque dicendus sine curâ; bello acerrimus; virtute eximius; aliquando fortunâ, semper animo maximus; consiliis dux, miles manu; odio in Romanos Hannibal; occupatâ Asiâ, necatisque in eâ omnibus civibus Romanis, (quos quidem eâdem die atque horâ, redditis civitatibus litteris, ingenti cum pollicitatione præmiorum interimi jusserat;) cùm terribilis Italiæ quoque videretur imminere, sorte obvenit Sullæ Asia provincia. Is, egressus urbe, cùm circa Nolam moraretur, P. Sulpicius, trib. pleb. disertus, acer; opibus, gratiâ, amicitiis, vigore ingenii atque animi celeberrimus; cùm antea rectissimâ voluntate apud populum maximam quæsisset dignitatem, quasi pigeret eum virtutum suarum, et bene consulta ei malè cederent, subitò pravus et præceps, C. Mario, post LXX annum omnia imperia et omnes provincias concupiscenti addixit; legemque ad populum tulit, quâ Sullæ imperium abroga-

retur, C. Mario bellum decerneretur Mithridaticum; aliasque leges perniciosas et exitiabiles, neque tolerandas liberæ civitati, tulit: quinetiam Q. Pompeii Cos. filium, eundemque Sullæ generum, per emissarios factionis suæ interfecit.

Tum Sulla contracto exercitu ad urbem rediit, eamque armis occupavit; XII auctores novarum pessimarumque rerum, inter quos Marium cum filio et P. Sulpicio, urbe exturbavit, ac lege latâ exsules fecit. Sulpicium etiam adsecuti equites in Laurentinis paludibus jugulavêre; caputque ejus, erectum et ostentatum pro rostris, velut omen imminentis proscriptionis fuit. Marius, post sextum consulatum, annoque LXX, nudus ac limo obrutus, oculis tantummodo ac naribus eminentibus, extractus arundineto, circa paludem Maricæ (in quam se, fugiens consectantes Sullæ equites, abdiderat) injecto in collum loro, in carcerem Minturnensium jussu duumvirali perductus est. Ad quem interficiendum missus cum gladio servus publicus, natione Germanus (qui fortè ab imperatore eo, bello Cimbrico, captus erat) ut agnovit Marium, magno ejulatu expromenti indignationem casûs tanti viri, abjecto gladio profugit è carcere. Tum cives, ab hoste misereri paullò antè principis viri docti, instructum eum viatico, collatâque veste, in navem imposuerunt. At ille, adsecutus circa Ænariam filium, cursum in Africam direxit; inopemque vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit; cùm Marius adspiciens Carthaginem, illa intuens Marium, alter alteri possent esse solatio.

Mox C. Marius, ab exilio revocatus, pestifero civibus suis reditu, intravit Romam. Nihil illâ victoriâ fuisset crudelius, nisi mox Sullana esset secuta. Neque licentiâ

in mediocres sævitum, sed excelsissimi quoque atque eminentissimi civitatis viri variis supplicíorum generibus affecti; in iis Cos. Octavius, vir lenissimi animi, jussu Cinnæ interfectus est. Merula autem, qui se sub adventum Cinnæ consulatu abdicaverat, incisis venis superfusoque altaribus sanguine, quos sæpe pro salute reipublicæ flamen Dialis precatus erat Deos, eos in exsecrationem Cinnæ partiumque ejus tum precatus, optimè de republicâ meritum spiritum reddidit. M. Antonius, princeps civitatis atque eloquentiæ, gladiis militum, quos ipsos facundiâ suâ moratus erat, jussu Marii Cinnæque, confossus est. Q. Catulus (et aliarum virtutum et belli Cimbrici gloriâ, quæ illi cum Mario communis fuerat, celeberrimus,) cùm ad mortem conquireretur, conclusit se loco nuper calce arenâque perpolito, inlatoque igni, qui vim odoris excitaret, simul exitiali hausto spiritu, simul incluso suo, mortem magis voto quàm arbitrio inimicorum obiit. Omnia erant præcipitia in republicâ, nec tamen adhuc quisquam inveniebatur, qui bona civis Romani aut donare auderet, aut petere sustineret. Postea id quoque accessit, ut sævitiæ causam avaritia præberet, et modus culpæ ex pecuniæ modo constitueretur; et qui fuisset locuples, fieret nocens, suique quisque periculi merces foret; nec quidquam videretur turpe, quod esset quæstuosum.

Secundum deinde consulatum Cinna, et septimum Marius in priorum dedecus iniit; cujus initio morbo oppressus decessit: vir in bello hostibus, in otio civibus infestissimus; quietisque impatientissimus.

Vix quidquam in Sullæ operibus clarius duxerim, quàm quòd, cùm per triennium Cinnanæ Marianæque partes Italiam obsiderent, neque illaturum se bellum iis dissimu-

lavit, nec quod erat in manibus omisit; existimavitque antè frangendum hostem, quàm ulciscendum civem; repulsoque externo metu, ubi quod alienum esset vicisset, superaret quod erat domesticum. Ante adventum L. Sullæ, Cinna, seditione ortâ, ab exercitu interemptus est: vir dignior, qui arbitrio victorum moreretur, quàm iracundiâ militum; de quo verè dici potest, ausum eum quæ nemo auderet bonus; perfecisse quæ à nullo nisi fortissimo perfici possent; et fuisse eum in consultando temerarium, in exsequendo virum.

Putares Sullam venisse in Italiam, non belli vindicem, sed pacis auctorem: tantâ cum quiete exercitum per Calabriam Apuliamque, cum singulari curâ frugum, agrorum, hominum, urbium, perduxit in Campaniam; tentavitque justis legibus et æquis conditionibus bellum componere: sed iis, quibus et pessima et immodica cupiditas erat, non poterat pax placere. Crescebat interim indies Sullæ exercitus, confluentibus ad eum optimo quoque et sanissimo. Felici deinde circa Capuam eventu Scipionem Norbanumque Consules superat: quorum Norbanus, acie victus; Scipio, ab exercitu suo desertus ac proditus, inviolatus à Sullâ dimissus est. Adeò enim Sulla dissimilis fuit bellator ac victor, ut, dum vincit, justissimo lenior, post victoriam audito fuerit crudelior. Nam et consulem, exarmatumque Sertorium, (proh quanti mox belli facem!) et multos alios, potitus eorum, demisit incolumes: credo, ut in eodem homine duplicis ac diversissimi animi conspiceretur exemplum.

Pontius Telesinus, *Dux* Samnitium.

At Pontius Telesinus, dux Samnitium, vir animi bellique fortissimus, penitusque Romano nomini infestissimus, contractis circiter XLM fortissimæ pertinacissimæque in retinendis armis juventutis, Carbone ac Mario Consulibus, Calendis Novembribus, ita ad portam Collinam cum Sullâ dimicavit, ut ad summum discrimen et eum et rempublicam perduceret. Quæ non majus periculum adiit, Annibalis intra tertium miliarium castra conspicata, quàm eo die, quo circumvolans ordines exercitûs sui Telesinus, dictitansque *adesse Romanis ultimum diem*, vociferabatur *eruendam delendamque urbem*: adjiciens, *numquam defuturos raptores Italicæ libertatis lupos, nisi sylva, in quam refugere solerent, esset excisa.* Post primam demum horam noctis, et Romana acies respiravit, et hostium cessit. Telesinus posterâ die semianimis repertus est, victoris magis quàm morientis vultum præferens: cujus abscissum caput ferri gestarique circa Prænestе Sulla jussit.

Cn. Pompeius.

Sub adventum in Italiam L. Sullæ, Cn. Pompeius, ejus Cn. Pompeii filius, quem magnificentissimas res in consulatu gessisse bello Marsico prædiximus, XXIII annos natus, privatis ut opibus, ita consiliis magna ausus, magnificèque conata exsecutus, ad vindicandam restituendamque dignitatem patriæ, firmum ex agro Piceno, qui totus paternis ejus clientelis refertus erat, contraxit exercitum. Cujus viri magnitudo multorum voluminum instar exigit; sed operis modus paucis eum narrari jubet. Fuit hic ge-

nitus matre Luciliâ, stirpis senatoriæ, formâ excellens, non eâ, quâ flos commendatur ætatis, sed ex dignitate constanti, quæ in illam conveniens amplitudinem, fortunam quoque ejus ad ultimum vitæ comitata est diem: innocentiâ eximius, sanctitate præcipuus, eloquentiâ medius; potentiæ, quæ honoris causâ ad eum deferretur, non ut ab eo occuparetur, cupidissimus; dux bello peritissimus; civis in togâ (nisi ubi vereretur, ne quem haberet parem) modestissimus; amicitiarum tenax, in offensis exorabilis, in reconciliandâ gratiâ fidelissimus, in accipiendâ satisfactione facillimus: potentiâ suâ nunquam aut rarò ad impotentiam usus; penè omnium vitiorum expers, nisi numeraretur inter maxima, in civitate liberâ dominâque gentium, indignari, cùm omnes cives jure haberet pares, quemquam æqualem dignitate conspicere. Hic, à togâ virili adsuetus commilitio prudentissimi ducis parentis sui, bonum et capax recta discendi ingenium singulari rerum militarium prudentiâ excoluit; ut à Sertorio Metellus laudaretur magis, Pompeius timeretur validiùs.

Q. CATULUS.

Digna est memoriâ Q. Catuli cùm auctoritas tum verecundia: qui cùm dissuadens legem in concione dixisset, *Esse quidem præclarum Cn. Pompeium, sed nimium jam liberæ reipublicæ, neque omnia in uno reponenda:* adjecissetque, *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* subclamavit universa concio, *Te, Q. Catule.* Tum ille, victus consensu omnium, et tam honorifico civitatis testimonio, è concione discessit. Hîc hominis verecundiam, populi justitiam, mirari libet: hujus, quòd non ultrà contendit; plebis, quòd dissuadentem et adversarium voluntatis suæ vero testimonio fraudare noluit.

Cn. Pompeius, *et* L. Lucullus.

Manilius, trib. pleb. semper venalis et alienæ minister potentiæ, legem tulit, *ut bellum Mithridaticum per Cn. Pompeium administraretur.* Accepta ea, magnisque certatum inter imperatores jurgiis; cùm Pompeius Lucullo *infamiam pecuniæ*, Lucullus Pompeio *interminatam cupiditatem* objiceret *imperii;* neuterque adeò, quod arguebat, mentitus argui posset. Nam neque Pompeius, ut primùm ad rempublicam adgressus est, quemquam animo parem tulit: et in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat: neque eo viro quisquam aut alia omnia minùs, aut gloriam magis concupîit; in adpetendis honoribus immodicus, in gerendis verecundissimus: et qui eos ut libentissimè iniret, ita finiret æquo animo; et quod cupîsset, arbitrio suo sumeret, alieno deponeret. Et Lucullus, summus alioqui vir, profusæ hujus in ædificiis convictibusque et apparatibus luxuriæ primus auctor fuit: quem, ob injectas moles mari, et receptum suffossis montibus in terras mare, haud infacetè Magnus Pompeius *Xerxen togatum* vocare assueverat.

Cicero, Catilina, *et* M. Cato.

Per hæc tempora, M. Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimæ, et, ut vitâ clarus, ita ingenio maximus; qui effecit, ne, quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur; Cos. Sergii Catilinæ, Lentulique et Cethegi, et aliorum utriusque ordinis virorum conjurationem, singulari virtute, constantiâ, vigiliâ, curâque, eripuit. Catilina, metu consularis imperii, urbe pulsus est. Lentulus, consularis et prætor iterum, Cethegusque, et alii

clari nominis viri, auctore senatu, jussu Cos. in carcere necati sunt.

Ille senatûs dies, quo hæc acta sunt, virtutem M. Catonis, jam multis in rebus conspicuam atque prænitentem, altissimè illuminavit. Hic genitus proavo M. Catone, principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti simillimus, et per omnia ingenio diis quàm hominibus propior; qui numquam rectè fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non poterat; cuique id solum visum est rationem habere, quòd haberet justitiam; omnibus humanis vitiis immunis, semper fortunam in suâ potestate habuit. Hic trib. pleb. designatus, adhuc admodum adolescens, cùm alii suaderent, ut per municipia Lentulus conjuratique custodirentur, penè inter ultimos interrogatus sententiam, tantâ vi animi atque ingenii invectus est in conjurationem, eo ardore oris orationem omnium, lenitatem suadentium, societate consilii suspectam fecit; sic impendentia ex ruinis incendiisque urbis et commutatione statûs publici pericula exposuit, ita consulis virtutem amplificavit, ut universus senatus in ejus sententiam transiret, animadvertendumque in eos, quos prædiximus, censeret; majorque pars ordinis ejus Catonem prosequerentur domum. At Catilina non segniùs conata obîit, quàm sceleris conandi consilia inierat: quippe fortissimè dimicans, quem spiritum supplicio debuerat, prælio reddidit.

C. CÆSAR.

Secutus deinde est consulatus C. Cæsaris: qui scribenti manum injicit, et quamlibet festinantem, in se morari cogit. Hic (nobilissimâ Juliorum genitus familiâ, et, quod inter omnes antiquissimos constabat, ab Anchise ac Venere

deducens genus) formâ omnium civium excellentissimus, vigore animi acerrimus, munificentiæ effusissimus, animo super humanam et naturam et fidem evectus; magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientiâ periculorum, Magno illi Alexandro, sed sobrio neque iracundo, simillimus; qui denique semper et somno et cibo in vitam, non in voluptatem, utebatur.

Hôc Cos. inter eum et Cn. Pompeium et M. Crassum inita potentiæ societas; quæ urbi orbique terrarum, nec minùs diverso quoque tempore, ipsis exitiabilis fuit. Hoc consilium sequendi Pompeius causam habuerat; ut tandem acta in transmarinis provinciis, quibus multi obtrectabant, per Cæsarem confirmarentur Consulem: Cæsar autem, quòd animadvertebat se, cedendo Pompeii gloriæ, aucturum suam, et, invidiâ communis potentiæ in illum relegatâ, confirmaturum vires suas: Crassus, ut quem principatum solus adsequi non poterat, auctoritate Pompeii, viribus teneret Cæsaris.

CLODIUS.

Per idem tempus, P. Clodius, homo nobilis, disertus, audax, qui neque dicendi neque faciendi ullum, nisi quem vellet, nôsset modum, malorum propositorum exsecutor acerrimus, infamis etiam sororis stupro, et actûs incesti reus ob initum inter religiosissima P. R. sacra adulterium; cùm graves inimicitias cum M. Cicerone exerceret, (quid enim inter tam dissimiles amicum esse poterat?) et à patribus ad plebem transîsset, legem in tribunatu tulit,—*Qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aquâ et igni interdiceretur.* Cujus verbis etsi non nominabatur Cicero, tamen solus petebatur. Ita vir, optimè meritus de republicâ, conservatæ patriæ pretium, calamitatem exsilii tulit.

CRASSUS.

Crasso, bellum Parthicum in animo molienti, Syria decreta. Qui vir, cæterà sanctissimus immunisque voluptatibus, neque in pecuniâ, neque in gloriâ concupiscendâ, aut modum nôrat, aut cupiebat terminum. Hunc, proficiscentem in Syriam diris cum ominibus, tribuni pleb. frustra retinere conati: quorum exsecrationes si in ipsum tantummodo valuissent, vile imperatoris damnum, salvo exercitu, fuisset reipublicæ. Transgressum Euphraten Crassum, petentemque Seleuciam, circumfusis immanibus copiis equitum, rex Orodes, unà cum parte majore Romani exercitûs, interemit.

Bellum Civile inter POMPEIUM *et* CÆSAREM.

Septimo fermè anno Cæsar morabatur in Gallîs, cùm, medium jam ex invidiâ potentiæ malè cohærentis inter Cn. Pompeium et C. Cæsarem concordiæ pignus, Julia uxor Magni decessit; atque, omnia inter destinatos tanto discrimini duces dirimente fortunâ, filius quoquè parvus Pompeii, Juliâ natus, intra breve spatium obîit.

Tum in gladios cædesque civium furente ambitu (cujus neque finis reperiebatur nec modus) tertius consulatus soli Cn. Pompeio, etiam adversantium antea dignitati ejus judicio, delatus est. Cujus ille honoris gloriâ, veluti reconciliatis sibi optimatibus, maximè à C. Cæsare alienatus est.

Intra breve deinde spatium belli civilis exarserunt initia: cùm justissimus quisque et à Cæsare et à Pompeio vellet dimitti exercitus. Quippe Pompeius in secundo consula-

tu Hispanias sibi decerni voluerat, easque per triennium absens ipse ac præsidens urbi, per Afranium et Petreium, consularem ac prætorium, legatos suos, administrabat: et iis, qui à Cæsare dimittendos exercitus contendebant, adsentabatur; iis, qui ab ipso quoque, adversabatur. Qui si ante biennium quàm ad arma itum est, perfectis muneribus theatri et aliorum operum, quæ ei circumdedit, gravissimâ tentatus valetudine decessisset in Campaniâ, (quo quidem tempore universa Italia vota pro salute ejus, primò omnium civium, suscepit,) defuisset fortunæ destruendi ejus locus; et, quam apud superos habuerat magnitudinem, illibatam detulisset ad inferos.

Bello autem civili, et tot, quæ deinde per continuos XX annos consecuta sunt, malis, non alius majorem flagrantioremque, quàm C. Curio, trib. pleb. subjecit facem: vir nobilis, eloquens, audax, suæ alienæque et fortunæ et pudicitiæ prodigus, homo ingeniosissimè nequam, et fecundus malo publico: cujus animo, voluptatibus vel libidinibus, neque opes ullæ, neque cupiditates, sufficere possent. Hic primò pro Pompeii partibus, id est, ut tunc habebatur, pro republicâ, mox simulatione contra Pompeium et Cæsarem, sed animo pro Cæsare stetit. Id gratis, an accepto centies HS, fecerit, ut accepimus, in medio relinquemus. Ad ultimum, saluberrimas et coalescentes conditiones pacis, quas et Cæsar justissimo animo postulabat, et Pompeius æquo recipiebat, discussit ac rupit; unicè cavente Cicerone concordiæ publicæ.

Lentulo et Marcello Coss. post urbem conditam annis DCCIII, bellum civile exarsit. Alterius ducis causa melior videbatur, alterius erat firmior. Hîc omnia speciosa, illîc valentia. Pompeium senatûs auctoritas, Cæsarem mili-

tum armavit fiducia. Consules senatusque causæ, non Pompeio, summam imperii detulerunt. Nihil relictum à Cæsare, quod servandæ pacis causâ tentari posset; nihil receptum à Pompeianis: cùm alter consul justo esset ferocior; Lentulus verò salvâ republicâ salvus esse non posset; M. autem Cato *moriendum antè, quàm ullam conditionem civis accipiendam reipublicæ* contenderet: vir antiquus et gravis Pompeii partes laudaret magis, prudens sequeretur Cæsaris; et illa gloriosa, hæc terribiliora duceret.

Post cladem in acie Pharsalicâ acceptam Pompeius, profugiens cum duobus Lentulis consularibus, Sextoque filio, et Favonio prætorio, quos comites ei fortuna adgregaverat, Ægyptum petere proposuit; memor beneficiorum, quæ in patrem ejus Ptolemæi, qui tum, puero quàm juveni propior, regnabat, Alexandriæ contulerat. Sed quis in adversis beneficiorum servat memoriam? aut quis ullam calamitosis deberi putat gratiam? aut quando fortuna non mutat fidem? Ibi, princeps Romani nominis, imperio arbitrioque Ægyptii mancipii, jugulatus est. Hic, post tres consulatus et totidem triumphos, domitumque terrarum orbem, sanctissimi ac præstantissimi viri, in id evecti, super quod adscendi non potest, duodesexagesimum annum agentis, pridiè natalem ipsius, vitæ fuit exitus: in tantum in illo viro à se discordante fortunâ, ut cui modò ad victoriam terra defuerat, deesset ad sepulturam.

Nusquam erat Pompeius corpore, adhuc ubique nomine. Quippe ingens partium ejus favor bellum excitaverat Africum; quod ciebat rex Juba, et Scipio, vir consularis, antè biennium, quàm exstingueretur Pompeius, lectus ab eo socer: eorumque copias auxerat M. Cato, ingenti cum difficultate itinerum locorumque inopiâ perductis ad eos

legionibus: qui vir, cùm summum ei à militibus deferretur imperium, honoratiori parere maluit.

Sequens fortunam suam Cæsar, pervectus in Africam, (quam, occiso Curione, Julianarum duce partium, Pompeiani obtinebant exercitus,) ibi primò variâ fortunâ, mox pugnavit suâ; inclinatæque hostium copiæ. Nec dissimilis ibi adversus victos, quàm in priores, clementia Cæsaris fuit.

Victorem Africani belli C. Cæsarem graviùs excepit Hispaniense, quod Cn. Pompeius, Magni filius, adolescens impetûs ad bella maximi, ingens ac terribile conflaverat: undique ad eum, adhuc paterni nominis magnitudinem sequentium, ex toto orbe terrarum auxiliis confluentibus. Sua Cæsarem in Hispaniam comitata fortuna est; sed nullum umquam atrocius periculosiusque ab eo initum prælium; adeò ut, plus quàm dubio Marte, descenderet equo, consistensque ante recedentem suorum aciem, increpitâ priùs fortunâ, quòd se in eum servâsset exitum, denuntiaret militibus, *vestigio se non recessurum: proinde viderent quem et quo loco imperatorem deserturi forent.* Verecundiâ magis quàm virtute acies restitutæ sunt, à duce quàm à milite fortiùs. Cn. Pompeius, gravis vulnere, inventus inter solitudines avias, interemptus est. Labienum Varumque acies abstulit.

Cæsar omnium victor, regressus in urbem (quod humanam excedat fidem) omnibus, qui contra se arma tulerant, ignovit. Neque tamen illi tanto viro, et tam clementer omnibus victoriis suis uso, plus quinque mensium principalis quies contigit. Quippe cùm mense Octobri in urbem revertisset, Idibus Martiis, conjurationis auctoribus

Bruto et Cassio (quorum alterum promittendo consulatum non obligaverat, contrà differendo Cassium offenderat) adjectis etiam consiliariis cædis familiarissimis omnium, et fortunâ partium ejus in summum evectis fastigium, D. Bruto et C. Trebonio, aliisque clari nominis viris, interemptus est. Cui magnam invidiam conciliârat M. Antonius, omnibus audendis paratissimus, consulatûs collega, imponendo capiti ejus Lupercalibus sedentis pro rostris insigne regium; quod ab eo ita repulsum erat, ut non offensus videretur.

Laudandum experientiâ consilium est Pansæ atque Hirtii; qui semper prædixerant Cæsari, *ut principatum, armis quæsitum, armis teneret.* Ille dictitans, *mori se quàm timeri malle*, dum clementiam, quam præstiterat, exspectat, incautus ab ingratis occupatus est: cùm quidem plurima præsagia atque indicia Dii immortales futuri obtulissent periculi. Nam et haruspices præmonuerant, ut *diligentissimè Iduum Martiarum caveret diem;* et uxor Calpurnia, territa nocturno visu, *ut eâ die domi subsisteret*, orabat; et libelli, conjurationem nuntiantes, dati, ab eo neque protinus lecti erant. Sed profectò ineluctabilis fatorum vis, cujuscumque fortunam mutare constituit, consilia corrumpit.

Ciceronis *Mors.*

Furente deinde Antonio, simulque Lepido, repugnante Cæsare, sed frustra adversus duos, instauratum Sullani exempli malum, proscriptio. Nihil tam indignum illo tempore fuit, quàm quòd aut Cæsar aliquem proscribere coactus est, aut ab ullo Cicero proscriptus est; abscissaque scelere Antonii vox publica est, cùm ejus salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis, et pri-

vatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni: (cogit enim excedere propositi formam operis, erumpens animo ac pectore indignatio) nihil, inquam, egisti, mercedem cœlestissimi oris et clarissimi capitis abscissi numerando, auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam reipublicæ tuique Cos. irritando necem. Rapuisti tu M. Ciceroni lucem solicitam, et ætatem senilem, et vitam miseriorem te principe, quàm sub te triumviro mortem: famam verò gloriamque factorum atque dictorum adeò non abstulisti, ut auxeris. Vivit, vivetque per omnem sæculorum memoriam: dumque hoc, vel forte vel providentiâ, vel utcumque constitutum, rerum naturæ corpus (quod ille penè solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentiâ illuminavit) manebit incolume, comitem ævi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum exsecrabitur.

Brutus et Cassius.

Hunc exitum M. Bruti partium, septimum et XXX annum agentis, fortuna esse voluit: corrupto animo ejus in diem, quæ illi omnes virtutes unius temeritate facti abstulit. Fuit autem dux Cassius melior, quanto vir Brutus: è quibus Brutum amicum habere malles, inimicum magis timeres Cassium. In altero major vis, in altero virtus. Qui si vicissent, quantùm reipublicæ interfuit, Cæsarem potiùs habere quàm Antonium principem, tantùm retulisset habere Brutum quàm Cassium.

Sextus Pompeius, Cn. Magni *Filius*.

Ad Sextum Pompeium, et è Brutianis castris, et ex Italiâ, aliisque terrarum partibus, quos præsenti periculo fortuna subduxerat, proscripti confluebant. Quippe nullum habentibus statum quilibet dux erat idoneus; cùm fortuna non electionem daret, sed perfugium ostenderet; exitialemque tempestatem fugientibus statio pro portu foret.

Hic adolescens erat studiis rudis, sermone barbarus, impetu strenuus, manu promptus, cogitatione celer, fide patri dissimillimus, libertorum suorum libertus, servorumque servus; speciosis invidens, ut pareret humillimis. Is, occupatâ Siciliâ, servitia fugitivosque in numerum exercitûs sui recipiens, magnum modum legionum effecerat; perque Menam et Menecratem, paternos libertos, præfectos classium, latrociniis ac prædationibus infestato mari, ad se exercitumque tuendum rapto utebatur: cùm eum non depuderet, vindicatum armis ac ductu patris sui, mare infestare piraticis sceleribus.

M. AGRIPPA.

Crescente in dies et classe et famâ Pompeii, Cæsar molem belli ejus suscipere statuit. Ædificandis navibus, contrahendoque militi ac remigi, navalibusque adsuescendo certaminibus atque exercitationibus, præfectus est M. Agrippa, virtutis nobilissimæ; labore, vigiliâ, periculo invictus, parendique, sed uni, scientissimus, aliis sanè imperandi cupidus, et per omnia extra dilationes positus, consultisque facta conjungens. Hic, in Averno ac Lucrino la-

cu speciosissimâ classe fabricatâ, quotidianis exercitationibus militem remigemque ad summam et militaris et maritimæ rei perduxit scientiam.

LEPIDUS.

Acciverat, gerens contra Pompeium bellum, ex Africâ Cæsar Lepidum cum XII semiplenis legionibus. Hic, vir omnium vanissimus, neque ullâ virtute tam longam fortunæ indulgentiam meritus, exercitum Pompeii, quia propior fuerat, sequentem non ipsius, sed Cæsaris auctoritatem ac fidem, sibi junxerat: inflatusque ampliùs XX legionum numero, in id furoris processerat, ut, inutilis alienæ victoriæ comes, quam diu moratus erat, dissidendo in consiliis Cæsari, et semper diversa his, quæ aliis placebant, dicendo, totam victoriam ut suam interpretaretur; audebatque denuntiare Cæsari, *excederet Sicilid.* Non ab Scipionibus, aliisque veteribus Romanorum ducum, quidquam ausum patratumque fortius, quàm tunc à Cæsare. Quippe cùm inermis et lacernatus esset, præter nomen nihil trahens, ingressus castra Lepidi, evitatis, quæ jussu hominis pravissimi tela in eum jacta erant, cùm lacerna ejus perforata esset lanceâ, aquilam legionis rapere ausus est. Scires quid interesset inter duces. Armati inermem secuti sunt: decimoque anno, quàm ad dissimillimam vitæ suæ potentiam pervenerat Lepidus, et à militibus et à fortunâ desertus, pulloque velatus amiculo, inter ultimam confluentium ad Cæsarem turbam latens, genibus ejus advolutus est. Vita rerumque suarum dominium concessa ei sunt: spoliata, quam tueri non poterat, dignitas,

Pugna ACTIACA.

Cæsare deinde et Messalâ Corvino Coss. debellatum apud Actium; ubi, longè antè quàm dimicaretur, exploratissima Julianarum partium fuit victoria. Vigebat in hâc parte miles atque imperator, illâ marcebant omnia. Hinc remiges firmissimi, illinc inopiâ adfectissimi. Navium hâc magnitudo modica, nec celeritati adversa; illàc specie terribilior. Hinc ad Antonium nemo, illinc ad Cæsarem quotidie aliquid transfugiebat. Denique in ore atque oculis Antonianæ classis per M. Agrippam Leucas expugnata, Patræ captæ, Corinthus occupata, bis ante ultimum discrimen classis hostium superata.

Advenit deinde maximi discriminis dies, quo Cæsar Antoniusque productis classibus, pro salute alter, in ruinam alter terrarum orbis, dimicavêre. Ubi initum certamen est, omnia in alterâ parte fuêre, dux, remiges, milites; in alterâ, nihil præter milites. Prima occupat fugam Cleopatra: Antonius fugientis reginæ, quàm pugnantis militis sui, comes esse maluit; et imperator, qui in desertores sævire debuerat, desertor exercitûs sui factus est. Illis, etiam detracto capite, in longum fortissimè pugnandi duravit constantia; et desperatâ victoriâ in mortem dimicabatur. Cæsar, quos ferro poterat interimere, verbis mulcere cupiens, clamitansque et ostendens, *fugisse Antonium*, quærebat, *pro quo, et cum quo pugnarent?* At illi, cùm diu pro absente dimicâssent duce, ægrè submissis armis, cessêre victoriam; citiùsque vitam veniamque Cæsar promisit, quàm illis, ut ea precarentur, persuasum est. Fuitque in confesso, milites optimi imperatoris, imperatorem fugacissimi militis functum officio; ut dubites, suone,

an Cleopatræ arbitrio victoriam temperaturus fuerit, qui ad ejus arbitrium direxit fugam.

C. MÆCENAS.

Tunc urbis custodiis præpositus C. Mæcenas, equestri, sed splendido genere natus; vir, ubi res vigiliam exigeret, sanè exsomnis, providens atque agendi sciens; simul verò aliquid ex negotio remitti posset, otio ac mollitiis penè ultra feminam fluens; non minùs Agrippâ Cæsari carus, sed minùs honoratus: quippe vixit angusto clavo planè contentus; nec majora non consequi potuit, sed non tam concupivit. Hic speculatus est, per summam quietem ac dissimulationem, præcipitis consilia juvenis; et, mirâ celeritate, nullâque cum perturbatione aut rerum aut hominum oppresso Lepido, inmane novi ac resurrecturi belli civilis restinxit initium.

Ab Augusto *benè composita civitas.*

Finita vicesimo anno bella civilia, sepulta externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor; restituta vis legibus, judiciis auctoritas, senatui majestas; imperium magistratuum ad pristinum redactum modum; tantummodo octo prætoribus adlecti duo; prisca illa et antiqua reipublicæ forma revocata; redìit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum possessio; leges emendatæ utiliter, latæ salubriter; senatus sine asperitate, nec sine severitate lectus.

DRUSUS CLAUDIUS.

Cura deinde atque onus Germanici belli delegata Druso Claudio, fratri Neronis, adolescenti tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura mortalis recipit, vel industria perficit; cujus ingenium, utrùm bellicis magis operibus an civilibus suffecerit artibus, in incerto est. Morum certè dulcedo ac suavitas, et adversus amicos æqua ac par sui æstimatio, inimitabilis fuisse dicitur. Nam pulchritudo corporis proxima fraternæ fuit. Sed illum, magnâ ex parte domitorem Germaniæ, plurimo ejus gentis variis in locis profuso sanguine, fatorum iniquitas, consulem, agentem annum tricesimum, rapuit.

L. PISO.

Atrox in Thraciâ bellum ortum, omnibus ejus gentis nationibus in arma accensis, L. Pisonis, quem hodieque diligentissimum atque eundem lenissimum securitatis urbanæ custodem habemus, virtus compressit. De quo viro hoc omnibus sentiendum ac prædicandum est; esse mores ejus vigore ac lenitate mixtissimos; et vix quemquam reperiri posse, qui aut otium validiùs diligat, aut faciliùs sufficiat negotio; et magìs, quæ agenda sunt, curet sine ullâ ostentatione agendi.

JULIA, *Filia* AUGUSTI.

Filia ejus Julia, per omnia tanti parentis ac viri immemor, nihil, quod facere aut pati turpiter posset fœmina, luxuriâ, libidine, infectum reliquit: magnitudinemque fortunæ suæ peccandi licentiâ metiebatur; quidquid liberet, pro licito vindicans.

SENTIUS SATURNINUS.

Iis, quæ minoris erant discriminis, Sentium Saturninum præfecit; virum multiplicem virtutibus, navum, agilem, providum, militariumque officiorum patientem ac peritum pariter; sed eundem, ubi negotia fecissent locum otio, liberaliter lautèque eo abutentem; ita tamen, ut eum splendidum ac hilarem potiùs, quàm luxuriosum aut desidem, diceres.

VARUS QUINCTILIUS.

Varus Quinctilius, illustri magis quàm nobili ortus familiâ, vir ingenio mitis, moribus quietus, ut corpore et animo immobilior, otio magis castrorum quàm bellicæ adsuetus militiæ: pecuniæ verò quàm non contemptor, Syria, cui præfuerat, declaravit; quam pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit.

CÆSARIS AUGUSTI *mors.*

Cæsar Augustus, cùm Tiberium filium missurus esset in Illyricum, ad firmanda pace, quæ bello subegerat, prosequens eum, processit in Campaniam: quumquam jam motus imbecillitatis inclinatusque in deteriora principia valetudinis sensisset; tamen, obnitente vi animi, prosecutus filium, digressusque ab eo Beneventi, ipse Nolam petiit: et, ingravescente in dies valetudine, cùm sciret, quis volenti omnia post se salva remanere accersendus foret, festinanter revocavit filium. Ille ad patrem patriæ exspectato revolavit maturiùs. Tum *securum se* Augustus prædicans, ei-

cumfususque amplexibus Tiberii sui, commendans illi sua atque ipsius opera, *nec quidquam jam de fine, si fata poscerent, recusans*, subrefectus primo conspectu adloquioque carissimi sibi spiritûs; mox, cùm omnem curam fata vincerent, in sua resolutus initia, septuagesimo sexto anno, animam cœlestem cœlo reddidit.

Tiberii *et* Sejani *laudes adulatoriæ.*

Horum XVI annorum opera quis, cùm inserta sint oculis animisque omnium, in partibus eloquatur? Revocata in forum fides, summota è foro seditio, ambitio campo, discordia curiâ; sepultæque ac situ obsitæ justitia, æquitas, industria civitati redditæ; accessit magistratibus auctoritas, senatui majestas, judiciis gravitas; compressa theatralis seditio; rectè faciendi omnibus aut incussa voluntas, aut imposita necessitas. Honorantur recta, prava puniuntur: suspicit potentem humilis, non timet: antecedit, non contemnit humiliorem potens. Quando annona moderatior? quando pax lætior? Diffusa in Orientis Occidentisque tractus, et quidquid meridiano aut septentrione finitur, pax Augusta per omnes terrarum orbis angulos à latrociniorum metu servat immunes. Fortuita non civium tantummodo, sed urbium damna principis munificentia vindicat. Restitutæ urbes Asiæ: vindicatæ ab injuriis magistratuum provinciæ: honor dignis paratissimus: pœna in malos sera, sed aliqua. Superatur æquitate gratia, ambitio virtute; nam facere rectè cives suos princeps optimus faciendo docet; cùmque sit imperio maximus, exemplo major est.

Rarò eminentes viri non magnis adjutoribus ad gubernandam fortunam suam usi sunt; ut duo Scipiones duo-

bus Læliis, quos per omnia æquaverunt sibi; ut Divus Augustus M. Agrippâ, et, maximè ab eo, Statilio Tauro. Quibus novitas familiæ haud obstitit, quo minùs ad multiplices consulatus triumphosque et complura eniterentur sacerdotia. Etenim magna negotia magnis adjutoribus egent. Interestque reipublicæ quod usu necessarium, et dignitate eminere; utilitatemque auctoritate muniri. Sub his exemplis, Tiberius Cæsar Sejanum Ælium, principe equestris ordinis patre natum, materno verò genere clarissimas veteresque et insignes honoribus complexum familias, habentem consulares fratres, consobrinos, avunculum, ipsum verò laboris ac fidei capacissimum, sufficiente etiam vigori animi compage corporis, singularem principalium onerum adjutorem in omnia habuit, atque habet: virum severitatis lætissimæ, hilaritatis priscæ, actu otiosis similLimum; nihil sibi vindicantem, eoque adsequentem omnia, semperque infra aliorum æstimationes se metientem; vultu vitâque tranquillum, animo exsomnem.

EX

C. CORNELIO TACITO.

Ex Annal. Lib. 1.

Seditio in Pannonia.

PANNONICAS legiones seditio incessit; nullis novis causis, nisi quòd mutatus princeps licentiam turbarum, et ex civili bello spem præmiorum ostendebat. Castris æstivis tres simul legiones habebantur, præsidente Junio Blæso: qui fine Augusti, et initiis Tiberii auditis, ob justitium aut gaudium, intermiserat solita munia. Eo principio lascivire miles, discordare, pessimi cujusque sermonibus præbere aures, denique luxum et otium cupere, disciplinam et laborem aspernari. Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax linguâ, et miscere cœtus histrionali studio doctus. Is imperitos animos, et quænam post Augustum militiæ conditio ambigentes, impellere paulatim nocturnis colloquiis, aut flexo in vesperam die, et delapsis melioribus, deterrimum quemque congregare. Postremò promptis jam et aliis seditionis ministris, velut concionabundus interrogabat.

Cur paucis centurionibus, paucioribus tribunis, in medium servorum obedirent? quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus, vel armis adirent? satis per tot annos ignaviâ peccatum, quòd tricena aut quadragena stipendia senes, et plerique truncato ex vulneribus corpore, tolerent. Ne dimissis quidem finem esse militiæ, sed apud vexillum retentos, alio vocabulo, eosdem labores perferre. Ac si quis tot casus vitâ superaverit, trahi adhuc diversas in terras, ubi per nomen agrorum, uliginesque paludum, vel inculta montium, accipiant. Enimverò militiam ipsam gravem, infructuosam: denis in diem assibus animam et corpus æstimari. Hinc vestem, arma, tentoria, hinc sævitiam centurionum, et vacationes munerum redimi. At herclè verbera, et vulnera, duram hiemem, exercitas æstates, bellum atrox, aut steriles pacem, sempiterna. Nec aliud levamentum, quàm si certis sub legibus militia iniretur: ut singulos denarios mererent; sextusdecimus stipendii annus finem adferret; ne ultrà sub vexillis tenerentur, sed iisdem in castris præmium pecuniâ solveretur. An prætorias cohortes, quæ binos denarios acceperint, quæ post sexdecim annos penatibus suis reddantur, plus periculorum suscipere? Non obtrectari à se urbanas excubias, sibi tamen apud horridas gentes è contubernio hostem aspici. Adstrepebat vulgus diversis incitamentis. Hi verborum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus, exprobrantes. Postremò eò furoris venêre, ut tres legiones miscere in unam agitaverint. Depulsi æmulatione, quia suæ quisque legioni eum honorem quærebant, aliò vertunt, atque unà tres aquilas et signa cohortium locant: simul congerunt cespites, exstruunt tribunal, quò magis conspicua sedes foret.

Properantibus Blæsus advenit, increpabatque, ac retinebat singulos, clamitans, *Meâ potiùs cæde imbuite manus. Leviore flagitio legatum interficietis, quàm ab imperatore desciscitis. Aut incolumis fidem legionum retinebo, aut jugulatus pœnitentiam adcelerabo.* Aggerebatur nihilominus cespes, jamque pectori usque adcreverat, cùm tandem, pervicaciâ victi, inceptum omisere. Blæsus multâ dicendi arte, *Non per seditionem et turbas desideria militum ad Cæsarem ferenda*, ait. *Neque veteres ab imperatoribus priscis, neque ipsos à divo Augusto tam nova petivisse. Et parum in tempore, incipientes principis curas onerari. Si tamen tenderent in pace tentare, quæ ne civilium quidem bellorum victores expostulaverint; cur contra morem obsequii, contra fas disciplinæ, vim meditentur? decernerent legatos, seque coram mandata darent.* Adclamavêre, ut filius Blæsi tribunus legatione eâ fungeretur, peteretque militibus missionem ab sexdecim annis. Cætera mandaturos, ubi prima provenissent. Profecto juvene, modicum otium: sed superbire miles, quòd filius legati, orator publicæ causæ, satis ostenderet, necessitate expressa, quæ per modestiam non obtinuissent.

Interea manipuli ante cœptam seditionem Nauportum missi, ob itinera et pontes, et alios usus, postquam turbatum in castris accepêre, vexilla convellunt: direptisque proximis vicis, ipsoque Nauporto, quod municipii instar erat, retinentes centuriones in risu et contumeliis, postremò verberibus insectantur: præcipuâ in Aufidienum Rufum præfectum castrorum irâ. Quem dereptum vehiculo, sarcinis gravant, aguntque primo in agmine, per ludibrium rogitantes, *an tam immensa onera, tam longa itinera, libenter ferret?* Quippe Rufus diu manipularis, dein centurio, mox castris præfectus, antiquam duramque militiam revo-

cabat, invictus operis ac laboris, et eò immitior quia tolerraverat. Horum adventu redintegratur seditio, et vagi circumjecta populabantur. Blæsus paucos maximè præda onustos, ad terrorem cæterorum, adfici verberibus, claudi carcere, jubet. Nam etiam tum legato à centurionibus, et optimo quôque manipularium, parebatur. Illi obniti trahentibus, prênsare circumstantium genua, ciere modò nomina singulorum, modò centuriam quisque cujus manipularis erat, cohortem, legionem, *eadem omnibus imminêre*, clamitantes : simul probra in legatum cumulant, cœlum ac deos obtestantur. Nihil reliqui faciunt, quò minùs invidiam, misericordiam, metum, et iras permoverent. Adcurritur ab universis, et, carcere effracto, solvunt vinculà; desertoresque ac rerum capitalium damnatos, sibi jam miscent.

Flagrantior inde vis, plures seditioni duces. Et Vibulenus quidam gregarius miles, ante tribunal Blæsi adlevatus circumstantium humeris, apud turbatos, et quid pararet intentos, *Vos quidem*, inquit, *his innocentibus et miserrimis lucem et spiritum reddidistis, sed quis fratri meo vitam, quis fratrem mihi, reddet ? quem missum ad vos à Germanico exercitu de communibus commodis, nocte proximâ jugulavit per gladiatores suos, quos in exitium militum habet atque armat. Responde, Blæse, ubi cadaver abjeceris ? ne hostes quidem sepulturam invident. Cùm oculis, cùm lacrymis, dolorem meum implevero, me quoque trucidari jube ; dum interfectos nullum ob scelus, sed quia utilitati legionum consulebamus, hi sepeliant.* Incendebat hæc fletu, et pectus atque os manibus verberans : mox disjectis quorum per humeros sustinebatur, præceps et singulorum pedibus advolutus, tantum consternationis invidiæque concivit, ut pars militum, gladiatores qui è servitio Blæsi erant,

patrs ceterum ejusdem familiam vincirent, alii ad quærendum corpus effunderentur. Ac ni properè, neque corpus ullum reperiri, et servos adhibitis cruciatibus abnuere cædem, neque illi fuisse unquam fratrem, pernotuisset, haud multùm ab exitio legati aberant.

Hæc audita, quamquam abstrusum, et tristissima quæque maximè occultantem, Tiberium perpulêre, ut Drusum filium, cum primoribus civitatis, duabusque prætoriis cohortibus mitteret, nullis satis certis mandatis, ex re consulturum. Druso propinquanti, quasi per officium, obviæ fuêre legiones; non lætæ, ut adsolet, neque insignibus fulgentes, sed illuvie deformi, et vultu, quamquam mœstitiam imitarentur, contumaciæ propiores. Postquam vallum introïit; portas stationibus firmant, globos armatorum certis castrorum locis opperiri jubent. Cæteri tribunal ingenti agmine circumveniunt. Stabat Drusus silentium manu poscens. Illi quoties oculos ad multitudinem retulerant, vocibus truculentis strepere; rursùm, viso Cæsare, trepidare. Murmur incertum, atrox clamor, et repentè quies. Diversis animorum motibus, pavebant, terrebantque. Mox redire paulatim amor obsequii.

Ex Annal. Lib. I.

Seditio in Germania, *cui intervenit* Germanicus.

Germanicus quantò summæ spei propior, tantò impensiùs pro Tiberio niti. Sequanos proximos, et Belgarum civitates, in verba ejus adigit. Dehinc audito legionum tumultu, raptim profectus, obvias extra castra

habuit, dejectis in terram oculis velut pœnitentiâ. Postquam vallum iniit, dissoni questus audiri cœpêre. Et quidam, prehensâ manu ejus, per speciem osculandi, inseruerunt digitos, ut vacua dentibus ora contingerent: alii curvata senio membra ostendebant. Adsistentem concionem, quia permixta videbatur, discedere in manipulos jubet: sic meliùs audituros responsum: vexilla præferri, ut id saltem discerneret cohortes. Tardè obtemperavêre. Tunc à veneratione Augusti orsus, flexit ad victorias triumphosque Tiberii, præcipuis laudibus celebrans, quæ apud Germanias illis cum legionibus pulcherrima fecisset. Italiæ inde consensum, Galliarum fidem extollit, nil usquam turbidum aut discors. Silentio hæc, vel murmure modico, audita sunt. Ut seditionem attigit, *ubi modestia militaris? ubi veteris disciplinæ decus? quònam tribunos, quò centuriones exegissent?* rogitans: nudant universi corpora, cicatrices ex vulneribus, verberum notas exprobrant: mox indiscretis vocibus, pretia vacationum, angustias stipendii, duritiam operum, ac propriis nominibus incusant, vallum, fossas: pabuli, materiæ, lignorum adgestus, et si qua alia ex necessitate, aut adversus otium castrorum quæruntur. Atrocissimus veteranorum clamor oriebatur, qui tricena aut supra stipendia numerantes, mederetur fessis, neu mortem in iisdem laboribus, sed finem tam exercitæ militiæ, neque inopem requiem, orabant. Fuêre etiam, qui legatam à divo Augusto pecuniam reposcerent, faustis in Germanicum ominibus; et, si vellet imperium, promptos ostentavêre. Tum verò, quasi scelere contaminaretur, præceps tribunali desiluit. Opposuerunt abeunti arma, minitantes ni regrederetur. At ille, moriturum potiùs quàm fidem exueret, clamitans, ferrum à latere deripuit, elatumque deferebat in pectus, ni proximi prehensam dextram

vi attinuissent. Extrema et conglobata inter se pars concionis, ac, vix credibile dictu, quidam singuli propiùs incedentes, *feriret*, hortabantur: et miles, nomine Calusidius, strictum obtulit gladium, addito *acutiorem esse*. Sævum id malique moris etiam furentibus visum: ac spatium fuit, quo Cæsar ab amicis in tabernaculum raperetur.

Ex Annal. Lib. II.

Exercitus Rom. *dum à flumine* Amisia *classe reducitur, vi tempestatis, marisque istius imperitiâ, penè interit.*

ÆSTATE jam adultâ, legionum aliæ itinere terrestri in hibernacula remissæ, plures Cæsar classi impositas per flumen Amisiam Oceano invexit. Ac primò placidum æquor mille navium remis strepere, aut velis impelli: mox atro nubium globo effusa grando: simul variis undique procellis, incerti fluctus prospectum adimere, regimen impedire: milesque pavidus, et casuum maris ignarus, dum turbat nautas, vel intempestivè juvat, officia prudentium corrumpebat. Omne dehinc cœlum, et mare omne in austrum cessit, qui, tumidis Germaniæ terris, profundis amnibus, immenso nubium tractu validus, et rigore vicini septentrionis horridior, rapuit disjecitque naves in aperta Oceani, aut insulas saxis abruptas, vel per occulta vada infestas. Quibus paullum ægrèque vitatis, postquam mutabat æstus, eòdemque quò ventus ferebat, non adhærere anchoris, non exhaurire inrumpentes undas, poterant. Equi, jumenta, sarcinæ, etiam arma præcipitantur,

quò levarentur alvei manantes per latera, et fluctu superurgente. Quantò violentior cætero mari Oceanus, et truculentiâ cœli præstat Germania, tantum illa clades novitate et magnitudine excessit, hostilibus circum litoribus, aut ita vasto et profundo, ut credatur novissimum ac sine terris mare. Pars navium haustæ sunt, plures apud insulas longiùs sitas ejectæ; milesque, nullo illic hominum cultu, fame absumptus, nisi quos corpora equorum eòdem elisa toleraverant. Sola Germanici triremis Chaucorum terram adpulit, quem per omnes illos dies noctesque apud scopulos et prominentes oras, cùm se tanti exitii reum clamitaret, vix cohibuêre amici, quò minùs eodem mari oppeteret. Tandem relabente æstu, et secundante vento, claudæ naves, raro remigio, aut intentis vestibus, et quædam à validioribus tractæ, revertêre; quas raptim refectas misit, ut scrutarentur insulas. Collecti eâ curâ plerique; multos Angrivarii, nuper in fidem accepti, redemptos ab interioribus reddidêre. Quidam in Britanniam rapti, et remissi à regulis. Ut quis ex longinquo revenerat, miracula narrabat, vim turbinum, et inauditas volucres, monstra maris, ambiguas hominum et belluarum formas; visa, sive ex metu credita.

Ex Annal. Lib. III.

Agrippina, *cum* Germanici *reliquiis*, Brundisium, *inde* Romam, *pervenit.*

NIHIL intermissâ navigatione hiberni maris, Agrippina Corcyram insulam advehitur, litora Calabriæ contra sitam. Illic paucos dies componendo animo insu-

mit, violenta luctu, et nescia tolerandi. Interim adventu ejus audito, intimus quisque amicorum, et plerique militares, ut quique sub Germanico stipendia fecerant, multique etiam ignoti vicinis è municipiis; pars officium in principem rati, plures illos secuti; ruêre ad oppidum Brundisium; quod naviganti celerrimum fidissimumque adpulsu erat. Atque ubi primùm ex alto visa classis, complentur non modò portus et proxima maris, sed mœnia ac tecta, quàque longissimè prospectari poterat, mœrentium turbâ, ac rogitantium inter se, silentione an voce aliquâ egredientem exciperent. Neque satis constabat quid pro tempore foret; cùm classis paulatim successit, non alacri ut adsolet remigio, sed cunctis ad tristitiam compositis. Postquam duobus cum liberis feralem urnam tenens, egressa navi, defixit oculos; idem omnium gemitus, neque discerneres proximos, alienos, virorum feminarumne planctus; nisi quòd comitatum Agrippinæ longo mœrore fessum, obvii et recentes in dolore anteïbant. Miserat duas prætorias cohortes Cæsar, addito ut magistratus Calabriæ, Apuliæque, et Campani, suprema erga memoriam filii sui munera fungerentur. Igitur tribunorum centurionumque humeris cineres portabantur: præcedebant incompta signa, versi fasces; atque ubi colonias transgrederentur, atrata plebes, trabeati equites, pro opibus loci, vestem, odores, aliaque funerum solennia cremabant. Etiam quorum diversa oppida, tamen obvii, et victimas atque aras Diis Manibus statuentes, lacrymis et conclamationibus dolorem testabantur. Drusus Terracinam progressus est, cum Claudio fratre, liberisque Germanici, qui in urbe fuerant. Consules, M. Valerius et M. Aurelius, (jam enim magistratum cœperant,) et senatus, ac magna pars populi, viam complevêre; disjecti, et ut cuique libitum fletus. Aberat quippe adulatio, gnaris omnibus in tam To-

berio Germanici mortem malè dissimulari. Tiberius atque Augusta publico abstinuêre, inferius majestate suâ ruti si palàm lamentarentur; an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus, falsi intelligerentur. Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurnâ actorum scripturâ reperio ullo insigni officio functam; cùm super Agrippinam, et Drusum, et Claudium, cæteri quoque consanguinei nominatim perscripti sint: seu valetudine præpediebatur, seu victus luctu, animus magnitudinem mali perferre visu non toleravit. Faciliùs crediderim, Tiberio et Augustâ, qui domo non excedebant, cohibitam: ut par mœror, et, matris exemplo, avia quoque et patruus attineri viderentur.

Dies, quo reliquiæ tumulo Augusti inferebantur, modò per silentium vastus, modò ploratibus inquies: plena urbis itinera, conlucentes per campum Martis faces. Illic miles cum armis, sine insignibus magistratus, populus per tribus, concidisse rempublicam, nihil spei reliquum, clamitabant: promptiùs apertiùsque, quàm ut meminisse imperitantium crederes. Nihil tamen Tiberium magis penetravit, quàm studia hominum accensa in Agrippinam; cùm decus patriæ, solum Augusti sanguinem, unicum antiquitatis specimen appellarent, versique ad cœlum ac deos, integram illi sobolem, ac superstitem iniquorum, precarentur. Fuêre qui publici funeris pompam requirerent, comparantque quæ in Drusum, patrem Germanici, honora et magnifica Augustus fecisset. Ipsum quippe asperrimo hiemis, Ticinum usque progressum, neque abscedentem à corpore simul urbem intravisse: circumfusas lecto Claudiorum Juliorumque imagines, defletum in foro, laudatum pro rostris, cuncta à majoribus reperta, aut quæ posteri invenerint cumulata. At Germanico ne solitos quidem,

et cuicumque nobili debitos, honores contigisse. Sanè corpus ob longinquitatem itinerum externis terris quoquo modo crematum; sed tanto plura decora mox tribui par fuisse, quanto prima fors negavisset. Non fratrem nisi unius diei viâ, non patruum saltem portâ tenus obvium. Ubi illa veterum instituta? præpositam toro effigiem, meditata ad memoriam virtutis carmina, et laudationes et lacrymas, vel doloris imitamenta? Gnarum id Tiberio fuit. Utque premeret vulgi sermones, monuit edicto; *Multos illustrium Romanorum ob rempublicam obiisse, neminem tam flagranti desiderio celebratum. Idque et sibi et cunctis egregium, si modus adjiceretur. Non enim eadem decora principibus viris, et imperatori populo, quæ modicis domibus, aut civitatibus. Convenisse recenti dolore luctum, et ex mœrore solatia. Sed referendum jam animum ad firmitudinem, ut quondam divus Julius, amissâ unicâ filiâ, ut divus Augustus, ereptis nepotibus, abstruserint tristitiam. Nil opus vetustioribus exemplis: quoties populus Romanus clades exercituum, interitum ducum, funditùs amissas nobiles familias, constanter tulerit. Principes mortales, rempublicam æternam, esse. Proin repeterent solennia; et, quia ludorum Megalensium spectaculum suberat, etiam voluptates resumerent.*

Ex Annal. Lib. XII.

Caractacus, Silurum *Rex*, Romam *ad* Claudium *perductus.*

NE Romæ quidem ignobile Caractaci nomen erat. Et Cæsar, dum suum decus extollit, addidit gloriam victo. Vocatus quippe ut ad insigne spectaculum populus. Stetêre in armis prætoriæ cohortes, campo qui castra præjacet. Tunc incedentibus regiis clientelis phaleræ torquesque, quæque externis bellis quæsîerat, traducta; mox fratres et conjux et filia; postremò ipse ostentatus. Cæterorum preces degeneres fuêre, ex metu. At non Caractacus aut vultu demisso, aut verbis, misericordiam requirens, ubi tribunali astitit, in hunc modum locutus est. *Si quanta nobilitas et fortuna mihi fuit, tanta rerum prosperarum moderatio fuisset, amicus potiùs in hanc urbem, quàm captus venissem: neque dedignatus esses claris majoribus ortum, pluribus gentibus imperantem, fœdere pacis accipere. Præsens sors mea, ut mihi informis, sic tibi magnifica est. Habui equos, viros, arma, opes. Quid mirum, si hæc invitus amisi? Num, si vos omnibus imperitare vultis, sequitur, ut omnes servitutem accipiant? Si statim deditus traderer, neque mea fortuna, neque tua gloria inclaruisset; et supplicium mei oblivio sequeretur: at si incolumem servaveris, æternum exemplar clementiæ ero.* Ad ea Cæsar veniam ipsique, et conjugi, et fratribus, tribuit. Atque illi, vinclis exsoluti, Agrippinam quoque haud procul alio suggestu conspicuam, iisdem quibus princîpem laudibus gratibusque venerati sunt. Novum sanè, et moribus veterum insolitum, fœminam signis Romanis præsi-

dere. Ipsa semet parti à majoribus suis imperii sociam ferebat. Vocati posthac, patres multa et magnifica super captivitate Caractaci disseruêre. Neque minùs id clarum, quàm cùm Syphacem P. Scipio, Persem L. Paullus, et si qui alii vinctos reges, populo Romano ostendêre.

Ex Annal. Lib. XIV.

NERO AGRIPPINAM, *matrem suam, per* ANICETUM, *interficit.*

ANICETUS villam statione circumdat, refractâque januâ, obvios servorum arripit, donec ad fores cubiculi veniret; cui pauci adstabant, cæteris terrore irrumpentium exterritis. Cubiculo modicum lumen inerat, et ancillarum una: magis ac magis anxia Agrippina, quòd nemo à filio, ac ne * Agerinus quidem. Aliam fere littore faciem nunc, solitudinem ac repentinos strepitus, et extremi mali indicia. Abeunte dehinc ancillâ, *Tu quoque me deseris*, prolocuta, respicit Anicetum, trierarcho Herculeo et Oloarito centurione classiario comitatum. Ac si ad visendum venisset, refotam nuntiaret: sin facinus patraturus, nihil se de filio credere, non imperatum parricidium. Circumsistunt lectum percussores, et prior trierarchus fusti caput ejus afflixit non in mortem. Centurioni ferrum distringenti, *Ventrem feri*, exclamavit: multisque vulneribus confecta est. Hæc consensu traduntur. Aspexeritne matrem exanimem Nero, et formam corporis ejus laudaverit, sunt qui tradiderint, sunt qui abnuant. Cremata est nocte eâdem, conviviali lecto, et exsequiis vi-

* *Qui ab ipsâ nuntius ad Neronem missus fuerat.*

libus; neque, dum Nero rerum potiebatur, congesta aut clausa humus: mox domesticorum curâ, levem tumulum accepit, viam Miseni propter, et villam Cæsaris dictatoris, quæ subjectos sinus editissima prospectat. Accenso rogo libertus ejus, cognomento Mnester, ipse ferro se transegit: incertum, caritate in patronam, an metu exitii. Hunc sui finem multos ante annos crediderat Agrippina, contempseratque. Nam consulenti super Nerone, responderunt Chaldæi, *fore ut imperaret, matremque occideret:* atque illa, *Occidat*, inquit, *dum imperet.*

Sed à Cæsare perfecto demùm scelere, magnitudo ejus intellecta est: reliquo noctis, modò per silentium defixus, sæpius pavore exsurgens, et mentis inops, lucem opperiebatur, tamquam exitium allaturam. Atque eum, auctore Burrho, prima centurionum tribunorumque adulatio ad spem firmavit, prehensantium manu, gratantiumque, quòd discrimen improvisum, et matris facinus evasisset. Amici dehinc adire templa; et, cœpto exemplo, proxima Campaniæ municipia victimis et legationibus lætitiam testari. Ipse diversâ simulatione mœstus, et quasi incolumitati suæ infensus, ac morti parentis illacrymans: quia tamen non, ut hominum vultus, ita locorum facies mutantur, obversabatur maris illius et littorum gravis aspectus (et erant qui crederent, sonitum tubæ collibus circùm editis, planctusque tumulo matris audiri) Neapolim concessit.

Ex Annal. Lib. XV.

Cædes Senecæ.

SEQUITUR cædes Annæi Senecæ, lætissima principi, non quia conjurationis manifestum compererat, sed ut ferro grassaretur, quando venenum non processerat. Solus quippe * Natalis, et hactenus prompsit: missum se ad ægrotum Senecam, ut viseret conquereretur que, cur Pisonem aditu arceret? melius fore, si amicitiam familiari congressu exercuissent. Et respondisse Senecam, sermones mutuos et crebra colloquia neutri conducere; ceterùm salutem suam incolumitate Pisonis inniti. Hæc ferre Gràinius Silvanus, tribunus prætoriæ cohortis, et an dicta Natalis, suaque responsa nosceret, percontari Senecam jubetur. Is, fortè an prudens, ad eum diem ex Campaniâ remeaverat, quartumque apud lapidem suburbano rure substiterat. Illò, propinquâ vesperâ, tribunus venit, et villam globus militum sepsit. Tum ipsi, cum Pompeiâ Paullinâ uxore, et amicis duobus epulanti, mandata imperatoris edidit. Seneca, missum ad se Natalem, conquestumque nomine Pisonis, quòd visendo eo prohiberetur, seque rationem valetudinis, et amorem quietis excusavisse, respondit. *Cur salutem privati hominis incolumitati suæ anteferret, causam non habuisse. Nec sibi promptum in adulationes ingenium. Idque nulli magìs gnarum, quàm Neroni, qui sæpius libertatem Senecæ, quàm servitium expertus esset.* Ubi hæc à tribuno relata sunt, Poppæâ et Tigellino coràm, quod erat sævienti principi intimum consilio-

* *Unus ex conjuratis in Neronem, et Pisoni conjurationis principi conjunctissimus.*

rum, interrogat, an Seneca voluntariam mortem pararet? Tum tribunus nulla pavoris signa, nihil triste in verbis ejus aut vultu deprehensum, confirmavit. Ergo regredi, et indicere mortem jubetur. Tradit Fabius Rusticus, non eo, quo venerat, itinere reditum, sed flexisse ad Fenium præfectum, et, expositis Cæsaris jussis, an obtemperaret, interrogavisse: monitumque ab eo, ut exsequeretur, fatali omnium ignaviâ. Nam et Silvanus inter conjuratos erat, augebatque scelera in quorum ultionem consenserat. Voci tamen et aspectui pepercit. Intromisitque ad Senecam unum ex centurionibus, qui necessitatem ultimam denuntiaret. Ille interritus poscit testamenti tabulas; ac denegante centurione, conversus ad amicos, *Quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum jam tamen et pulcherrimum habebat, imaginem vitæ suæ relinquere* testatur: *cujus si memores essent, bonarum artium famam, tum constantis amicitiæ, laturos.* Simul lacrymas eorum, modò sermone, modò intentior in modum coërcentis, ad firmitudinem revocat, rogitans: *Ubi præcepta sapientiæ? ubi tot per annos meditata ratio adversum imminentia? Cui enim ignaram fuisse sævitiam Neronis? Neque aliud superesse, post matrem fratremque interfectos, quàm ut educatoris præceptorisque necem adjiceret.* Ubi hæc atque talia velut in commune disseruit, complectitur uxorem. Et paulùm adversus præsentem fortitudinem mollitus, rogat oratque, temperaret dolori, ne æternum susciperet; sed in contemplatione vitæ per virtutem actæ, desiderium mariti solatiis honestis toleraret. Illa contrà, sibi quoque destinatam mortem adseverat, manumque percussoris exposcit. Tum Seneca, gloriæ ejus non adversus, simul amore, ne sibi unicè delectam ad injurias relinqueret; *Vitæ*, inquit, *delinimenta monstraveram tibi, tu mortis decus mavis. Non invidebo exemplo. Sit hujus*

tam fortis exitûs constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine. Post quæ, eodem ictu brachia ferro exsolvunt. Seneca, quoniam senile corpus, et parvo victu tenuatum, lenta effugia sanguini præbebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit. Sævisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret, atque ipse, visendo ejus tormenta, ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscederet. Et novissimo quoque momento suppeditante eloquentiâ, advocatis scriptoribus, pleraque tradidit, quæ in vulgus edita ejus verbis invertere supersedeo. At Nero, nullo in Paullinam proprio odio, ac ne glisceret invidia crudelitatis, inhiberi mortem imperat. Hortantibus militibus, servi libertique obligant brachia, premunt sanguinem, incertum an ignaræ. Nam, ut est vulgus ad deteriora promptum, non defuêre qui crederent, donec implacabilem Neronem timuerit, famam sociatæ cum marito mortis petivisse; deindè oblatâ mitiore spe, blandimentis vitæ evictam. Cui addidit paucos postea annos, laudabili in maritum memoriâ, et ore ac membris in eum pallorem albentibus, ut ostentui esset, multum vitalis spiritûs egestum. Seneca interim, durante tractu, et lentitudine mortis, Statium Annæum, diu sibi amicitiæ fide et arte medicinæ probatum, orat, provisum pridem venenum, quo damnati publico Atheniensium judicio exstinguerentur, promeret: allatumque hausit frustrà, frigidis jam artibus, et clauso corpore adversum vim veneni. Postremò stagnum calidæ aquæ introïit, respergens proximos servorum, additâ voce, *Libare se liquorem illum* Jovi Liberatori. Exin balneo illatus, et vapore ejus exanimatus, sine ullo funeris solenni crematur.

Ex Hist. Lib. I.

GALBA.

GALBÆ corpus diu neglectum, et licentiâ tenebrarum plurimis ludibriis vexatum, dispensator Argius, è prioribus servis, humilis sepulturæ in privatis ejus hortis contexit. Hunc exitum habuit Ser. Galba tribus et septuaginta annis. Quinque principes prosperâ fortunâ emensus, et alieno imperio felicior, quàm suo. Vetus in familiâ nobilitas, magnæ opes. Ipsi medium ingenium, magis extra vitia quàm cum virtutibus. Famæ nec incuriosus, nec venditator. Pecuniæ alienæ non appetens, suæ parcus, publicæ avarus. Constat potuisse conciliari animos quantulâcunque parci senis liberalitate. Nocuit antiquus rigor et nimia severitas, cui jam pares non sumus. Amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens: si mali forent, usque ad culpam ignarus. Sed claritas natalium, et metus temporum obtentui, ut quod segnitia erat, sapientia vocaretur. Dum vigebat ætas, militari laude apud Germanias floruit: proconsul Africam moderatè; jam senior, citeriorem Hispaniam pari justitiâ continuit: major privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperâsset.

Ex Præfatione In Vitâ Agricolæ.

DEDIMUS profectò grande patientiæ documentum; et sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita

nos quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostrâ potestate esset oblivisci quàm tacere. Nunc demum redit animus; et quamquam primo statim beatissimi sæculi ortu Nerva Cæsar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie facilitatem imperii Nerva Trajanus; nec spem modò ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam, ac robur assumpserit: naturâ tamen infirmitatis humanæ, tardiora sunt remedia quàm mala. Et ut corpora lentè augescunt, citò exstinguuntur; sic ingenia studiaque oppresseris faciliùs, quàm revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiæ dulcedo; et invisa primò desidia, postremò amatur.

Ex Vitâ Jul. Agricolæ.

CNÆO Julio Agricolæ pater Julius Græcinus, senatorii ordinis, studio eloquentiæ sapientiæque notus, iisque virtutibus iram Caii Cæsaris meritus. Mater Julia Procilla fuit, raræ castitatis. In hujus sinu indulgentiâque educatus, per omnem honestarum artium cultum puritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integramque naturam, quòd statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerat, locum Græcâ comitate et provinciali parcimoniâ mistum, ac benè compositum.

Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino, diligenti ac moderato duci, approbavit, electus, quem contubernio æstimaret. Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus, titulum tribunatus et inscitiam retulit; sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere à peritis, sequi optimos, nihil appetere ob jactationem, nihil ob formidinem recusare, simulque anxius et intentus agere. Non sanè aliàs exercitatior, magisque in ambiguo Britannia fuit. Trucidati veterani, incensæ coloniæ, intercepti exercitus. Tum de salute, mox de victoriâ certavêre. Quæ cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et recuperatæ provinciæ gloria in ducem cessit; artem et usum et stimulos addidêre juveni: intravitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magnâ famâ, quàm ex malâ.

Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus. Sors quæsturæ provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit. Quorum neutro corruptus est: quamquam et provincia dives, ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus, quantâlibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Vespasianus postea provinciæ eum Aquitaniæ præposuit, splendidè in primis dignitatis administratione, ac spe consulatûs, cui destinârat. Agricola naturali prudentiâ facilè justèque agebat. Jam verò tempora curarum remissionumque divisa. Ubi conventus ac judicia poscerent, gravis, intentus, severus, et sæpiùs misericors: ubi officio satisfactum, nullâ ultrà potestatis persona. Tristitiam, et arrogantiam, et avaritiam exuerat; nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem

diminuit. Apud quosdam acerbior in convictis narrabatur, ut bonis comis, ita adversus malos injucundus. Ceterùm ex iracundiâ nihil supererat: secretum et silentium ejus non timeres. Honestius putabat offendere, quàm odisse. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam sæpe boni indulgent, ostentandâ virtute, aut per artem quæsivit. Minùs triennium in eâ legatione detentus, ac statim ad spem consulatûs revocatus est, comitante opinione, Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama, aliquando et eligit: statim Britanniæ præpositus est.

Post res egregiè in BRITANNIA *gestas,* AGRICOLÆ *ad* ROMAM *reditus, ibidemque mors.*

TRADIDERAT interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate et frequentiâ occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: excoeptusque brevi osculo et nullo sermone, turbæ servientium immixtus est. Ceterùm ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitùs auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus; adeò ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem æstimare mos est, viso aspectoque Agricolâ, quærerent famam, pauci interpretarentur. Crebrò per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolu-

tus est. Causa periculi non crimen ullum, aut querela læsi cujusquam, sed infensus virtutibus princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicæ tempora, quæ sileri Agricolam non sinerent. Cùm in Mæsiâ Daciâque, et Germaniâ Pannoniâque, damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola; comparantibus cunctis vigorem, constantiam, et expertum bellis animum, cum inertiâ et formidine aliorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola, simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur.

Aderat jam annus quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur. Accessêre quidam cogitationum principis periti, qui iturusne esset in provinciam, ultrò Agricolam interrogarent. Ac primò occultiùs quietem et otium laudare, mox operam suam in approbandâ excusatione offerre; postremò non jam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxêre ad Domitianum. Qui paratus simulatione, in arrogantiam compositus, et audîit preces excusantis, et cùm annuisset, agi sibi gratias passus est; nec erubuit beneficii invidiâ. Salarium tamen proconsulari solitum offerri, et quibusdam à seipso concessum, Agricolæ non dedit: sive offensus non petitum, sive ex conscientiâ, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse quem læseris: Domitiani verò natura præceps in iram, et quò obscurior, eò irrevocabilior, moderatione tamen prudentiâque Agricolæ leniebatur. Quia non contumaciâ, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provo-

cabat. Sciant quibus moris illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse: * obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eò laudis excedere, quò plerique per abrupta, sed in nullum reipublicæ usum, ambitiosâ morte inclaruerunt.

Finis vitæ ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine curâ fuit. Nec quisquam, auditâ morte Agricolæ, aut lætatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor, veneno interceptum. Nobis nihil comperti affirmare ausim. Ceterùm per omnem valetudinem ejus, crebriùs quàm ex more principis, per nuncios visentis, et libertorum primi, et medicorum intimi venêre: sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die momenta dificientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari, quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit, securus jam odii, et qui faciliùs dissimularet gaudium, quàm metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolæ, quo cohæredem optimæ uxori et piissimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum, velut honore judicioque: tam cæca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret à bono patre non scribi hæredem, nisi malum principem.

Quòd si habitum quoque ejus posteri noscere velint, decentior quàm sublimior fuit. Nihil metûs in vultu: gratia oris supererat. Bonum virum facilè credares, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integræ ætatis ereptus, quantùm ad gloriam longissi-

* Sic in Annal. IV. *Est aliquid in nostris consiliis, licetque inter abruptam contumaciam, et deforme obsequium, pergere iter ambitione ac periculis vacuum.*

mum ævum peregit. Quippe et vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat; et consularibus ac triumphalibus ornamentis prædito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat, speciosæ contigerant. Filiâ atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente famâ, salvis affinitatibus et amicitiis, futura effugisse. Nam sicuti durare in hâc beatissimi sæculi luce, ac principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur; ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu rempublicam exhausit. Non vidit Agricola obsessam curiam, et clausum armis senatum, et eâdem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Mox nostræ duxere Helvidium in carcerem manus: nos Mauricî Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, jussitque scelera, non spectavit. Præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et aspici; cùm suspiria nostra subscriberentur; cùm denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, à quo se contra pudorem munlebat.

Tu verò felix, Agricola, non vitæ tantùm claritate, sed etiam opportunitate, mortis. Ut perhibent qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiæque, præter acerbitatem parentis erepti, auget mœstitiam, quòd assidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit. Excepissemus certè mandata vocesque, quas penitùs animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longæ absentiæ conditione ante quadriennium amissus es.

Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissimâ uxore, superfuêre honori tuo: paucioribus tamen lacrymis compositus es, et novissimâ in luce desideravêre aliquid oculi tui.

Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ; placidè quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio, et muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas est: admiratione te potiùs quàm temporalibus laudibus, et si natura suppeditet, imitatione decoremus. Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filiæ quoque uxorique præceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, famamque ac figuram animi, magis quàm corporis, complectantur. Non quia intercedendum putem imaginibus, quæ marmore aut ære finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultûs imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis æterna; quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricolâ amavimus, quidquid mirati sumus, manet; mansurumque est in animis hominum, in æternitate temporum, famâ rerum. Nam multos veterum velut inglorios et ignobiles oblivio obruet, Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.

EX
QUINCTILIANO.
LIB. VI.

Proœmium, in quo de fortunâ suâ queritur.

HÆC, Marcelle Victori, ex tuâ voluntate maximè ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissimè penè et necessitate quâdam officii delegati mihi, sedulò laborabam; respiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar; ut si me, quod æquum et optabile fuit, fata intercepissent, præceptore tamen patre uterétur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemque metu meæ mortalitatis, ita subitò prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minùs quàm ad me pertineret. Illum enim, de quo summa conceperam, et in quo spem unicam senectutis meæ reponebam, repetito vulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultrà esse usum mei diis reprobantibus credam? Nam ita fortè accidit, ut eum quoque librum, quem *de causis corruptæ eloquentiæ* emisi, jam scribere aggressus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit,

infaustum opus, et quicquid hoc est in me infelicium litterarum, super immaturum funus consumpturis viscera mea flammis injicere, neque hanc impiam vivacitatem novis insuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere ampliùs possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quàm ut incusem deos, superstes omnium meorum? nullam terras despicere providentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil objici, nisi quòd vivam, potest; at illorum certè, quos utique immeritos mors acerba damnavit: ereptâ mihi priùs eorundem matre, quæ, nondum expleto ætatis undevicesimo anno, duos enixa filios, quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me jam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cùm omni virtute, quæ in fœminas cadit, functâ, insanabilem attulit marito dolorem; tum ætate eâ puellari, præsertim meæ comparatâ, potest et ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus oblectabar; et quod nefas erat, sæva, sed optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus præcipiti viâ effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus erui lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lacrymarum causas volo; utinamque esset ratio minuendi. Sed dissimulare quî possum, quid illi gratiæ in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, et (quod scio vix posse credi tantum) altæ mentis ostenderit? qualis amorem quicunque alienus infans mereretur. Illud verò insidiantis, quo me validiùs cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviæ educanti, me omnibus, qui sollicitare solent illas ætates, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optimâ, atque laudem omnem supergressâ, paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est quod flen-

dum meo nomine, quàm quod illius gaudendum est. Unâ post hæc Quinctiliani mei spe ac voluptate nitebar; et poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed jam decimum ætatis ingressus annum, certos atque deformatos fructus ostenderat. Juro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos Manes, numina doloris mei, has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modò ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognovi, plurima expertus, studiique jam tum non coacti (sciunt præceptores) sed prohibitis, pietatis, humanitatis, liberalitatis; ut prorsus possit hinc esse tanti fulminis metus, quòd observatum fere est, celeriùs occidere festinatam maturitatem; et esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra quàm homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia, vocis jucunditas claritasque, oris suavitas, et in utrâcunque linguâ, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes adhuc: illa majora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, quâ medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit! ut me in supremis consolatus est! quàm etiam deficiens, quàmque non tunc ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit! Tuosne ego, ô meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum, vidi? Tuum corpus frigidum exsangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire, ampliùs potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationibus. Tene, consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo prætori generum destinatum, te omnium spe Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantùm ad pœnas, amisi? Et si non cupido lucis, certè patientia, vindicet te reliquâ meâ ætate. Nam frustra

mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo nisi suâ culpâ diu dolet. Sed vivimus, et aliqua vivendi ratio quærenda est: credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solatium literas putaverunt. Si quando tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non injustè petierim moræ veniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potiùs non abrupta esse mirandum est? Tum si qua minùs fuerint effecta iis, quæ leviùs adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ aut fortunæ remittantur: quæ si quid mediocrium alioqui nostro ingenio virium fuit, ut non extinxerit, debilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumaciùs erigamus, quòd illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversus me reliquit, et infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem vel propter hoc certum est, quòd in nullum jam proprium usum perseveramus, sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis (si modò quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis paramus,, aliis relinquemus.

EPISTOLÆ

EX

CICERONE.

Argumentum Epist. III. Lib. I. ad FAM.

Commendat A. Trebonium, amicum suum, splendidum equitem Romanum.

M. T. C. P. LENTULO Procos. S. D.

AULO Trebonio, qui in tuâ provinciâ magna negotia, et ampla et expedita, habet, multos annos utor valdè familiariter. Is cùm antea semper, et suo splendore, et nostrâ, cæterorumque amicorum commendatione, gratissimus in provinciâ fuit; tum hoc tempore, propter tuum in me amorem, nostramque necessitudinem, vehementer confidit his meis literis se apud te gratiosum fore; quæ ne spes eum fallat, vehementer rogo te: commendoque tibi ejus omnia negotia, libertos, procuratores, familiam: in primisque ut quæ T. Ampius de ejus re decreverit, ea comprobes, omnibusque rebus eum ita tractes, ut intelligat meam commendationem non vulgarem fuisse. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. V. Lib. II. ad FAM.

Gratulatur Curioni, quòd et Romæ non sit, ubi multa contra rempublicam committuntur; et ibi sit, ubi ex rectè factis magnam laudem consequatur. Postremò eum ad suscipiendam rempublicam hortatur.

M. T. C. C. CURIONI S. P. D.

HÆC negotia quomodo se habeant, ne epistolâ quidem narrare audeo. Tibi, etsi ubicunque es, ut scripsi ad te antea, in eâdem es navi, tamen quòd abes gratulor; vel quia non vides ea quæ nos; vel quòd excelso et illustri loco sita sit laus tua, in plurimorum et sociorum et civium conspectu: quæ ad nos, nec obscuro nec vario sermone, sed et clarissimâ et unâ omnium voce, perfertur. Unum illud nescio gratulerne tibi, an timeam, quòd mirabilis est exspectatio reditûs tui: non quò verear, ne tua virtus opinioni hominum non respondeat; sed, mehercule, ne cùm veneris, non habeas jam quod cures; ita sunt omnia debilitata jam propè, et extincta. Sed hæc ipsa nescio rectène sint literis commissa; quare cætera cognosces ex aliis. Tu tamen, sive habes aliquam spem de republicâ, sive desperas, ea para, meditare, cogita, quæ esse in eo cive ac viro debent, qui sit rempublicam, afflictam et oppressam miseris temporibus ac perditis moribus, in veterem dignitatem ac libertatem vindicaturus. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. VI. Lib. II. ad FAM.

Commendat summo studio T. Annium Milonem ad petitionem consulatûs. Et, ut impetret quod vult, nihil omittit, quod in genere commendatitio requiri possit.

M. T. C. C. CURIONI S. P. D.

NONDUM erat auditum te ad Italiam adventare, cùm Sextum Villium, Milonis mei familiarem, cum his ad te literis misi. Sed tamen cùm appropinquare tuus adventus putaretur, et te jam ex Asiâ Romam versus profectum esse constaret, magnitudo rei fecit ut non vereremur, ne nimis citò mitteremus, cùm has quamprimùm ad te perferri literas magnopere vellemus. Ego, si mea in te essent officia solùm, Curio, tanta, quanta magìs à teipso prædicari, quàm à me ponderari solent, verecundiùs à te, si qua magna res mihi petenda esset, contenderem. Grave est enim homini pudenti, petere aliquid magnum ab eo, de quo se bene meritum putet; ne id quod petat exigere magìs quàm rogare, et in mercedis potiùs quàm beneficii loco numerare videatur. Sed quia tua in me vel nota omnibus, vel ipsâ novitate meorum temporum clarissima et maxima beneficia exstiterunt; estque animi ingenui, cui multum debeas, eidem plurimum velle debere; non dubitavi id à te per literas petere, quod mihi omnium esset maximum, maximèque necessarium. Neque enim sum veritus, ne sustinere tua in me vel innumerabilia beneficia non possem; cùm præsertim confiderem, nullam esse gratiam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando, cumulare atque illustrare posset. Ego omnia mea studia, omnem operam, curam, industriam, cogitationem,

mentem denique omnem, in Milonis consulatu fixi et locavi: statuique in eo me non officii solùm fructum, sed etiam pietatis laudem debere quærere. Neque verò cuiquam salutem ac fortunas suas tantæ curæ fuisse unquam puto, quantæ mihi sit honos ejus, in quo omnia mea posita esse decrevi. Huic te unum tanto adjumento esse, si volueris, posse intelligo, ut nihil sit præterea nobis requirendum. Habemus hæc omnia: bonorum studium conciliatum ex tribunatu, propter nostram, ut spero te intelligere, causam; vulgi ac multitudinis, propter magnificentiam munerum, liberalitatemque naturæ; juventutis et gratiosorum in suffragiis studia, propter ipsius excellentem in eo genere vel gratiam vel diligentiam; nostram suffragationem, si minùs potentem, at probatam tamen, et justam, et debitam, et propterea fortasse etiam gratiosam. Dux nobis et auctor opus est, eorum ventorum, quos proposui, moderator quidam, et quasi gubernator; qui si ex omnibus unus optandus esset, quem tecum conferre possemus, non haberemus. Quamobrem, si me memorem, si gratum, si bonum virum, vel ex hoc ipso, quòd tam vehementer de Milone laborem, existimare potes; si dignum denique tuis beneficiis judicas; hoc à te peto, ut subvenias huic meæ sollicitudini, ut huic meæ laudi, vel, ut veriùs dicam, propè saluti tuum studium dices. De ipso T. Annio tantùm tibi polliceor, te majoris animi, gravitatis, constantiæ, benevolentiæque erga te, si complecti hominem volueris, habiturum esse neminem. Mihi verò tantum decoris, tantum dignitatis adjunxeris, ut eundem te facilè agnoscam fuisse in laude meâ, qui fueris in salute. Ego, ni te videre scirem, cùm ad te hæc scriberem, quantum officii sustinerem, quantopere mihi esset in hâc petitione Milonis omni non modò contentione, sed etiam dimicatione elaborandum, plura scriberem. Nunc tibi omnem rem at-

que causam, neque totum commendo atque trado. Unum hoc sic habeto: si à te hanc rem impetrâro, me penè plus tibi quàm ipsi Miloni debiturum. Non enim mihi tam mea salus cara fuit, in quâ præcipuè sum ab illo adjutus, quàm pietas erit in referendâ gratiâ jucunda. Eam autem unius tui studio me assequi posse confido. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. VII. Lib. II. ad FAM.

Hanc scripsit in Cilicià, cùm esset proconsul. Gratulatur Curioni de tribunatu plebis. Hortatur ad boni civis officium. De sacerdotio Curionis quiddam interserit. Postremò rogat, ne quid sibi temporis prorogari ad provinciæ administrationem patiatur.

M. T. C. PROCONSUL, C. CURIONI, TRIBUNO PL. S. D.

SERA gratulatio reprehendi non solet, præsertim si nullâ negligentiâ prætermissa est. Longè enim absum: audio serò. Sed tibi et gratulor, et, ut sempiternæ laudi tibi sit iste tribunatus, exopto: teque hortor ut omnia gubernes et moderere prudentiâ tuâ, ne te auferant aliorum consilia. Nemo est qui tibi sapientiùs suadere possit teipso: nunquam labêre, si te audies. Non scribo hoc temerè: cui scribam, video: novi animum, novi consilium tuum. Non vereor nequid timidè, neque stultè facias, si ea defendes, quæ ipse recta esse senties. Quòd in id reipublicæ tempus non incideris, sed veneris, (judicio enim tuo, non casu, in ipsum discrimen rerum contulisti tribunatum tuum:) profectò vides, quanta vis in republicâ

temporum sit, quanta varietas rerum, quàm incerti exitus, quàm flexibiles hominum voluntates: quid insidiarum, quid vanitatis in vitâ, non dubito quin cogites. Sed, amabo te, cura et cogita nihil novi, sed illud idem quod initio scripsi: tecum loquere et te adhîbe in consilium, te audi, tibi obtempera. Alteri qui melius dare consilium possit, quàm tu, non facilè inveniri potest; tibi verò ipsi certè nemo melius dabit. Dii immortales! cur ego non adsum vel spectator laudum tuarum; vel particeps, vel socius, vel minister consiliorum? Jam etsi hoc minimè tibi deest, sed tamen efficeret magnitudo et vis amoris mei, consilio te ut possem juvare. Scribam ad te plura aliàs. Paucis enim diebus eram missurus domesticos tabellarios; ut, quoniam sanè feliciter, et ex meâ sententiâ, rempublicam gessimus, unis literis totius æstatis res gestas ad senatum perscriberem. De sacerdotio tuo quantam curam adhibuerim, quanquam difficili in re atque causâ, cognosces ex iis literis, quas Thrasoni, liberto tuo, dedi. Te, mi Curio, pro tuâ incredibili in me benevolentiâ, meâque item in te singulari, rogo atque oro, ne patiare quidquam mihi ad hanc provincialem molestiam temporis prorogari. Præsens tecum egi, cùm te tribunum plebis isto anno fore non putarem: itemque petivi sæpiùs per literas: sed tum quasi à senatore nobilissimo, tum adolescente gratiosissimo; nunc à tribuno plebis, et à Curione tribuno: non ut decernatur aliquid novi, quod solet esse difficilius; sed ut ne quid novi decernatur; et ut senatûs-consultum et leges defendas: eaque mihi conditio maneat, quâ profectus sum. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. VIII. Lib. II. ad FAM.

Leviter Cœlium objurgat, qui commentarium misisset refertum levissimis rebus. Tum hortatur ad amicitiam Pompeii, emergente jam belli civilis initio. Addit de suo in provinciam itinere. In extremo, ne sibi provinciæ tempus prorogetur.

M. T. C. PROCONSUL, M. CŒLIO S. D.

QUID? tu me hoc tibi mandâsse existimas, ut mihi gladiatorum compositiones, ut vadimonia dilata, et Chresti compilationem mitteres, et ea, quæ nobis, cùm Romæ sumus, narrare nemo audeat? Vide quantum tibi meo judicio tribuam, nec meherculè injuriâ; πολιτικώτερον enim te adhuc neminem cognovi. Ne illa quidem curo mihi scribas, quæ maximis in rebus reipublicæ geruntur quotidie, nisi quid ad me ipsum pertinebit. Scribent alii: multi nuntiabunt. Perferet multa etiam ipse rumor. Quare ego nec præterita nec præsentia abs te, sed ut ab homine longè in posterum prospiciente, futura exspecto; ut ex tuis literis, cùm formam reipublicæ viderim, quale ædificium futurum sit, scire possim. Neque tamen adhuc habeo, quod te accusem; neque enim fuit quod tu plus providere posses, quàm quivis nostrûm, in primisque ego, qui cum Pompeio complures dies nullis in aliis, nisi de republicâ sermonibus, versatus sum: quæ nec possunt scribi, nec scribenda sunt. Tantum habeto, civem egregium esse Pompeium, et ad omnia, quæ providenda sunt in republicâ, et animo et consilio paratum. Quare da te homini. Complectetur te, mihi crede. Jam iidem illi et boni et mali cives videntur, qui nobis videri solent. Ego cùm Athenis decem ipsos dies fuissem, multùmque mecum

Gallus noster Caninius, proficiscebar inde pridie Nonas Quint. cùm hoc ad te literarum dedi. Tibi cùm omnia mea commendatissima esse cupio, tum nihil magìs quàm ne tempus nobis provinciæ prorogetur. In eo mihi sunt omnia. Quod, quando, et quomodo, et per quos agendum sit, tu optimè constitues. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. V. Lib. IV. ad FAM.

Cùm Cæsar bellum gereret in Hispaniâ contra Pompeii liberos, perîit Tullia ex partu, Ciceronis filia, jam à Dolabellâ dimissa. Consolatur Ciceronem Serv. Sulpicius argumentis ad tollendum dolorem undecunque collectis.——De Sulpicio sic Quinct. lib. IX. Ser. Sulpicius insignem non immeritò famam tribus orationibus meruit.

SER. SULPICIUS M. T. CICERONI S. D.

POSTEAQUAM mihi renuntiatum est de obitu Tullîæ, filiæ tuæ, sanè quàm pro eo ac debui graviter molestèque tuli, communemque eam calamitatem existimavi. Qui si istic affuissem, neque tibi defuissem, coràmque meum dolorem tibi declarâssem. Etsi genus hoc consolationis miserum atque acerbum est, (propterea quia per quos ea confieri debet, propinquos ac familiares, ipsi pari molestîâ afficiuntur, neque sine lacrymis multis id conari possunt; uti magìs ipsi videantur aliorum consolatione indigere, quàm alîis posse suum officium præstare;) tamen, quæ in præsentiâ in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te perscribere; non, quòd ea te fugere existimem, sed, quòd forsitan dolore impeditus, minùs ea perspicias.

Quid est, quòd tanto opere te commoveat tuus dolor intestinus? Cogita, quemadmodum adhuc fortuna nobiscum egerit; ea nobis erepta esse, quæ hominibus non minùs quàm liberi cara esse debent, patriam, honestatem, dignitatem, honores omnes. Hoc uno incommodo addito, quid ad dolorem adjungi potuit? aut qui non in illis rebus exercitatus animus callere jam debet, atque omnia minoris existimare? An illius vicem, credo, doles? Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris, et nos sæpe incidimus hisce temporibus, non pessimè cum iis esse actum, quibus sine dolore licitum est mortem cum vitâ commutare? Quid autem fuit, quod illam hoc tempore ad vivendum magnoperè invitare posset? quæ res? quæ spes? quod animi solatium? Ut, cum aliquo adolescente primario conjuncta, ætatem gereret? Licitum est tibi, credo, pro tuâ dignitate ex hâc juventute generum deligere, cujus fidei liberos tuos te tutò committere putares. An ut ea liberos ex sese pareret; quos cùm florentes videret, lætaretur? qui rem à parente traditam per se tenere possent? honores ordinatim petituri essent in republicâ? in amicorum negotiis libertate suâ uti? Quid horum fuit, quod non, priùs quàm datum est, ademptum sit? At verò malum est liberos amittere. Malum, nisi hoc pejus sit hæc sufferre et perpeti.

. . . . . .

Quæ res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si fortè eadem res tibi minuere dolorem possit. Ex Asiâ rediens, cùm ab Æginâ Megaram versus navigarem, cœpi regiones circumcirca prospicere. Post me erat Ægina, antè Megara, dextrâ Piræus, sinistrâ Corinthus: quæ oppida quôdam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent. Cœpi egomet mecum sic cogitare: Hem! nos homunculi

indignamur, si quis nostrùm interiit, aut occisus est, quorum vita brevior esse debet, cùm uno loco tot oppidorum cadavera projecta jaceant? Visne tu te, Servi, cohibere, et meminisse, hominem te esse natum? Crede mihi, cogitatione eâ non mediocriter sum confirmatus. Hoc idem, si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas. Modò uno tempore tot viri clarissimi interierunt: de imperio præterea tanta diminutio facta est: omnes provinciæ conquassatæ sunt. In unius mulierculæ animulâ si jactura facta est, tantopere commoveris? quæ si hoc tempore non diem suum obisset, paucis pòst annis tamen ei moriendum fuit; quoniam homo nata fuerat.

Etiam tu ab hisce rebus animum ac cogitationem tuam avoca, atque ea potiùs reminiscere, quæ digna tuâ personâ sunt: illam, quamdiu fuerit opus ei, vixisse; unà cum republicâ fuisse; te patrem suum, prætorem, consulem, augurem vidisse; adolescentibus primariis nuptam fuisse; omnibus bonis propè perfunctam esse; cum respublica occideret, vitâ excessisse. Quid est, quod tu, aut illa, cum fortunâ hoc nomine queri possitis?

Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, et eum, qui aliis consueris præcipere et dare consilium; neque imitare malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinæ scientiam, ipsi se curare non possunt: sed potiùs, quæ aliis tute præcipere soles, ea tute tibi subjice, atque apud animum propone. Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuat ac molliat. Hoc te exspectare tempus, tibi turpe est, ac non ei rei sapientiâ tuâ te occurrere.

Quòd si quis etiam inferis sensus est, qui illius in te

amor fuit, pietasque in omnes suos, hoc certè illa te facere non vult. Da hoc illi mortuæ; da cæteris amicis ac familiaribus, qui tuo dolore mœrent: da patriæ, ut si quâ in re opus sit, operâ et consilio tuo uti possit.

Denique, quoniam in eam fortunam devenimus, ut etiam huic rei nobis serviendum sit; noli committere, ut quisquam te putet non tam filiam, quàm reipublicæ tempora, et aliorum victoriam, lugere.

Plura me ad te de hâc re scribere pudet, ne videar prudentiæ tuæ diffidere. Quare, si hoc unum proposuero, finem faciam scribendi. Vidimus aliquoties secundam pulcherrimè te ferre fortunam, magnamque ex eâ re te laudem adipisci: fac aliquando intelligamus, adversam quoque te æquè ferre posse, neque id majus, quàm debeat, tibi onus videri; ne ex omnibus virtutibus hæc una tibi videatur deesse. Quod ad me attinet, cùm te tranquilliorem animo esse cognôro, de iis rebus, quæ hîc geruntur, quemadmodum se provincia habeat, certiorem faciam. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. VI. Lib. IV. ad FAM.

Ad Servii consolationem respondit, suum dolorem, lectis illius literis, aliquid ex parte lenitum; sed dolendi causas apud se et plures et graviores esse, quàm apud quemvis alium in simili calamitate.

M. T. C. SER. SULPICIO S. D.

EGO verò, Servi, vellem, ut scribis, in meo gravissimo casu affuisses. Quantum enim præsens me adjuvare potueris et consolando et propè æquè dolendo,

facilè ex eo intelligo, quòd literis tuis aliquantulum acquievi. Nam et ea scripsisti, quæ levare luctum possent; et in me consolando non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti. Servius tamen tuus, omnibus officiis, quæ illi tempori tribui potuerunt, declaravit, et quanti ipse me faceret, et quàm suum talem erga me animum tibi gratum putaret fore: cujus officia jucundiora scilicet sæpe mihi fuerint, nunquam tamen gratiora. Me autem non oratio tua solùm, et societas penè ægritudinis, sed etiam auctoritas consolatur. Turpe enim esse existimo, me non ita ferre casum meum, ut tu, tali sapientiâ præditus, ferendum putas.

Sed opprimor interdum, et vix resisto dolori, quòd ea me solatia deficiunt, quæ cæteris, quorum mihi exempla propono, simili in fortunâ non defuerunt. Nam et Q. Maximus, qui filium consularem, clarum virum, et magnis rebus gestis, amisit; et L. Paulus, qui duo septem diebus; et vester Gallus, et M. Cato, qui summo ingenio, summâ virtute, filium perdidit; iis temporibus fuerant, ut eorum luctum ipsorum dignitas consolaretur ea, quam ex republicâ consequebantur. Mihi autem, amissis ornamentis iis, quæ ipse commemoras, quæque eram maximis laboribus adeptus, unum manebat illud solatium, quod ereptum est. Non amicorum negotiis, non reipublicæ procuratione, impediebantur cogitationes meæ: nihil in foro agere libebat: adspicere curiam non poteram: existimabam, id quod erat, omnes me et industriæ meæ fructus et fortunæ perdidisse. Sed cùm cogitarem, hæc mihi tecum et cum quibusdam esse communia; et cùm frangerem jam ipse me, cogeremque illa ferre toleranter, habebam quò confugerem, ubi conquiescerem, cujus in sermone et suavitate omnes curas doloresque deponerem. Nunc autem hoc

tam gravi vulnere etiam illa, quæ consanuisse videbantur, recrudescunt. Non enim, ut tum me à republicâ mœstum domus excipiebat, quæ levaret; sic nunc domo mœrens, ad rempublicam confugere possum, ut in ejus bonis acquiescam: itaque et domo absum et foro; quòd nec cum dolorem, quem à republicâ capio, domus jam consolari potest, nec domesticum respublica. Quò magìs te exspecto, teque videre quàm primùm cupio. Major mihi levatio afferri nulla potest, quàm conjunctio consuetudinis sermonumque nostrorum: quanquam sperabam tuum adventum; sic enim audiebam, appropinquare.

Ego autem cùm multis de causis te exopto quamprimùm videre, tum etiam, ut antè commentemur inter nos, quâ ratione nobis traducendum sit hoc tempus; quod est totum ad unius voluntatem accommodandum, et prudentis, et liberalis, et, ut perspexisse videor, nec à me alieni, et tibi amicissimi. Quod cùm ita sit, magnæ est tamen deliberationis, quæ ratio sit ineunda nobis, non agendi aliquid, sed illius concessu et beneficio quiescendi. Vale.

Argumentum Epist. VII. Lib. IV. ad FAM.

Suadet, ut exsulandi consilium abjiciat, et in patriam suam redeat: id Cæsarem facilè concessurum; id optare ipsius fratrem; id ipsam rempublicam; id ad rationem etiam rei familiaris pertinere.

M. T. C. M. MARCELLO S. D.

Etsi eo te adhuc consilio usum intelligo, ut id reprehendere non audeam; (non quin ab eo ipse dissentiam,

sed quòd eâ te sapientiâ esse judicem, ut meum consilium non anteponam tuo :) tamen et amicitiæ nostræ vetustas, et tua summa erga me benevolentia, quæ mihi jam à pueritiâ tuâ cognita est, me hortata est, ut ea scriberem ad te, quæ et saluti tuæ conducere arbitrarer, et non aliena esse ducerem à dignitate.

Ego eum te esse, qui horum malorum initia multò antè videris, consulatum magnificentissimè atque optimè gesseris, præclarè memini: sed idem etiam illa vidi, neque te consilium civilis belli ita gerendi, neque copias Cn. Pompeii, nec genus exercitûs, probare, semperque summè diffidere. Quâ in sententiâ me quoque fuisse, memoriâ tenere te arbitror. Itaque neque tu multùm interfuisti rebus gerendis; et ego id semper egi, ne interessem. Non enim iis rebus pugnabamus, quibus valere poteramus, consilio, auctoritate, causâ, quæ erant in nobis superiora; sed lacertis et viribus, quibus pares non eramus. Victi sumus igitur: aut, si vinci dignitas non potest, fracti certè et abjecti. In quo tuum consilium nemo potest non maximè laudare, quòd cum spe vincendi simul abjecisti certandi etiam cupiditatem: ostendistique, sapientem et bonum civem initia belli civilis invitum suscipere, extrema libenter non persequi. Qui non idem consilium, quod tu, secuti sunt, eos video in duo genera esse distractos. Aut enim renovare bellum conati sunt, hique se in Africam contulerunt; aut, quemadmodum nos, victori sese crediderunt. Medium quoddam tuum consilium fuit, qui hoc fortasse humilis animi duceres, illud pertinacis. Fateor, à plerisque, vel dicam ab omnibus, sapiens tuum consilium, à multis etiam magni ac fortis animi judicatum. Sed habet ista ratio, ut mihi quidem videtur, quendam modum; præsertim cùm tibi nihil deesse arbitrer ad tuas

fortunas omnes obtinendas, præter voluntatem. Sic enim intellexi, nihil aliud esse, quod dubitationem afferret ei, penes quem est potestas, nisi quòd vereretur, ne tu illud beneficium omnino non putares. De quo quid sentiam, nihil attinet dicere; cùm appareat, ipse quid fecerim. Sed tamen, si jam ita constituisses, ut abesse perpetuò malles, quàm ea, quæ nolles, videre; tamen id cogitare deberes, ubicunque esses, te fore in ejus ipsius, quem fugeres, potestate; qui si facilè passurus esset, te carentem patriâ et fortunis tuis quietè et liberè vivere; cogitandum tibi tamen esset, Romæne et domi tuæ, cujusmodi res esset, an Mitylenis aut Rhodi malles vivere. Sed cùm ita latè pateat ejus potestas, quem veremur, ut terrarum orbem complexa sit; nonne mavis sine periculo domi tuæ esse, quàm cum periculo alienæ? Equidem, etiam si oppetenda mors esset, domi atque in patriâ mallem, quàm in externis atque alienis locis. * Nec verò locus tibi ullus dulcior esse debet patriâ: nec eam diligere minùs debes, quòd deformior est, sed misereri potiùs; nec eam, multis claris viris orbatam, privare etiam aspectu tuo. Hoc idem omnes, qui te diligunt, sentiunt: quorum est magna, pro tuis maximis clarissimisque virtutibus, multitudo. Habemus etiam rationem rei familiaris tuæ, quam dissipari nolumus. Nam etsi nullam potest accipere injuriam, quæ futura perpetua sit; propterea quòd neque is qui tenet rempublicam patietur, neque ipsa respublica; tamen impetum prædonum in tuas fortunas fieri nolo. Hi autem, qui essent, auderem scribere, nisi te intelligere confiderem. Hic te unius sollicitudines, unius etiam multæ et assiduæ lacrymæ C. Marcelli, fratris optimi, deprecantur: nos curâ et dolore proximi sumus; precibus tardiores, quòd jus adesse videmur, cùm ipsi deprecatione egerimus, non habemus.

* *Ex* Epistol. IX. *ejusdem libri.*

Gratiâ tantum possumus, quantum victi. Sed tamen consilio, studio, Marcello non desumus. * A tuis reliquis non adhibemur: ad omnia parati sumus. Vale.

* *A reliquis tuis propinquis ac necessariis non adhibemur ad consilium de tuo reditu capiendum.* Manut.

ARGUMENTUM EPIST. XIII. Lib. IV. ad FAM.

Exsulantem Nigidium spe reditûs consolans, suam illi operam, summque officium pollicetur; præterea rem omnem familiarem. In extremo hortatur, ut bono animo fortique sit in utramque partem.

M. T. C. P. NIGIDIO FIGULO S. D.

QUÆRENTI mihi jamdiu quid ad te potissimùm scriberem, non modò certa res nulla, sed ne genus quidem literarum usitatum, veniebat in mentem. Unam enim partem et consuetudinem earum epistolarum, quibus secundis rebus uti solebamus, tempus eripuerat; perfeceratque fortuna, ne quid tale scribere possem, aut omnino cogitare. Relinquebatur triste quoddam et miserum, et his temporibus consentaneum, genus literarum. Id quoque deficiebat me; in quo debebat esse aut promissio auxilii alicujus, aut consolatio doloris tui. Quod pollicerer, non erat: ipse enim pari fortunâ abjectus, aliorum opibus casus meos sustentabam; sæpiusque mihi veniebat in mentem queri, quòd ita viverem, quàm gaudere, quòd viverem. Quanquam enim nulla meipsum privatim pepulit insignis injuria; nec mihi quidquam tali tempore in mentem ve-

nil optare, quod non ultrò mihi Cæsar detulerit; tamen nihilominus eis conficior curis, ut ipsum, quòd maneam in vitâ, peccare me existimem. Careo enim cùm familiarissimis multis, quos aut mors eripuit nobis, aut distraxit fuga; tum omnibus amicis, quorum benevolentiam nobis conciliârat per me quondam, te socio, defensa respublica: versorque in eorum naufragiis et bonorum direptionibus: nec audio solùm, quod ipsum esset miserum, sed etiam video, quo nihil est acerbius, eorum fortunas dissipari, quibus nos olim adjutoribus illud incendium exstinximus; et in quâ urbe modò gratiâ, auctoritate, gloriâ floruimus, in eâ nunc iis quidem omnibus caremus. Obtinemus ipsius Cæsaris summam erga nos humanitatem. Sed ea plus non potest, quàm vis et mutatio omnium rerum atque temporum. Itaque orbus iis rebus omnibus, quibus et natura me et voluntas et consuetudo assuefecerat, cùm cæteris, ut quidem videor, tum mihi, ipse displiceo. Natus enim ad agendum semper aliquid dignum viro, nunc non modò agendi rationem nullam habeo, sed ne cogitandi quidem: et qui antea aut obscuris hominibus, aut etiam sontibus opitulari poteram, nunc P. Nigidio, uni omnium doctissimo et sanctissimo, et maximâ quondam gratiâ, et mihi certè amicissimo, ne benignè quidem polliceri possum. Ergo hoc ereptum est literarum genus.

Reliquum est, ut consoler, et afferam rationes, quibus te à molestiis coner abducere. At ea quidem facultas, vel tui vel alterius consolandi, in te summa est, si unquam in ullo fuit. Itaque eam partem, quæ ab exquisitâ quâdam ratione et doctrinâ, proficiscitur, non attingam, tibi totam relinquam. Quid sit forti et sapienti homine dignum, quid gravitas, quid altitudo animi, quid acta tua vita, quid studia, quid artes, quibus à pueritiâ floruisti, à

te flagitent, tu videbis. Ego quod intelligere et sentire, quia sum Romæ, et quia curo attendoque, possum, id tibi affirmo, te in istis molestiis, in quibus es hoc tempore, non diutiùs futurum; in iis autem, in quibus etiam nos sumus, fortasse semper fore. Videor mihi perspicere primùm ipsius animum, qui plurimùm potest, propensum ad salutem tuam. Non scribo hoc temerè. Quò minùs familiaris sum, hôc sum ad investigandum curiosior. Quò faciliùs, quibus est iratior, respondere tristiùs possit, hôc est adhuc tardior ad te molestiâ liberandum: Familiares verò ejus, et ii quidem, qui illi jucundissimi sunt, mirabiliter de te et loquuntur et sentiunt. Accedit eòdem vulgi voluntas, vel potiùs consensus omnium. Etiam illa, quæ minimum nunc quidem potest, sed possit necesse est, respublica, quascunque vires habebit, ab iis ipsis, quibus tenetur, de te propediem, mihi crede, impetrabit.

Redeo igitur ad id, ut jam tibi etiam pollicear aliquid, quod primò omiserim: nam et complectar ejus familiarissimos, qui me admodum diligunt, multùmque mecum sunt, et in ipsius consuetudinem, quam adhuc meus pudor mihi clausit, insinuabo: et certè omnes vias persequar, quibus putabo ad id, quod volumus, pervenire posse. In hôc toto genere plura faciam, quàm scribere audeo. Cætera, quæ tibi à multis prompta esse certò scio, à me sunt paratissima. Nihil in re familiari meâ est, quod ego meum malim esse, quàm tuum. Hâc de re, et de hôc genere toto, hoc scribo parciùs, quòd te, id quod ipse confido, sperare malo esse usurum tuis.

Extremum illud est, ut te orem et obsecrem, animo ut maximo sis; nec ea solùm memineris, quæ ab aliis magnis viris accepisti, sed illa etiam, quæ ipse ingenio studioque

peperisti. Quæ si colliges, et sperabis omnia optimè, et quæ accident, qualiacunque erunt, sapienter feres. Sed hæc tu meliùs, vel optimè omnium. Ego quæ pertinere ad te intelligam, studiosissimè omnia diligentissimèque curabo; tuorumque tristissimo meo tempore meritorum erga me memoriam conservabo. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XII. Lib. V. ad FAM.

Lucceium, historiarum scriptorem, rogat, ut de rebus à se in consulatu gestis separatum volumen conficiat; quod illustrius videbatur.

M. T. C. L. LUCCEIO, Q. F. S. D.

CORAM me tecum eadem hæc agere sæpe conantem deterruit pudor quidam penè subrusticus, quæ nunc expromam absens audaciùs: Epistola enim non erubescit. Ardeo cupiditate incredibili, neque, ut ego arbitror, reprehendendâ, nomen ut nostrum scriptis illustretur et celebretur tuis; quod etsi mihi sæpe ostendis te esse facturum, tamen ignoscas velim huic festinationi meæ. Genus enim scriptorum tuorum, etsi erat semper à me vehementer exspectatum, tamen vicit opinionem meam, meque ita vel cepit, vel incendit, ut cuperem quàm celerrimè res nostras monumentis commendari tuis. Neque enim me solùm commemoratio posteritatis ad spem quandam immortalitatis rapit; sed etiam illa cupiditas, vel ut auctoritate testimonii tui, vel indicio benevolentiæ, vel suavitate ingenii, vivi perfruamur.

Neque tamen hæc cùm scribebam, eram nescius, quantis oneribus premerêre susceptarum rerum, et jam institutarum ; sed quia videbam Italici belli et civilis historiam jam à te penè esse perfectam, dixeras autem mihi te reliquas res ordiri ; deesse mihi nolui, quin te admonerem ut cogitares, conjunctène malles cum reliquis rebus nostra contexere, an, ut multi Græci fecerunt, (Callisthenes Troïcum bellum, Timæus Pyrrhi, Polybius Numantinum ; qui omnes à perpetuis suis historiis ea, quæ dixi, bella separaverunt,) tu quoque item civilem conjurationem ab hostilibus externisque bellis sejungeres. Equidem ad nostram laudem non multùm video interesse ; sed ad properationem meam quiddam interest, non te exspectare, dum ad locum venias, at statim causam illam totam et tempus arripere. Et simul si uno in argumento, unâque in personâ, mens tua tota versabitur, cerno jam animo, quantò omnia uberiora atque ornatiora futura sint.

Neque tamen ignoro, quàm impudenter faciam, qui primùm tibi tantum oneris imponam ; potest enim mihi denegare occupatio tua ; deinde etiam, ut ornes me, postulem. Quid si illa tibi non tantopere videntur ornanda ? Sed tamen, qui semel verecundiæ fines transierit, eum bene et naviter oportet esse impudentem. Itaque te planè etiam atque etiam rogo, ut et ornes ea vehementiùs etiam, quàm fortasse sentis, et in eo leges historiæ negligas ; gratiamque illam, de quâ suavissimè quodam in procemio scripsisti, à quâ te deflecti non magis potuisse demonstras, quàm Herculem Xenophontium illum à voluptate : ea si me tibi vehementiùs commendabit, ne aspernere ; amorique nostro : plusculum etiam, quàm concedet veritas, largiare.

Quòd si te adducemus, ut hoc suscipias, erit, ut mihi

persuadeo, materies digna facultate et copiâ tuâ. A principio enim conjurationis usque ad reditum nostrum videtur mihi modicum quoddam corpus confici posse: in quo et illâ poteris uti civilium commutationum scientiâ, vel in explicandis causis rerum novarum, vel in remediis incommodorum; cùm et reprehendes ea, quæ vituperanda duces, et quæ placebunt, exponendis rationibus comprobabis; et si liberiùs, ut consuêsti, agendum putabis, multorum in nos perfidiam, insidias, proditionem notabis. Multam etiam casus nostri tibi varietatem in scribendo suppeditabunt, plenam cujusdam voluptatis, quæ vehementer animos hominum in legendo, te scriptore, retinere possit. Nihil est enim aptius ad delectationem lectoris, quàm temporum varietates, fortunæque vicissitudines; quæ etsi nobis optabiles in experiendo non fuerunt, in legendo tamen erunt jucundæ. Habet enim præteriti doloris secura recordatio delectationem. Cæteris verò nullâ perfunctis propriâ molestiâ, casus autem alienos sine ullo dolore intuentibus, etiam ipsa misericordia est jucunda. Quem enim nostrûm ille moriens apud Mantineam, Epaminondas, non cum quâdam miseratione delectat? qui tum denique sibi avelli jubet spiculum, postea quàm ei percontanti dictum est, clypeum esse salvum: ut etiam in vulneris dolore æquo animo cum laude moreretur. Cujus studium in legendo non erectum Themistoclis fugâ redituque retinetur? etenim ordo ipse annalium mediocriter nos retinet, quasi enumeratione fastorum. At viri sæpe excellentis ancipites variique casus habent admirationem, exspectationem, lætitiam, molestiam, spem, timorem. Si verò exitu notabili concluduntur, expletur animus jucundissimâ lectionis voluptate. Quo mihi acciderit optatius, si in hâc sententiâ fueris, ut à continentibus tuis scriptis, in quibus perpetuam rerum gestarum

historiam complecteris, secernas hanc quasi fabulam rerum eventorumque nostrorum. Habet enim varios actus, multasque actiones et consiliorum et temporum.

Ac ne vereor, ne assentatiunculâ quâdam aucupari tuam gratiam videar, cùm hoc demonstrem, me à te potissimùm ornari celebrarique velle. Neque enim tu is es, qui, quid sis, nescias; et qui non eos magìs, qui te non admirentur, invidos, quàm eos qui laudent, assentatores arbitrere. Neque autem ego sum ita demens, ut me sempiternæ gloriæ per eum commendari velim, qui non ipse quoque in me commendando propriam ingenii gloriam consequatur. Neque enim Alexander ille gratiæ causâ ab Apelle potissimùm pingi, et à Lysippo fingi, volebat; sed quòd illorum artem cùm ipsis, tum etiam sibi, gloriæ fore putabat. Atque illi artifices, corporis simulacra ignotis nota faciebant; quæ vel si nulla sint, nihilo sint tamen obscuriores clari viri. Nec minùs est Spartiates Agesilaus ille perhibendus, qui neque pictam neque fictam imaginem suam passus est esse, quàm qui in eo genere laborârunt. Unus enim Xenophontis libellus, in eo rege laudando, facilè omnes imagines omnium statuasque superavit.

Atque hoc præstantius mihi fuerit et ad lætitiam animi, et ad memoriæ dignitatem, si in tua scripta pervenero, quàm si in cæterorum: quòd non ingenium mihi solum suppeditatum fuerit tuum, (sicut Timoleonti à Timæo, aut ab Herodoto Themistocli,) sed etiam auctoritas clarissimi et spectatissimi viri, et in reipublicæ maximis gravissimisque causis cogniti, atque in primis probati; ut mihi non solùm præconium, quod, cùm in Sigæum venisset Alexander, ab Homero Achilli tributum esse dixit; sed etiam grave testimonium impertitum clari hominis magnique vi-

deatur. Placet enim Hector ille mihi Nævianus, qui non tantùm *laudari se* lætatur, sed addit etiam, *à laudato viro.*

Quod si à te non impetro, hoc est, si qua te res impedîerit, (neque enim fas esse arbitror, quidquam me rogantem abs te non impetrare,) cogar fortasse facere, quod nonnulli sæpe reprehendunt: scribam ipse de me: multorum tamen exemplo et clarorum virorum. Sed, quod te non fugit, hæc sunt in hoc genere vitia. Et verecundiùs ipsi de sese scribant necesse est, si quid est laudandum; et prætereant, si quid reprehendendum est. Accedit etiam, ut minor sit fides, minor auctoritas; multi denique reprehendant, et dicant, verecundiores esse præcones ludorum gymnicorum, qui cùm cæteris coronas imposuerint victoribus, eorumque nomina magnâ voce pronuntiârint; cùm ipsi ante ludorum missionem coronâ donentur, alium præconem adhibeant, ne suâ voce ipsi se victores esse prædicent. Hæc nos vitare cupimus, et si recipis causam nostram, vitabimus; idque ut facias, rogamus.

Ac, ne fortè mirere, cur, cùm mihi sæpe ostenderis te accuratissimè nostrorum temporum consilia atque eventus literis mandaturum, à te id nunc tantopere et tam multis verbis petamus; illa nos cupiditas incendit, de quâ initio scripsi, festinationis, quòd alacres animo sumus; ut et cæteri, viventibus nobis, ex literis tuis nos cognoscant, et nosmetipsi vivi gloriolâ nostrâ perfruamur. His de rebus quid acturus sis, si tibi non est molestum, rescribas mihi velim. Si enim suscipis causam, conficiam commentarios rerum omnium. Sin autem differs me in tempus aliud, coram tecum loquar. Tu interea non cessabis, et ea quæ habes instituta perpolies; nosque diliges. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XVI. Lib. V. ad FAM.

Consolatur amicum, obitum liberorum immoderatiùs ferentem.

M. T. CICERO TITIO S. D.

ETSI unus ex omnibus minimè sum ad te consolandum accommodatus, quòd tantum ex tuis molestiis cepi doloris, ut consolatione ipse egerem; tamen cùm longiùs à summi luctûs acerbitate meus abesset dolor quàm tuus, statui nostræ necessitudinis esse, meæque in te benevolentiæ, non tacere tanto in tuo mœrore tamdiu; sed adhibere aliquam modicam consolationem, quæ levare dolorem tuum posset, si minùs sanare potuisset.

Est autem consolatio pervulgata quidem illa maximè, quam semper in ore atque in animo habere debemus: Homines nos ut esse meminerimus, eâ lege natos, ut omnibus telis fortunæ proposita sit vita nostra; neque esse recusandum, quo minùs eâ, quâ nati sumus, conditione vivamus; neve tam graviter eos casus feramus, quos nullo consilio vitare possimus. Eventisque aliorum memoriâ repetendis, nihil accidisse nobis novi cogitemus.

Neque hæ neque cæteræ consolationes, quæ sunt à sapientissimis viris usurpatæ, memoriæque et literis proditæ, tantum videntur proficere debere, quantum status ipse nostræ civitatis, et hæc perturbatio temporum perditorum; cùm beatissimi sint qui liberos non susceperunt, minùs autem miseri, qui his temporibus amiserunt, quàm si eos-

dem bonâ aut denique aliquâ republicâ perdidissent. Quòd si tuum te desiderium movet, aut si tuarum rerum cogitatione mœres, non facilè exhauriri tibi istum dolorem posse universum puto. Sin illa te res cruciat, quæ magis amoris est, ut eorum, qui occiderunt, miserias lugeas; (ut ea non dicam, quæ sæpissime et legi et audivi, nihil mali esse in morte, in quâ si resideat sensus, immortalitas illa potiùs, quàm mors ducenda sit: sin sit amissus, nulla videri miseria debeat, quæ non sentiatur:) hoc tamen non dubitans confirmare possum, ea misceri, parari, impendere reipublicæ, quæ qui reliquerit, nullo modo mihi quidem deceptus esse videatur. Quid est enim jam non modò pudori, probitati, virtuti, rectis studiis, bonis artibus, sed omnino libertati ac saluti loci? non, mehercule, quemquam audivi hoc gravissimo et pestilentissimo anno adolescentulum aut puerum mortuum, qui mihi non à diis immortalibus ereptus ex his miseriis, atque ex iniquissimâ conditione vitæ videretur. Quare, si tibi unum hoc detrahi potest, ne quid iis, quos amâsti, mali putes contigisse, permultum erit ex mœrore tuo diminutum. Relinquetur enim simplex illa jam cura doloris tui, quæ non cum illis communicabitur, sed ad te ipsum propriè referetur: in quâ non est jam gravitatis ac sapientiæ tuæ, quam tu à puero præstitisti, ferre immoderatiùs casum incommodorum tuorum, qui sit ab eorum, quos dilexeris, miseriâ maloque sejunctus. Etenim eum semper te et privatis in rebus et publicis præstitisti, tuenda tibi ut sit gravitas, et constantiæ serviendum. Nam quod allatura est ipsa diuturnitas, quæ maximos luctus vetustate tollit, id nos præcipere consilio prudentiâque debemus. Etenim si nulla unquam fuit, liberis amissis, tam imbecillo mulier animo, quæ non aliquando lugendi modum fecerit; certè nos, quod est dies allatura, id consilio anteferre debemus; ne-

que exspectare temporis medicinam, quam repræsentare ratione, possimus.

His ego literis si quid profecissem, existimabam optandum quiddam me esse assecutum: sin minùs fortè valuissent, officio tamen esse functurum benevolentissimi atque amicissimi; quem me tibi et fuisse semper existimes velim, et futurum esse confidas. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. IX. Lib. VI. ad FAM.

Commendat Cæcinam T. Furfanio.

M. T. C. T. FURFANIO Procos. S. D.

CUM A. Cæcinâ tanta mihi familiaritas consuetudoque semper fuit, ut nulla major esse possit. Nam et patre ejus, claro homine, et forti viro, plurimùm usi summa, et hunc à puero, quòd et spem magnam mihi afferebat summæ probitatis summæque eloquentiæ, et vivebat mecum conjunctissimè, non solùm officiis amicitiæ, sed etiam studiis communibus, sic semper dilexi, ut non ullo cum homine conjunctiùs viverem. Nihil attinet me plura scribere, quàm quòd mihi necesse est ejus salutem et fortunas, quibuscunque rebus possim, tueri, ut vides. Reliquum est, ut, cùm cognôrim pluribus rebus, quid tu et de bonorum fortunâ, et de reipublicæ calamitatibus sentires, nihil à te petam, nisi ut ad eam voluntatem, quam tuâ sponte erga Cæcinam habiturus esses, tantus cumulus accedat commendatione meâ, quanti me à te fieri intelligo. Hôc mihi gratius facere nihil potes. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. V. Lib. VII. ad FAM.

Commendat studiosissimè Trebatium jurisconsultum Cæsari, Galliarum præfecto.

CICERO CÆSARI IMPER. S. D.

VIDE quàm mihi persuaserim, te me esse alterum, non modò in his rebus, quæ ad me ipsum, sed etiam in iis, quæ ad meos pertinent. C. Trebatium cogitâram quocunque exirem, mecum ducere, ut eum meis omnibus studiis, beneficiis quàm ornatissimum domum reducerem. Sed posteaquam et Pompeii commoratio diuturnior erat quàm putâram, et mea quædam tibi non ignota dubitatio, aut impedire profectionem meam videbatur, aut certè tardare, vide quid mihi sumpserim. Cœpi velle ea Trebatium exspectare à te, quæ sperâsset à me. Neque mehercule minùs ei prolixè de tuâ voluntate promisi, quàm eram solitus de meâ polliceri. Casus verò mirificus quidam intervenit, quasi vel testis opinionis meæ, vel sponsor humanitatis tuæ. Nam cùm de hôc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratiùs domi meæ, literæ mihi dantur à te, quibus in extremis scriptum erat, *M. ORFIUM, quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel* * *hunc Leptæ delega. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.* Sustulimus manus et ego et Balbus: tanta fuit opportunitas, ut illud nescio quod non fortuitum, sed divinum videretur. Mitto igitur ad te Trebatium, atque

* *Locus hic corruptus videtur, certè obscurus, quique Criticis plurimùm negotii facesit: neque tamen quicquam ex variis lectionibus, emendationibus, aut interpretationibus, petendum, quod eum vel satis corrigere, vel rectè explicare videatur.*

ita mitto, ut initio meâ sponte, pòst autem invitatu tuo mittendum duxerim. Hunc, mî Cæsar, sic velim omni tuâ comitate complectare, ut omnia, quæ per me possis adduci ut in meos conferre velis, in unum hunc conferas: de quo tibi homine hæc spondeo, non illo vetere verbo meo, quod, cùm ad te de Milone scripsissem, jure lusisti; sed more Romano, quo modo homines non inepti loquuntur; probiorem hominem, meliorem virum, prudentiorem esse neminem. Accedit etiam, * quòd familiam ducit, in jure civili singularis memoria, summa scientia. Huic ego neque tribunatum, neque præfecturam, neque ullius beneficii certum nomen peto: benevolentiam tuam et liberalitatem peto: neque impedio, quo minùs, si tibi ita placuerit, etiam hisce eum ornes gloriolæ insignibus. Totum denique hominem tibi ita trado de manu, ut aîunt, in manum tuam istam, et victoriâ et fide præstantem. Simus enim putidiusculi, quàm per te vix licet; verùm, ut video, licebit. Cura, ut valeas, et me, ut amas, ama.

ARGUMENTUM EPIST. XIV. Lib. IX. ad FAM.

Dolabellam laudibus extollit, quia columnam in foro Cæsari, quasi Deo, erectam, everterat.

CICERO DOLABELLÆ, CONSULI, S.

ETSI contentus eram, mî Dolabella, tuâ gloriâ, satisque ex eâ magnam lætitiam voluptatemque capiebam, tamen non possum non confiteri, cumulari me maximo gaudio, quòd vulgò hominum opinio socium me adscribat tuis laudibus. Neminem conveni (convenio autem

* I. e. *quod præstantissimum est.* Manut.

quotidie plurimos; sunt enim permulti optimi viri, qui valetudinis causâ in his locis conveniunt, præterea ex municipiis frequentes necessarii mei) quin omnes, cùm te summis laudibus ad cœlum extulerunt, mihi continuò maximas gratias agunt. Negant enim se dubitare, quin tu, meis præceptis et consiliis obtemperans præstantissimum te civem, et singularem consulem præbeas. Quibus ego quamquam verissimè possum respondere, te, quæ facias, tuo judicio et tuâ sponte facere, nec cujusquam egere consilio; tamen neque planè assentior, ne imminuam tuam laudem, si omnis à meis consiliis profecta videatur; neque valdè nego. Sum enim avidior etiam, quàm satis est, gloriæ. Et tamen non alienum dignitate tuâ, quod ipsi Agamemnoni, regum regi, fuit honestum, habere aliquem in consiliis capiendis Nestorem; mihi verò gloriosum, te juvenem consulem florere laudibus, quasi alumnum disciplinæ meæ. L. quidem Cæsar, cùm ad eum ægrotum Neapolim venissem, quamquam erat oppressus totius corporis doloribus, tamen antequam me planè salutavit, ô mî Cicero, inquit, gratulor tibi, cùm tantum vales apud Dolabellam, quantum, si ego apud * sororis filium valerem, jam salvi esse possemus. Dolabellæ verò tuo et gratulor et gratias ago; quem quidem post te consulem, solum possumus verè consulem dicere. Deinde multa de facto ac de re gestâ; tum nihil magnificentius, nihil præclarius actum unquam, nihil reipublicæ salutarius. Atque hæc una vox omnium est. A te autem peto, ut me hanc quasi falsam hæreditatem alienæ gloriæ sinas † cernere; neque aliquâ ex parte in societatem tuarum laudum venire patiare.

* *M. Antonium, filium Juliæ, sororis L. Cæsaris.*

† *Usitatus loquendi modus,* cernere *hæreditatem, pro* adire.

Quamquam, mî Dolabella, (hæc enim jocatus sum,) libentiùs omnes meas, si modò sunt aliquæ meæ laudes, ad te transfuderim, quàm aliquam partem exhauserim ex tuis. Nam cùm te semper tantum dilexerim, quantum te intelligere potuisti; tum his tuis factis sic incensus sum, ut nihil unquam in amore fuerit ardentius. Nihil est enim, mihi crede, virtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius. Semper amavi, ut scis, M. Brutum, propter ejus summum ingenium, suavissimos mores, singularem probitatem atque constantiam. Tamen Idibus Martiis tantum accessit ad amorem, ut mirarer locum fuisse augendi in eo, quod mihi jampridem cumulatum etiam videbatur. Quis erat qui putaret, ad eum amorem, quem erga te habebam, posse aliquid accedere? tantum accessit, ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse. Quare quid est quòd ego te horter, ut dignitati et gloriæ servias? proponam tibi claros viros, quod facere solent qui hortantur? neminem habeo clariorem quàm teipsum. Te imitere oportet: tecum ipse certes. Ne licet quidem tibi jam, tantis rebus gestis, non tui similem esse. Quod cùm ita sit, hortatio non est necessaria, gratulatione magis utendum est. Contigit enim tibi, quod haud scio an nemini, ut summa severitas animadversionis non modò non invidiosa, sed etiam popularis esset, et cùm bonis omnibus, tum infimo cuique gratissima. Hoc si tibi fortunâ quâdam contigisset, gratularer felicitati tuæ; sed contigit magnitudine cùm animi, tum etiam ingenii atque consilii. Legi enim concionem tuam. Nihil illâ sapientius. Ita pedetentim et gradatim tum accessus à te ad causam facti, tum recessus, ut res ipsa maturitatem tibi animadvertendi omnium concessu daret. Liberâsti igitur et urbem periculo, et civitatem metu: neque solùm ad tempus maximam utilitatem attulisti, sed etiam ad exemplum facti. Intelli-

gere debes in te positam esse rempublicam, tibique non modò tuendos, sed etiam ornandos esse illos viros, à quibus initium libertatis profectum est. Tu, quum rempublicam nosque conservas, fac ut diligentissimè te ipsum, mi Dolabella, custodias.

ARGUMENTUM EPIST. III. Lib. XI. ad FAM.

Expostulatio ad contumeliosas et minaces Antonii literas.

BRUTUS *et* CASSIUS, PRÆTT. ANTONIO Cos. S. D.

S. V. B. E. literas tuas legimus, simillimas edicti tui, contumeliosas, minaces, minimè dignas, quæ à te nobis mitterentur. Nos, Antoni, te nullâ lacessimus injuriâ; neque miraturum credidimus, si prætores et eâ dignitate homines aliquid edicto postulâssemus à consule. Quòd si indignaris ausos esse id facere, concede nobis ut doleamus, ne hoc quidem abs te Bruto et Cassio tribui. Nam de delectibus habitis, et pecuniis imperatis, exercitibus sollicitatis, et nuntiis trans mare missis, quòd te questum esse negas, nos quidem tibi credimus optimo animo te fecisse; sed tamen neque agnoscimus quidquam eorum, et te miramur, cùm hæc reticueris, non potuisse continere iracundiam tuam, quin nobis de morte Cæsaris objiceres. Illud verò quemadmodum ferendum sit, tute cogita, non licere prætoribus concordiæ ac libertatis causâ per edictum de suo jure decedere, quin consul arma minetur. Quorum fiduciâ nihil est quòd nos terreas. Neque enim decet, aut convenit nobis, periculo ulli sub-

mittere animum nostrum. Neque est Antonio postulandum, ut iis imperet quorum operâ liber est. Nos si alia hortarentur, ut bellum civile suscitare vellemus, literæ tuæ nihil proficerent. Nulla enim minantis auctoritas apud liberos est. Sed pulchrè intelligis non posse nos quòquam impelli; et fortassis eâ re minaciter agis, ut judicium nostrum metus videatur. Nos in hâc sententiâ sumus, ut te cupiamus in liberâ republicâ magnum atque honestum esse; vocemus te ad nullas inimicitias, sed tamen pluris nostram libertatem, quàm tuam amicitiam æstimemus. Tu etiam atque etiam vide quid suscipias, quid sustinere possis; neque quàm diu vixerit Cæsar, sed quàm non diu regnârit, fac cogites. Deos quæsumus, consilia tua reipublicæ salutaria sint, ac tibi. Sin minùs, ut salvâ atque honestâ republicâ tibi quàm minimùm noceant, optamus. Pridie Nonas Sext.

ARGUMENTUM EPIST. XXVIII. Lib. XI. ad FAM.

Excusatio Matii et pro se ipso, et contra Calumniatores.

MATIUS CICERONI S.

MAGNAM voluptatem ex tuis literis cepi, quòd quam sperâram atque optâram, habere te de me opinionem cognovi. De quâ etsi non dubitabam, tamen quia maximi æstimabam, ut incorrupta maneret, laborabam. Conscius autem mihi eram nihil à me commissum esse, quod boni cujusquam offenderet animum. Eo minùs credebam, plurimis atque optimis artibus ornato tibi temerè quidquam persuaderi potuisse, præsertim in quem mea propensa et

perpetua fuisset atque esset benevolentia. Quod quum, ut volui, scio esse, respondebo criminibus, quibus tu pro me, ut par erat, tuâ singulari bonitate et amicitiâ nostrâ sæpe restitisti.

Nota enim mihi sunt, quæ in me post Cæsaris mortem contulerint. Vitio mihi dant, quòd mortem hominis necessarii graviter fero, atque eum, quem dilexi, perîsse indignor. Aiunt enim, Patriæ amicitiam præponendam esse; proinde ac si jam vicerint, obitum ejus reipublicæ fuisse utilem. Sed non agam astutè. Fateor me ad istum gradum sapientiæ non pervenisse. Neque enim Cæsarem in dissensione civili sum secutus; sed amicum, re quanquam offendebar, tamen non deserui: neque bellum unquam civile, aut etiam causam dissensionis probavi; quam etiam nascentem extingui summè studui. Itaque in victoriâ hominis necessarii, neque honoris, neque pecuniæ dulcedine sum captus; quibus præmiis reliqui, minùs apud eum quàm ego cùm possent, immoderatè sunt abusi. Atque etiam res familiaris mea lege Cæsaris diminuta est: cujus beneficio plerique, qui Cæsaris morte lætantur, remanserunt in civitate. Civibus victis ut parceretur, æquè ac pro meâ salute laboravi. Possum igitur, qui omnes voluerim incolumes, eum, à quo id impetratum est, perîsse non indignari; cùm præsertim iidem homines illi et invidiæ et exitio fuerint? Plecteris ergo, inquiunt, quum factum nostrum improbare audes. O superbiam inauditam! alios in facinore gloriari, aliis ne dolere quidem impunitè licere! At hæc etiam servis semper libera fuerunt, timerent, gauderent, dolerent, suo potiùs quàm alterius arbitrio; quæ nunc, ut quidem isti dictitant, libertatis auctores, metu nobis extorquere conantur. Sed nihil agunt. Nullius unquam periculi terroribus ab officio, aut ab huma-

nitate desciscam. Nunquam enim honestam mortem fugiendam, sæpe etiam oppetendam putavi. Sed quid mihi succensent, si id opto, ut pœniteat eos sui facti? Cupio enim Cæsaris mortem omnibus esse acerbam. At debeo pro civili parte rempublicam velle salvam. Id quidem me cupere, nisi et antè acta vita, et reliqua mea spes, tacente me, probat, dicendo vincere non postulo. Quare majorem in modum te rogo, ut rem potiorem oratione ducas; mihique, si sentis expedire rectè fieri, credas nullam communionem cum improbis esse posse. An quod adolescens præstiti, cùm etiam errare cum excusatione possem, id nunc ætate præcipitatâ commutem, ac me ipse retexam? Non faciam; neque quod displiceat committam, præterquam quòd hominis mihi conjunctissimi, ac viri amplissimi, doleo gravem casum. Quòd si aliter essem animatus, nunquam quod facerem negarem; ne et in peccando improbus, et in dissimulando timidus ac vanus existimarer.

At ludos, quos Cæsaris victoriæ Cæsar adolescens fecit, curavi. At id ad privatum officium, non ad statum reipublicæ pertinet. Quod tamen munus et hominis amicissimi memoriæ, ac honoribus præstare etiam mortui debui, et optimæ spei adolescenti, ac dignissimo Cæsare, petenti negare non potui.

Veni etiam consulis Antonii domum sæpe, salutandi causâ: ad quem, qui me parùm patriæ amantem esse existimant, rogandi quidem aliquid, aut auferendi causâ, frequentiùs ventitare reperies. Sed quæ hæc est arrogantia, (quod Cæsar nunquam interpellavit, quin quibus vellem, atque etiam quos ipse non diligebat, tamen iis uterer;) eos, qui mihi amicum eripuerunt, carpendo me efficere conari, ne quos velim diligam? sed non vereor, ne aut

meæ vitæ modestia parùm valitura sit in posterum contra falsos rumores; aut ne etiam il, qui me non amant, propter meam in Cæsarem constantiam, non malint mei quàm sui similes amicos habere.

Mihi quidem si optata contingent, quod reliquum est vitæ, in otio Rhodi degam: sin casus aliquis interpellârit, ita ero Romæ, ut rectè fieri semper cupiam. Trebatio nostro magnas ago gratias, quòd tuum erga me animum simplicem atque amicum aperuit; et quòd eum, quem semper lubenter dilexi, quo magis jure colere atque observare deberem, fecit. Bene vale, et me dilige.

ARGUMENTUM EPIST. XVI. Lib. XIII. ad FAM.

Apollonium, P. Crassi libertum, Cæsari, bellum in Hispaniâ contra Pompeii liberos gerenti, commendat.

M. T. C. C. CÆSARI IMP. S. D.

P. Crassum ex omni nobilitate adolescentem dilexi plurimùm; et, de eo cùm ab ineunte ejus ætate bene sperrvissem, tum per me existimare cœpi ex iis judiciis, quæ de eo feceram, cognitis. Ejus libertum Apollonium jam tum equidem, cùm ille viveret, et magni faciebam et probabam. Erat enim et studiosus Crassi, et ad ejus optima studia vehementer aptus. Itaque ab eo admodum diligebatur. Post mortem autem Crassi, eò mihi etiam dignior visus est, quem in fidem atque amicitiam meam reciperem, quòd eos à se observandos et colendos putabat, quos ille dilexisset, et quibus carus fuisset. Itaque et ad me in

Ciliciam venit, multisque in rebus mihi magno usui fuit et fides ejus et prudentia: et, ut opinor, tibi in Alexandrino bello, quantum studio et fidelitate consequi potuit, non defuit. Quod cùm speraret te quoque ita existimare, in Hispaniam ad te, maximè ille quidem suo consilio, sed etiam me auctore, est profectus. Cui ego commendationem non sum pollicitus; non quin eam valituram apud te arbitrarer; sed neque mihi egere commendatione videbatur, qui et in bello tecum fuisset, et propter memoriam Crassi de tuis unus esset; et si uti commendationibus vellet, etiam per alios eum videbam id consequi posse. Testimonium meum de eo judicii, quod et ipse magni æstimabat, et ego apud te valere eram expertus, ei libenter dedi. Doctum igitur hominem co novi, et studiis optimis deditum, idque à puero. Nam domi meæ cum Diodoto Stoico, homine, meo judicio, eruditissimo, multùm à puero fuit. Nunc autem incensus studio rerum tuarum, eas literis Græcis mandare cupiebat. Posse arbitror: valet ingenio, habet usum, jam pridem in eo genere studii literarumque versatur: satisfacere immortalitati laudum tuarum mirabiliter cupit. Habes opinionis meæ testimonium; sed tu hoc faciliùs multò, pro tuâ singulari prudentiâ, judicabis. Et tamen, quòd negaveram, commendo tibi eum. Quidquid ei commodaveris, erit id majorem in modum gratum.

ARGUMENTUM EPIST. I. Lib. XIV. ad FAM.

Exsul deflet suam suorumque calamitatem, ejusque culpam confert in amicorum consilia: vici venditionem prorsus improbat: alia quædam scribit.

TULLIUS TERENTIÆ SUÆ, TULLIOLÆ SUÆ, CICERONI SUO, S.D.

ET literis multorum et sermone omnium perfertur ad me, incredibilem tuam virtutem et fortitudinem esse, teque nec animi nec corporis laboribus defatigari. Me miserum! te istâ virtute, fide, probitate, humanitate, in tantas ærumnas propter me incidisse! Tulliolamque nostram, ex quo patre tantas voluptates capiebat, ex eo tantos percipere luctus! Nam quid ego de Cicerone dicam? qui cùm primùm sapere cœpit, acerbissimos dolores miseriasque percepit. Quæ si, ut tu scribis, fato facta putarem, ferrem paullò faciliùs; sed omnia sunt meâ culpâ commissa, qui ab his me amari putabam, * qui invidebant; eos non sequebar, † qui petebant. Quòd si nostris consiliis usi essemus, neque apud nos tantùm valuisset sermo aut stultorum amicorum aut improborum, beatissimi viveremus.

Nunc, quum sperare nos amici jubent, dabo operam ne mea valetudo tuo labori desit. Res quanta sit, intelligo,

* *Carpit* Pompeium, Hortensium, Arrium, *et alios; qui auctores ei fuerunt, ut Clodio, tribuno pl. cederet, ne civilis contentionis causa esset.* Manut.

† *De* L. Lucullo *præcipuè hoc dicit, qui suasit, ut armis cum Clodio decertaret potiùs, quàm in exilium iret: vel de* Cæsare; *à quo delatam legationem accipere noluit.* Idem.

quantoque fuerit facilius manere domi, quàm redire. Sed tamen, si omnes tribunos plebis habemus, si Lentulum tam studiosum quàm videtur, si verò etiam Pompeium et Cæsarem, non est desperandum. De * familiâ, quomodo placuisse amicis scribis, faciemus. De loco nunc quidem jam abiit pestilentia, sed quamdiu fuit, me non attigit. Plancius, homo officiosissimus, me cupit esse secum, et adhuc retinet. Ego volebam loco magis deserto esse in Epiro, quò neque Hypso veniret, nec milites; sed adhuc Plancius me retinet. Sperat posse fieri ut mecum in Italiam decedat. Quem ego diem si videro, et si in vestrum complexum venero, ac si et vos et me ipsum recuperâro, satis magnum mihi fructum videbor percepisse et vestræ pietatis et meæ. Pisonis humanitas, virtus, amor in omnes nos tantus est, ut nihil suprà possit. Utinam ea res ei voluptati sit; gloriæ quidem video fore. De Quinto fratre nihil ego te accusavi, sed vos, cùm præsertim tam pauci sitis, volui esse quàm conjunctissimos. Quibus me voluisti agere gratias, egi, et me à te certiorem factum esse scripsi. Quod ad me, mea Terentia, scribis, te vicum venditurum: quid, obsecro te, me miserum, quid futurum est? Et, si nos premet eadem fortuna, quid puero misero fiet? Non queo reliqua scribere, tanta vis lacrymarum est, ne te in eundem fletum adducam. Tantum scribo, si erunt in officio amici, pecunia non deerit: si non erunt, tu efficere tuâ pecuniâ non poteris. Per fortunas miseras nostras, vide ne puerum perditum perdamus. Cui si aliquid erit, ne egeat, mediocri virtute opus est, et mediocri fortunâ, ut cætera consequatur. Fac valeas, et ad me tabellarios mittas, ut sciam quid agatur, et vos quid agatis. Mihi omnino jam brevis exspectatio est. Tulliolæ et Ciceroni

* *De servis, quos postea liberavit, veritus ne cum cæteris bonis publicarentur.* Manut.

salutem dic. Valete. D. a. d. VI Kalendas Decembres, Dyrrachii. Dyrrachium veni, quòd et libera civitas est, et in me officiosa, et proxima Italiæ. Sed si me offendet loci celebritas, aliò me conferam, ad te scribam.

ARGUMENTUM EPIST. III. Lib. XIV. ad FAM.

Queritur, quòd, suâ culpâ, et ipse et omnes sui maximas in miserias inciderint: deinde ad varia capita respondet, sed ita dolenter, ut ideo à nonnullis, jure fortasse, tanquam mollis reprehendatur.

TULLIUS TERENT. et TULL. et CICERONI, SUIS, S. D.

ACCEPI ab Aristocrito tres epistolas, quas ego lacrymis propè delevi. Conficior enim mœrore, mea Terentia: nec meæ me miseriæ magis excruciant, quàm tuæ, vestræque. Ego autem hôc miserior sum quàm tu, quæ es miserrima, quòd ipsa calamitas communis est utriusque nostrûm, sed culpa mea propria est. Meum fuit officium, vel legatione vitare periculum, vel diligentiâ et copiis resistere, vel cadere fortiter. Hoc miserius, turpius, indignius nobis nihil fuit. Quare cùm dolore conficiar, tum etiam pudore. Pudet enim me uxori meæ optimæ, suavissimis liberis virtutem et diligentiam non præstitisse. Nam mihi ante oculos dies noctesque versatur squalor vester et mœror, et infirmitas valetudinis tuæ: spes autem salutis pertenuis ostenditur. Inimici sunt multi, invidi penè omnes. Ejicere nos magnum fuit, excludere facile

est. Sed tamen quamdiu vos eritis in spe, non deficiam, ne omnia meâ culpâ cecidisse videantur. Ut tutò sim, quod laboras, id mihi nunc facillimum est; quem etiam inimici volunt vivere in his tantis miseriis. Ego tamen faciam quæ præcipis. Amicis, quibus voluisti, egi gratias, et eas literas Dexippo dedi, meque de eorum officio scripsi à te certiorem esse factum. Pisonem nostrum mirifico esse studio in nos et officio, et ego perspicio, et omnes prædicant. Dii faxint, ut tali genero mihi præsenti tecum simul et cum liberis nostris frui liceat. Nunc spes reliqua est in novis tribunis plebis, et in primis quidem diebus. Nam si inveterârit, actum est. Eâ re ad te statim Aristocritum misi, ut ad me continuò initia rerum, et rationem totius negotii posses scribere: etsi Dexippo quoque ita imperavi, statim ut recurreret; et ad fratrem misi, ut crebrò tabellarios mitteret. Nam ego eo nomine sum Dyrrachii hoc tempore, ut quàm celerrimè, quid agatur, audiam, et sim tutò. Civitas enim hæc semper à me defensa est. Cùm inimici nostri venire dicentur, tum in Epirum ibo. Quod scribis, te, si velim, ad me venturam; ego verò, cùm sciam magnam partem istius oneris abs te sustineri, te istic esse volo. Si perficitis quod agitis, me ad vos venire oportet. Sin autem—Sed nihil opus est reliqua scribere. Ex primis, aut summum secundis literis tuis constituere poterimus, quid nobis faciendum sit. Tu modò ad me velim omnia diligentissimè perscribas; etsi magis jam rem, quàm literas debeo spectare. Cura ut valeas, et ita tibi persuadeas, mihi te carius nihil esse, nec unquam fuisse. Vale, mea Terentia, quam ego videre videor; itaque debilitor lacrymis. Vale. Pridie Kalendas Decembr.

ARGUMENTUM EPIST. V. Lib. XV. ad FAM.

Excusat se M. Cato quòd Ciceroni supplicationem non decreverit; et tamen decretam gaudet: seque de illo honorificentiùs dicit sensisse, quàm eos, qui supplicationem decreverunt.

M. CATO M. T. C. IMP. S. P. D.

QUOD et respublica me, et nostra amicitia hortatur, libenter facio, ut tuam virtutem, innocentiam, diligentiam, cognitam in maximis rebus, domi togati, armati foris, pari industriâ administrare gaudeam. Itaque, quod pro meo judicio facere potui, ut innocentiâ consilioque tuo defensam provinciam, servatum Ariobarzanis cum ipso rege regnum, sociorum revocatam ad studium imperii nostri voluntatem, sententiâ meâ et decreto laudarem, feci. Supplicationem decretam, si tu, quâ in re nihil fortuitò, sed summâ tuâ ratione et continentiâ reipublicæ provisum est, diis immortalibus gratulari nos, quàm tibi referre acceptum mavis, gaudeo. Quòd si triumphi * prærogativam putas supplicationem, et idcirco casum potiùs, quàm te, laudari mavis; neque supplicationem sequitur semper triumphus; et triumpho multò clarius est, senatum judicare, potiùs mansuetudine et innocentiâ imperatoris provinciam, quàm vi militum, aut benignitate deorum retentam atque conser-

* *Quæ tribus, quæque centuria suffragium prima ferebat,* prærogativa *dicebatur, quod prima rogaretur, ut ait Asconius, quos vellet consules fieri. Et quoniam prærogativæ tanta auctoritas erat, ut eam cæteræ tribus et centuriæ sequerentur; inde factum, ut* prærogativa *pro certo acciperetur signo, futuram rem præsuntiante.* Manut.

vatam esse: quod ego meâ sententiâ censebam. Atque hæc ego idcirco ad te contra consuetudinem meam pluribus scripsi, ut, quod maximè volo, existimes me laborare, ut tibi persuadeam, me et voluisse de tuâ majestate, quod amplissimum sim arbitratus; et quod tu maluisti, factum esse gaudere. Vale, et nos dilige, et instituto itinere severitatem diligentiamque sociis et reipublicæ præsta.

ARGUMENTUM EPIST. VI. Lib. XV. ad FAM.

Exponit, eximiâ cum Catonis laude, quantam voluptatem ceperit ex ejus sententiâ, et ex gratulatione literarum: petitque ut sibi in adipiscendo triumpho adjutor sit, aut saltem, si adipiscatur, gaudeat.

M. T. C. M. CATONI, S. P. D.

LÆTUS sum laudari me, inquit Hector, opinor, apud Nævium, *abs te, pater, à laudato viro.* Ea est enim profectò jucunda laus, quæ ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt. Ego verò vel gratulatione literarum tuarum, vel testimoniis sententiæ dictæ, nihil est quod me non assecutum putem. Idque mihi cùm amplissimum, tum gratissimum est, te libenter amicitiæ dedisse, quod liquidò veritati dares. Et, si non modò omnes, verùm etiam multi Catones essent in civitate nostrâ, in quâ unum extitisse mirabile est, quem ego currum, aut quam lauream cum tuâ laudatione conferrem? Nam ad meum sensum, et ad illud sincerum ac subtile judicium, nihil potest esse laudabilius, quàm ea tua oratio, quæ est ad me perscripta à meis necessariis. Sed causam meæ voluntatis, non enim dicam cupiditatis, exposui tibi superioribus literis; quæ etiam si parùm justa tibi visa est, hanc tamen habet ratio-

nem, non, ut nimis concupiscendus honos, sed tamen, si deferatur à senatu, minimè aspernandus esse videatur. Spero autem, illum ordinem, pro meis ob rempublicam susceptis laboribus, me non indignum honore, usitato præsertim, existimaturum. Quod si ita erit, tantùm ex te peto, quod amicissimè scribis, ut, cum tuo judicio, quod amplissimum esse arbitraris, mihi tribueris; si id, quod maluero, accidit, gaudeas. Sic enim fecisse te, et sensisse, et scripsisse video, resque ipsa declarat, tibi illum honorem nostrum supplicationis jucundum fuisse, quòd scribendo affuisti. Hæc enim senatusconsulta non ignoro ab amicissimis ejus, cujus de honore agitur, scribi solere. Ego, ut spero, te propediem videbo, atque utinam republicâ meliore, quàm timeo. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXI. Lib. XVI. ad FAM.

Propensionem animi, studiumque ad Virtutem significat: et de prædio empto gratulatur.

C. FIL. TIRONI SUO DULCISS. S. P. D.

CUM vehementer tabellarios exspectarem quotidie, aliquando venerunt post diem XL et VI quàm à vobis discesserant; quorum mihi fuit adventus adoptatissimus. Nam cùm maximam cepissem lætitiam ex humanissimi et carissimi patris epistolâ, tum verò jucundissimæ tuæ literæ cumulum mihi gaudii attulerunt. Itaque me jam non pœnitebat intercapedinem scribendi fecisse; sed potiùs lætabar: fructum enim magnum humanitatis tuæ capiebam ex silentio mearum literarum. Vehementer igitur gaudeo, te meam sine dubitatione accepisse excusationem. Gratos

tibi optatosque esse, qui de me rumores afferuntur, non dubito, mi dulcissime Tiro: præstaboque, et enitar, ut in dies magis magisque hæc nascens de me duplicetur opinio. Quare quod polliceris te buccinatorem fore existimationis meæ, firmo id constantique animo facias licet. Tantum enim mihi dolorem cruciatumque attulerunt errata ætatis meæ, ut non solùm animus à factis, sed aures quoque à commemoratione abhorreant. Cujus te solicitudinis et doloris participem fuisse, notum exploratumque est mihi; nec id mirum. Nam cùm omnia meâ causâ velles mihi successa, tum etiam tuâ. Socium enim te meorum commodorum semper esse volui. Quòd igitur tum ex me doluisti, nunc, ut duplicetur tuum ex me gaudium, præstabo. Cratippo me scito non ut discipulum, sed ut filium, esse conjunctissimum. Nam cùm et audio illum libenter, tum etiam propriam ejus suavitatem vehementer amplector. Sum totos dies cum eo, noctisque sæpenumerò partem. Exoro enim ut mecum quàm sæpissimè cœnet. Hâc introductâ consuetudine, sæpe inscientibus nobis et cœnantibus obrepit, sublatâque severitate philosophiæ, humanissimè nobiscum jocatur. Quare da operam, ut hunc talem, tam jucundum, tam excellentem virum videas quamprimùm. Nam quid ego de Bruttio dicam? quem nullo tempore à me patior discedere: cujus cùm frugi severaque est vita, tum etiam jucundissima convictio. Non est enim sejunctus jocus à philologiâ, et quotidiana συζητήσει. Huic ego locum in proximo conduxi; et, ut possum, ex meis angustiis illius sustento tenuitatem. Præterea declamitare Græcè apud Cassium institui, Latinè autem apud Bruttium exerceri volo. Utor familiaribus, et quotidianis convictoribus, quos secum Mitylenis Cratippus adduxit, hominibus et doctis, et illi probatissimis. Multùm etiam mecum est Epicrates, princeps Atheniensium,

et Leonides, et horum cæteri similes. Τὰ μὲν ἔν καθ' ἡμᾶς τοῖς. De Gorgiâ autem quod mihi scribis, erat quidem ille in quotidianâ declamatione utilis: sed omnia postposui, dummodo præceptis patris parerem. Διαῤῥήδην enim scripserat, ut eum dimitterem statim. Tergiversari nolui, ne mea nimia σπουδὴ suspicionem et aliquam importaret. Deinde illud etiam mihi succurrebat grave esse, me de judicio patris judicare. Tuum tamen studium et consilium gratum acceptumque est mihi.

Excusationem angustiarum tui temporis accipio. Scio enim quàm soleas esse occupatus. Emisse te prædium vehementer gaudeo, feliciterque tibi rem istam evenire cupio. Habes deponendæ ubi sunt urbanitates. Rusticus Romanus factus es. Quomodo ego mihi nunc ante oculos tuum jucundissimum conspectum propono; videor enim videre ementem te rusticas res, cum villico loquentem, in latinâ servantem ex mensâ secundâ semina. Sed quod ad rem pertinet, me tum tibi defuisse sequè ac tu doleo. Sed noli dubitare, mî Tiro, quin te sublevaturus sim, si modò fortuna me; præsertim cùm sciam, communem nobis emptum esse istum fundum. De mandatis quod tibi curæ fuit, est mihi gratum. Sed peto à te, ut quàm celerrimè mihi librarius mittatur, maximè quidem Græcus: multum mihi enim eripitur operæ in exscribendis hypommematis. Tu velim in primis cures ut valeas, ut mecum συμφιλολογεῖν possimus. Antherum tibi commendo. Vale.

EPISTOLÆ

EX

PLINIO.

ARGUMENTUM EPIST. VI. Lib. I.

Tacitum monet, ipsum, exemplo suo, in sylvis posse studere et venari percommodè.

C. PLINIUS CORNELIO TACITO SUO S.

RIDEBIS, et licet rideas. Ego ille, quem nôsti, apros tres, et quidem pulcherrimos, cepi. Ipse? inquis. Ipse: non tamen ut omninò ab inertiâ meâ et quiete discederem: ad retia sedebam: erant in proximo, non venabulum aut lancea, sed stilus et pugillares. Meditabar aliquid enotabamque, ut si manus vacuas, plenas tamen ceras reportarem. Non est, quòd contemnas hoc studendi genus. Mirum est, ut animus agitatione motuque corporis excitetur. Jam undique sylvæ et solitudo, ipsumque illud silentium, quod venationi datur, magna cogitationis incitamenta sunt. Proinde quum venabere, licebit, auctore me, ut panarium et lagunculam, sic etiam pugillares feras. Experieris non Dianam magis montibus, quàm Minervam inerrare. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XVII. Lib. I.

Capitonem commendat, quòd mortuo amico statuam posuerit, et clarorum hominum imagines domi habeat.

C. PLINIUS CORN. TITIANO SUO S.

EST adhuc curæ hominibus fides et officium: sunt qui defunctorum quoque amicos agant. Titinius Capito ab imperatore nostro impetravit, ut sibi liceret statuam L. Syllani in foro ponere. Pulchrum et magnâ laude dignum amicitiâ principis in hoc uti, quantumque gratiâ valeas, aliorum honoribus experiri. Est omninò Capitoni in usu claros viros colere. Mirum est, quâ religione, quo studio imagines Brutorum, Cassiorum, Catonum, domi, ubi potest, habeat. Idem clarissimi cujusque vitam egregiis carminibus exornat. Scias ipsum plurimis virtutibus abundare, qui alienas sic amat. Redditus est L. Syllano debitus honor; cujus immortalitati Capito prospexit pariter et suæ. Neque enim magìs decorum et insigne est, statuam in foro populi Romani habere, quàm ponere. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXIV. Lib. I.

Hispano Tranquillum commendat in emendo agello.

C. PLINIUS BEBIO HISPANO SUO S.

TRANQUILLUS, contubernalis meus, vult emere agellum, quem venditare amicus tuus dicitur. Rogo cures, quanti æquum est, emat. Ita enim delectabit emisse: nam

mala emptio semper ingrata est; eò maximè, quòd exprobrare stultitiam domino videtur. In hoc autem agello (si modò adriserit pretium) Tranquilli mei stomachum multa sollicitant, vicinitas urbis, opportunitas viæ, mediocritas villæ, modus ruris, qui avocet magis quàm distringat. Scholasticis porrò, ut hîc est, sufficit abundè tantum soli, ut relevare caput, reficere oculos, repere per limitem, unamque semitam terere, omnesque viticulas suas nôsse et numerare arbusculas possint. Hæc tibi exposui, quò magis scires, quantùm ille esset mihi, quantùm ego tibi debiturus, si prædiolum istud, quod commendatur his dotibus, tam salubriter emerit, ut pœnitentiæ locum non relinquat. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XIII. LIB. II.

Prisco, copiarum rectori, Voconium Romanum commendat.

C. PLINIUS PRISCO SUO S.

ET tu occasiones obligandi me avidè amplecteris, et ego nemini libentiùs debeo. Duabus ergo de causis à te potissimùm petere constitui, quod impetratum maximè cupio. Regis exercitum amplissimum; hinc tibi beneficiorum larga materia, longum præterea tempus, quo amicos tuos exornare potuisti. Convertere ad nostros, nec hos multos. Malles tu quidem multos, sed meæ verecundiæ sufficit unus aut alter, ac potiùs unus. Is erit Voconius Romanus: pater ei in equestri gradu clarus, clarior vitricus. Mater è primis citerioris Hispaniæ. Hunc ego, quum simul studeremus, aretè familiariterque dilexi: ille meus in urbe, ille in secessu contubernalis: cum hoc se-

ra, cum hoc jocos miscui. Quid enim aut illo fidelius amico, aut sodale jucundius? Mira in sermone, mira etiam in ore ipso vultuque suavitas. Ad hoc ingenium mellitum, subtile, dulce, facile, eruditum in causis agendis. Epistolas quidem scribit, ut Musas ipsas Latinè loqui credas. Amatur à me plurimùm, nec tamen vincitur. Equidem juvenis statim juveni, quantum potui per ætatem, avidissimè contuli, et nuper ab optimo principe trium liberorum ei jus impetravi. Quod quanquam parcè et cum delectu daret, mihi tamen, tanquam liceret, indulsit. Hæc beneficia mea tueri nullo modo meliùs, quàm ut augeam, possum; præsertim quum ipse illa tam gratè interpretetur, ut dum priora accipit, posteriora mereatur. Habes qualis, quàm probatus carusque sit nobis. Quem rogo, pro ingenio, pro fortunâ tuâ exornes. In primis hoc hominem. Nam licet tribuas ei quantum amplissimum potes, nihil tamen amplius potes amicitiâ tuâ: cujus esse eum usque in intimam familiaritatem capacem, quo magis scires, breviter tibi studia, mores, omnem denique vitam ejus expressi. Extenderem preces, nisi et tu rogari diu nolles, et ego totâ hâc epistolâ fecissem. Rogat enim et quidem efficacissimè, qui reddit causas rogandi. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXIII. Lib. IV.

Laudat Pomponium, sapienter otio in senectute usum; sibique similem aliquando quietem optat.

C. PLINIUS POMPONIO BASSO Suo S.

MAGNAM cepi voluptatem, quum ex communibus amicis cognovi, te, ut sapientiâ tuâ dignum est, dispo-

sere otium et ferre, habitare amœnissimâ, et nunc terrâ, nunc mari, corpus agitare; multum disputare, multum audire, multum lectitare; quumque plurimum scias, quotidie tamen aliquid addiscere. Ita senescere oportet virum, qui magistratus amplissimos gesserit, exercitus rexerit, totumque se reipublicæ, quamdiu decebat, obtulerit. Nam et prima vitæ tempora et media patriæ, extrema nobis impertire debemus, ut ipsæ leges monent, quæ majorem annis LX otio reddunt. Quando mihi licebit? quando per ætatem honestum erit imitari istud pulcherrimæ quietis exemplum? quando secessus mei, non desidiæ homen, sed tranquillitatis, accipient? Vale.

Argumentum Epist. XVI. Lib. V.

Mortem Fundani filiæ luget; et Marcellinum, ut patrem consoletur, monet.

C. PLINIUS MARCELLINO Suo S.

TRISTISSIMUS hæc tibi scribo. Fundani nostri filia minor est defuncta: quâ puellâ nihil unquam festivius, amabilius, nec modò longiore vitâ, sed prope immortalitate, dignius vidi. Nondum annos quatuordecim impleverat, et jam illi anilis prudentia, matronalis gravitas erat; et tamen suavitas puellaris cum virginali verecundiâ. Ut illa patris cervicibus inhærebat! ut nos amicos paternos et amanter et modestè complectebatur! ut nutrices, ut pædagogos, ut præceptores, pro suo quemque officio, diligebat! quàm studiosè, quàm intelligenter lectitabat! ut parcè custoditèque ludebat! quâ illa temperantiâ, quâ pa-

tientiâ, quâ etiam constantiâ novissimam valetudinem tulit! medicis obsequebatur, sororem, patrem adhortabatur; ipsamque se destitutam corporis sui viribus vigore animi sustinebat. Duravit hic illi usque ad extremum, nec aut spatio valetudinis, aut metu mortis infractus est; quo plures gravioresque nobis causas relinqueret et desiderii et doloris. O triste planè acerbumque funus! O morte ipsâ mortis tempus indignius! Jam destinata erat egregio juveni, jam electus nuptiarum dies, jam nos vocati. Quod gaudium quo mœrore mutatum est? Non possum exprimere verbis, quantum animo vulnus acceperim, quum audivi Fundanum ipsum (ut multa luctuosa dolor invenit) præcipientem, quod in vestes, margaritas, gemmas, fuerat erogaturus, hoc in thura et unguenta et odores impenderetur. Est quidem ille erúditus et sapiens, ut qui se ab ineunte ætate altioribus studiis artibusque dediderit; sed nunc omnia, quæ audîit sæpe, quæ dixit, aspernatur; expulsisque virtutibus aliis, pietatis est totus. Et talis est pietas, cui ignoscas: laudabis etiam, si cogitaveris, quid amiserit. Amisit enim filiam, quæ non minùs mores ejus, quàm os vultumque referebat, totumque patrem mirâ similitudine exscripserat. Proindè si quas ad eum de dolore tam justo literas mittes, memento adhibere solatium, non quasi castigatorium et nimis forte, sed molle et humanum. Quod ut faciliùs admittat, multum faciet medii temporis spatium. Ut enim crudum adhuc vulnus medentium manus reformidat, deinde patitur, atque ultro requirit; sic recens animi dolor consolationes rejicit ac refugit; mox desiderat, et clementer admotis acquiescit. Vale.

Argumentum Epist. XVII. Lib. V.

Calpurnium bene recitásse nuntiat, fratrisque pietate laudatâ, nobiles adolescentes erudiri optat.

C. PLINIUS SPURINNÆ Suo S.

SCIO, quantopere bonis artibus faveas, quantùm gaudii capias, si nobiles juvenes dignum aliquid majoribus suis faciant; quo festinantiùs nuntio tibi, fuisse me hodie in auditorio Calpurnii Pisonis. Recitabat ἐρωτοπαίγνιον, eruditam sanè luculentamque materiam. Scripta elegis erat fluentibus, et teneris, et enodibus, sublimibus etiam verbis, ut poposcit locus. Altè enim et variè nunc attollebatur, nunc residebat: excelsa depressis, exilia plenis, severis jucunda mutabat: omnia ingenio pari. Commendabat hæc voce suavissimâ, vocemque verecundiâ; multum sanguinis, multum solicitudinis in ore, magna ornamenta recitantis. Etenim, nescio quo pacto, magìs in studiis homines timor, quàm fiducia decet. Ne plura (quanquam libet plura, quo sunt pulchriora de juvene, rariora de nobili), recitatione finitâ, multùm ac diu exosculatus adolescentem, qui est acerrimus stimulus monendi, laudibus incitavi, pergeret quà cœpisset, lumenque, quod sibi majores sui prætulissent, posteris ipse præferret. Gratulatus sum optimæ matri, gratulatus et fratri, qui ex auditorio illo non minorem pietatis gloriam, quàm ille alter eloquentiæ tulit. Tam notabiliter pro fratre recitante primùm metus ejus, mox gaudium eminuit. Dii faciant, ut talia tibi sæpiùs nuntiem! Faveo enim sæculo, ne sit sterile et effœtum: mirèque cupio, ne nobiles nostri nihil in domibus suis pulchrum, nisi imagines habeant: quæ nunc mihi hos adolescentes tacitè laudare, adhortari, et, quod amborum gloriæ satis magnum est, agnoscere videntur. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. VII. LIB. VI.

Respondet uxori, in Campaniâ commoranti, se non minori desiderio pro illâ teneri, quàm illam pro se.

C. PLINIUS CALPURNIÆ SUÆ S.

SCRIBIS, te absentiâ meâ non mediocriter adfici, unumque habere solatium, quòd pro me libellos meos teneas, sæpe etiam in vestigio meo colloces. Gratum est quòd nos requiris, quòd his fomentis adquiescis: invicem ego epistolas tuas lectito, atque identidem in manus quasi novas sumo; sed eo magis ad desiderium tui accendor. Nam cujus literæ tantum habent suavitatis, hujus sermonibus quantum dulcedinis inest? Tu tamen frequentissimè scribe, licèt hoc ita me delectet, ut torqueat. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XVII. LIB. VI.

Indignatur, quosdam, eruditos sibi visos, recitanti amico nullum signum lætitiæ dedisse.

C. PLINIUS RESTITUTO SUO S.

INDIGNATIUNCULAM, quam in cujusdam amici auditorio cepi, non possum mihi temperare, quo minùs apud te, quia non contigit coràm, per epistolam effundam. Recitabatur liber absolutissimus: hunc duo aut tres, ut sibi et paucis videntur, diserti, surdis mutisque similes audiebant. Non labra diduxerunt, non moverunt manum, non denique adsurrexerunt, saltem lassitudine sedendi. Quæ

tanta gravitas? quæ tanta sapientia? quæ immò pigritia, arrogantia, sinisteritas, ac potiùs amentia, in hoc totum diem impendere, ut offendas, ut inimicum relinquas, ad quem tanquam amicissimum veneris? Disertior ipse, ais? Tanto magìs ne invideris; nam qui invidet, minor est. Denique, sive plus, sive minus, sive idem præstas, lauda vel inferiorem, vel superiorem, vel parem. Superiorem, quia nisi laudandus ille est, non potes ipse laudari; inferiorem aut parem, quia pertinet ad tuam gloriam quàm maximum videri, quem præcedis vel exæquas. Equidem omnes, qui aliquid in studiis faciunt, venerari etiam, mirarique soleo. Est enim res difficilis, ardua, fastidiosa, et quæ eos, à quibus contemnitur, dedignatur. Nisi fortè aliud judicas tu: quanquam, quis uno te reverentior hujus operis, quis benignior æstimator? Quâ ratione ductus, tibi potissimùm indignationem meam prodidi, quem habere socium maximè poteram. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXXII. LIB. VI.

Nubenti, Quintiliani filiæ, dono offert L millia nummûm.

C. PLINIUS QUINTILIANO SUO S.

QUAMVIS et ipse sis continentissimus, et filiam tuam ita institueris, ut decebat filiam tuam, Tutilii neptem; quum tamen sit nuptura honestissimo viro, Nonio Celeri, cui ratio civilium officiorum necessitatem quandam nitoris imponit; debet, secundùm conditiones mariti, veste, comitatu (quibus non quidem augetur dignitas, ornatur tamen) instrui. Te porrò animo beatissimum, modicum facultatibus, scio: itaque partem oneris tui mihi vindico,

et tanquam parens alter puellæ nostræ, confero quinquaginta millia nummûm: plus collaturus, nisi à verecundiâ tuâ scirem mediocritate summusculi impetrari posse confiderem, ne recusares. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXVI. Lib. VII.

Morbo amici admonitus, hortatur, ut tales sani perseveremus, quales nos futuros infirmi profitemur.

C. PLINIUS MAXIMO SUO S.

NUPER me cujusdam amici languor admonuit, optimos esse nos, dum infirmi sumus. Quem enim infirmum aut avaritia aut libido sollicitat? Non amoribus servit, non appetit honores, opes negligit, et quantulumcunque, ut relicturus, satis habet: tunc deos, tunc hominem esse se meminit: invidet nemini, neminem miratur, neminem despicit, ac ne sermonibus quidem malignis aut attendit aut alitur: balinea imaginatur et fontes. Hæc summa curarum, summa votorum; mollemque in posterum et pinguem, si contingat evadere, hoc est, innoxiam beatamque destinat vitam. Possum ergo, quod pluribus verbis, pluribus etiam voluminibus philosophi docere conantur, ipse breviter tibi mihique præcipere, ut tales esse sani perseveremus, quales nos futuros profitemur infirmi. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXII. LIB. VIII.

Exemplo nonnullius, quem reticet, illos reprehendit, qui dare veniam, nisi sibi, nesciunt.

C. PLINIUS GEMINIO SUO S.

NOSTINE hos, qui, omnium libidinum servi, sic aliorum vitiis irascuntur, quasi invideant; et gravissimè puniunt, quos maximè imitantur? quum eos etiam, qui non indigent clementiâ ullius, nihil magis quàm lenitas deceat. Atqui ego optimum et emendatissimum existimo, qui ceteris ita ignoscit, tanquam ipse quotidie peccet; ita peccatis abstinet, tanquam nemini ignoscat. Proinde hoc domi, hoc foris, hoc in omni vitæ genere teneamus, ut nobis implacabiles simus; exorabiles istis etiam, qui dare veniam, nisi sibi, nesciunt: mandemusque memoriæ quod vir mitissimus, et ob hoc quoque maximus, Thrasea, crebrò dicere solebat—*Qui vitia odit, homines odit.* Fortasse quæris, quo commotus hæc scribam? Quidam nuper—Sed meliùs coram; quanquam ne tunc quidem. Vereor enim, ne id, quod improbo, insectari, carpere, referre, huic, quod cùm maximè præcipimus, repugnet. Quisquis ille, qualiscunque, sileatur; quem insignire, exempli non nihil; non insignire, humanitatis plurimùm refert. Vale.

ARGUMENTUM EPIST. XXIV. LIB. VIII.

Matrinum, ad Achaiam ordinandam missum, admonet, ut antiquitatis reverentiâ humaniter civitates tractet.

C. PLINIUS MAXIMO SUO S.

AMOR in te meus cogit, non ut præcipiam (neque enim præceptore eges), admoneam tamen, ut, quæ scis, teneas et

observes, aut scias meliùs. Cogita, te missum in provinciam Achaiam, illam veram et meram Græciam, in quâ primùm humanitas, literæ, etiam fruges, inventæ esse creduntur; missum ad ordinandum statum liberarum civitatum, id est, ad homines maximè liberos, qui jus à naturâ datum, virtute, meritis, amicitiâ, fœdere denique et religione tenuerunt. Reverere conditores deos, numina deorum. Reverere gloriam veterem, et hanc ipsam senectutem, quæ in homine venerabilis, in urbibus sacra est. Sit apud te honor antiquitati, sit ingentibus factis, sit fabulis quoque: nihil ex cujusquam dignitate, nihil ex libertate, nihil etiam ex jactatione decerpseris. Habe ante oculos, hanc esse terram, quæ nobis miserit jura, quæ leges non victa acceperit, sed petentibus dederit: Athenas esse, quas adeas; Lacedæmonem esse, quam regas: quibus reliquam umbram, et residuum libertatis nomen eripere, durum, ferum, barbarumque est. Vides à medicis, quanquam in adversâ valetudine nihil servi ac liberi differant, molliùs tamen liberos clementiùsque tractari. Recordare, quid quæque civitas fuerit; non ut despicias quod esse desierit. Absit superbia, asperitas; nec timueris contemptum. An contemnitur, qui imperium, qui fasces habet, nisi qui humilis et sordidus, et qui se primus ipse contemnit? Malè vim suam potestas aliorum contumeliis experitur: malè terrore veneratio acquiritur: longèque valentior amor ad obtinendum quod velis, quàm timor. Nam timor abit, si recedas; manet amor: ac sic, ut ille in odium, hic in reverentiam vertatur. Te verò etiam atque etiam (repetam enim) meminisse oportet officii tui titulum, ac tibi ipsi interpretari, quale quantumque sit ordinare statum liberarum civitatum. Nam quid ordinatione civilius? Quid libertate pretiosius? Porro quàm turpe, si ordinatio eversione, libertas servitute mutetur? Accedit, quod tibi cer-

tamen est tecum: onerat te quæsturæ tuæ fama, quam ex Bithyniâ optimam reportasti: onerat testimonium principis: onerat tribunatus, prætura, atque hæc ipsa legatio, quasi præmium data. Quo magis nitendum est, ne in longinquam provinciam, quàm suburbanam; ne inter servientes, quàm liberos; ne sorte, quàm judicio missus; ne rudis et incognitus, quàm exploratus probatusque, humanior, melior, peritior fuisse videaris: quum sit alioqui, ut sæpe audisti, sæpe legisti, multò deformius amittere, quàm non adsequi laudem.

Hæc velim credas (quod initio dixi) scripsisse me admonentem, non præcipientem; quanquam præcipientem quoque. Quippe non vereor, in amore ne modum excesserim. Neque enim periculum est, ne sit nimium, quod esse maximum debet. Vale.

De nummis vulgatioribus Romanis et Græcis.

	Moneta Angl. £.
SEstertium, vel mille Sestertii HS, vel mille Sestertiûm, vel mille nummûm	8
Decem vel dena Sestertia, vel X millia [Sestertiûm nummûm]	80
Centum Sestertia, vel centum millia [Sestertiûm nummûm]	800

Quoties numeratio fit per adjectivum *numerale, subaudiţur vox* mille *vel* millia. *Quoties verò per* adverbium *numerale, ut* decies, vicies, centies, millies, &c. *subaudiuntur ferè voces* centum millia.

DECIES, vel decies centena [millia] Sestertiûm	8,000
Vicies Sestertiûm, vel vicies centena millia	16,000
Centies Sestertiûm	80,000
Millies Sestertiûm	800,000

Ac ita deinceps.

	£.	s.	d.
Talentum Atticum valebat idem quod 60 Minæ	266	5	0
Mina Attica valebat idem quod 100 Drachmæ	3	8	9
Drachma Attica valebat idem quod 6 Oboli	0	0	8¼
Talentum Atticum Aureum	3300	0	0

MENSIS ROMANI FORMA.

	Januarius.	*Februarius.*
1	Jan. Calendæ	Febr. Calendæ
2	— IV. Non. *vel* ante Nonas	— IV. Non. *vel* ante Nonas
3	—— III.	—— III
4	—— Pridie	—— Pridie
5	—— Nonæ	—— Nonæ
6	— VIII. Id. *vel* ante Idus	— VIII. Id. *vel* ante Idus
7	—— VII	—— VII
8	—— VI	—— VI
9	—— V	—— V
10	—— IV	—— IV
11	—— III	—— III
12	—— Pridie	—— Pridie
13	—— Idus	—— Idus
14	- XIX. Cal. Feb.	- XVI. Cal. Mar.
15	— XVIII	—— XV
16	—— XVII	—— XIV
17	—— XVI	—— XIII
18	—— XV	—— XII
19	—— XIV	—— XI
20	—— XIII	—— X
21	—— XII	—— IX
22	—— XI	—— VIII
23	—— X	—— VII
24	—— IX	—— VI
25	—— VIII	—— V
26	—— VII	—— IV
27	—— VI	—— III
28	—— V	— Pridie Calend.
29	—— IV	
30	—— III	
31	— Pridie Calend.	

INDEX CAPITUM.

Ex CICERONE.

CICERO de Proœmiis suis ..... Pag. 1.
De origine, usu, et abusu, Eloquentiæ 3
De Scriptis suis Rhetoricis 7
De Studio Eloquentiæ 10
In L. Crassi Mortem 18
In Hortensii Mortem 22
De Callidio 25
Cicero de Hortensio ac Seipso 27
De summæ absolutæque Perfectionis formâ et specie 35
Varroni Philosophiam commendat Cicero 39
Laudes Luculli 41
Cur ipse Philosophiam Latinis literis illustret 45
L. Thorius Balbus, Epicureus, cum Regulo comparatur .. 48
Voluptatem non habendam esse summum bonum 49
Proœm. Lib. III. De Finibus 51
Movemur, nescio quo pacto, locis ipsis, in quibus eorum, quos admiramur, adsunt vestigia 53
Proœm. Lib. I. Tuscul. Quæst 56
De Morte contemnendâ 60
Proœm. Lib. II. Tuscul. Quæst 63
Proœm. Lib. III. Tuscul. Quæst 65
Proœm. Lib. V. Tuscul. Quæst 67
De Dionysio Syracusano 72
De Dolore tolerando 76

Ex Lib. V. Tuscul. Quæst. 77
Procem. Lib. I. De Naturâ Deorum 79
Esse præstantem aliquam, divinamque naturam, pulchritudo mundi, ordoque rerum omnium cogit confiteri 84
Ex Lib. II. De Naturâ Deorum 87
De Somniis 91
Studiorum suorum rationem exponit Cicero 94
Procem. Lib. I. De Legibus. *Marcus T. Cicero, Quintus, M. frater, Atticus.* 97
Procem. Lib. II. De Legibus 100
Procem. Lib. I. De Officiis 104
Ex Procem. Lib. II. De Officiis 106
Ex Lib. III. De Officiis 107
Ex Lib. III. De Officiis 110
De Regulo 111
Ex Lib. De Senectute 113
Ex Lib. De Amicitiâ 116
Omnem Stultum insanire. In Clodium 117
Solum Sapientem liberum esse, et stultum omnem servum 120
Solum Sapientem esse divitem. In Crassum 122
Ex Somnio Scipionis 126

Ex LIVIO.

Præfatio 128
Horatiorum et Curiatiorum Certamen 135
Albæ excidium 139
Mos per Feciales rerum repetundarum 140
L. Tarquinii Prisci Mors 142
Tulliæ Impietas 144
Gabii à Tarquinio fraude ac dolo capti 147
Lucretia per vim stuprata, unde Tarquinii Româ expulsi 149
Hor. Coclitis et C. Mucii Scævolæ fortitudo 154
Dictator creatus. Et pugna apud Regillum 158

Mulierum legatio ad Coriolanum, Patriæ suæ arma inferentem 161
Seditio de agrariis legibus 163
Quintius Cincinnatus Dictatura se abdicavit 164
Decemviri creati 168
De Appio et Virginiâ 169
Pestilentia 176
Siccitas ..... ibid.
Pestilentia et Fames 177
Aurum capitur. Stipendium ex Ærario datum 178
Furius Camillus Veios capit 180
Senones, Brenno duce, Romam capiunt. Capitolium defensum 182
M. Curtii Devotio 185
Manlius Torquatus 186
M. Valerius Corvus 188
T. Manlius securi percussus 190
Q. Fabius Populi precibus donatus 192
Clades Caudina 196
Disputatio de Alexandro M. et Romanis 205
P. Decii devotio 211
Annibal transit Alpes 214
Transitum Apennini tentat Annibal 220
Decii Magii, adversantis Annibali, constantia; et Perollæ audax de Pœno interficiendo consilium 221
Annibalis Exercitus Capuæ in hibernis corrumpitur 224
Marcelli, Syracusarum jam mœnia ingressi, lacrymæ. Ibidem mox Pestilentia; captâque Urbe, Archimedis mors 225
P. Cornelii Scipionis, Proconsulis in Hispaniam missi, artes apud Multitudinem 227
Carthagine N. captâ, Scipionis Humanitas 230
Post victum à Claudio Nerone Cos. Asdrubalem, gaudium Romanorum 232

De Sophonisbâ 236
Annibalis ex Italiâ revocati dolor 241
Colloquium Scipionis et Annibalis de Pace. Ad Prælium deinde utrinque parata omnia 242
Scipio accusatus 248
Philopœmenis, (à Messeniis capti,) Annibalis, et Scipionis, vitæ exitus 252

Ex VELL. PATERCULO.

Codrus 257
Homerus ..... ibid.
Sardanapalus et Lycurgus 258
Hesiodus ..... ibid.
L. Æmilius Paullus ..... ibid.
Q. Metellus, P. Scipio Æmilianus, et L. Mummius 259
De Temporibus, quibus potissimùm floruerunt Ingenia 261
Primò corrumpi cœpta Civitas 263
Tib. Gracchus ..... ibid.
Post Carthaginem ac Numantiam excisas, P. Scipionis Æmil. mors 265
Caius Gracchus 266
Jugurtha, et Marius 267
M. Livius Drusus ..... ibid.
L. Cornelius Sulla, et C. Marius 269
Pontius Telesinus, dux Samnitium 273
Cn. Pompeius ..... ibid.
Q. Catulus 274
Cn. Pompeius, et L. Lucullus 275
Cicero, Catilina, et M. Cato ..... ibid.
C. Cæsar 276
Clodius 277
Crassus 278
Bellum Civile inter Pompeium et Cæsarem ..... ibid.

Ciceronis Mors 282
Brutus, et Cassius 283
Sextus Pompeius, Cn. Magni Filius 284
M. Agrippa ..... ibid.
Lepidus 285
Pugna Actiaca 286
C. Mæcenas 287
Ab Augusto benè composita Civitas ..... ibid.
Drusus Claudius 288
L. Piso ..... ibid.
Julia, filia Augusti ..... ibid.
Sentius Saturninus 289
Varus Quinctilius ..... ibid.
Cæsaris Augusti mors ..... ibid.
Tiberii et Sejani laudes adulatoriæ 290

Ex TACITO.

Seditio in Pannoniâ 292
Seditio in Germaniâ, cui intervenit Germanicus 296
Exercitus Rom. *dum à flumine Amisiâ classe reducitur, vi tempestatis, marisque istius imperitiâ, penè interit* 298
Agrippina, cum Germanici reliquiis, Brundusium, inde Romam, pervenit 299
Caractacus, Silurum Rex, Romam ad Claudium perductus 303
Nero Agrippinam matrem suam, per Anicetum, interficit 304
Cædes Senecæ 306
De Galbâ 309
Ex Præfat. in Vitâ Agricolæ ..... ibid.
Ex Vitâ Jul. Agricolæ 310
Post res egregiè in Britanniâ gestas, Agricolæ ad Romam reditus, ibidemque mors 312

Ex QUINCTILIANO.

Prœmium Lib. VI. in quo de fortunâ suâ queritur 317

Ex CICERONIS Epistolis.

Commendat A. Trebonium, amicum suum, splendidum equitem Romanum 321
Gratulatur Curioni, quòd et Romæ non sit, ubi multa contra rempublicam committuntur; et ibi sit, ubi ex rectè factis magnam laudem consequatur. Postremò eum ad suscipiendam Rempublicam hortatur 322
Commendat summo studio T. Annium Milonem ad petitionem Consulatûs. Et, ut impetret quod vult, nihil omittit, quod in genere commendatitio requiri possit 323
Gratulatur Curioni de Tribunatu pl. Hortatur ad boni civis officium. De Sacerdotio Curionis quiddam interserit. Postremò rogat, ne quid sibi temporis prorogari ad Provinciæ administrationem patiatur 325
Leviter Cœlium objurgat, qui commentarium misisset refertum levissimis rebus. Tum hortatur ad amicitiam Pompeii, emergente jam belli civilis initio. Addit de suo in provinciam itinere. In extremo, ne sibi Provinciæ tempus prorogetur 327
Cùm Cæsar bellum gereret in Hispaniâ contra Pompeii liberos, perlit Tullia ex partu, Ciceronis filia, jam à Dolabellâ dimissa. Consolatur Ciceronem Serv. Sulpicius argumentis ad tollendum dolorem undecunque collectis 328
Ad Servii consolationem respondet, suum dolorem, lectis illius literis, aliquâ ex parte lenitum; sed dolendi causas apud se et plures et graviores esse, quàm apud quemvis alium in simili calamitate 331
Suadet, ut exsulandi consilium abjiciat, et in patriam suam redeat: id Cæsarem facilè concessurum: id optare ipsius fratrem: id ipsam Rempublicam: id ad rationem etiam rei familiaris pertinere 333
Exsulantem Nigidium spe reditûs consolans, suam illi

operam, suumque officium, pollicetur; præterea rem omnem familiarem. In extremo hortatur, ut bono animo fortique sit in utramque partem 336
Lucceium, Historiarum scriptorem, rogat, ut de rebus à se in Consulatu gestis separatum volumen conficiat; quod illustrius videbatur 339
Consolatur amicum, obitum liberorum immoderatiùs ferentem 344
Commendat Cæcinam T. Furfanio 346
Commendat studiosissimè Trebatium jurisconsultum Cæsari, Galliarum præfecto 347
Dolabellam laudibus extollit, quia columnam in foro Cæsari, quasi Deo, erectam, everterat 348
Expostulatio ad contumeliosas et minaces Antonii literas 351
Excusatio Matii, et pro se ipso, et contra calumniatores 352
Apollonium, P. Crassi libertum, Cæsari, bellum in Hispaniâ contra Pompeii liberos gerenti, commendat 355
Exsul deflet suam suorumque calamitatem, ejusque culpam confert in amicorum consilia: vicì venditionem prorsùs improbat: alia quædam scribit 356
Queritur, quòd, suâ culpâ, et ipse et omnes sui maximas in miserias incideriut: deinde ad varia capita respondet, sed ita dolenter, ut ideo à nonnullis, jure fortasse, tanquam mollis reprehendatur 359
Excusat se M. Cato, quòd Ciceroni supplicationem non decreverit; et tamen decretam gaudet; scque de illo honorificentiùs dicit sensisse, quàm eos, qui supplicationem decreverunt 361
Exponit, eximiâ cum Catonis laude, quantam voluptatem ceperit ex ejus sententiâ, et ex gratulatione literarum: petitque ut sibi in adipiscendo triumpho adjutor sit; aut saltem, si adipiscatur, gaudeat 362
Propensionem animi, studiumque ad virtutem significat; et de prædio empto gratulatur 363

Ex C. PLINIO.

Tacitum monet, ipsum, exemplo suo, in sylvis posse studere et venari percommodè 366
Capitonem commendat, quòd mortuo amico statuam posuerit, et clarorum hominum imagines domi habeat 367
Hispano Tranquillum commendat in emendo agello .... ibid.
Prisco, copiarum rectori, Voconium Romanum commendat 368
Laudat Pomponium, sapienter otio in senectute usum; sibique similem aliquando quietem optat 369
Mortem Fundani filiæ luget; et Marcellinum, ut patrem consoletur, monet 370
Calpurnium bene recitásse nuntiat, fratrisque pietate laudatâ, nobiles adolescentes erudiri optat 372
Respondet uxori, in Campaniâ commoranti, se non minori desiderio pro illâ teneri, quàm illam pro se 373
Indignatur, quosdam, eruditos sibi visos, recitanti amico nullum signum lætitiæ dedisse ..... ibid.
Nubenti, Quintiliani filiæ, dono offert L. millia nummûm 374
Morbo amici admonitus, hortatur, ut tales sani perseveremus, quales nos futuros infirmi profitemur 375
Exemplo nonnullius, quem reticet, illos reprehendit, qui dare veniam, nisi sibi, nesciunt 376
Maximum, ad Achaiam ordinandam missum, admonet, ut Antiquitatis reverentiâ humaniter Civitates tractet .. ibid.
De nummis vulgatioribus Romanis et Græcis 379
Mensis Romani Forma 380

FINIS.

Excudebat E. Williams, Etonæ.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building